

SBORNÍK

ČESKOSLOVENSKÉ
GEOGRAFICKÉ
SPOLEČNOSTI

3

SVAZEK 93/1988
ACADEMIA PRAHA

SBORNÍK ČESKOSLOVENSKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI **ИЗВЕСТИЯ ЧЕХОСЛОВАЦКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА** **JOURNAL OF THE CZECHOSLOVAK GEOGRAPHICAL SOCIETY**

Redakční rada:

OLIVER BAŠOVSKÝ, VÁCLAV GARDAVSKÝ, MILAN HOLEČEK (výkonný redaktor),
STANISLAV HORNÍK, ALOIS HYNEK, LIBOR KRAJÍČEK, VÁCLAV KRÁL (vedoucí
redaktor), LUDVÍK MUCHA, VÁCLAV POŠTOLKA

OBSAH

HLAVNÍ ČLÁNKY

Úvodem	161
Čtrnáct Pavel, Maryáš Jaroslav: Vývoj obyvatelstva ČSSR v letech 1961—1980	162
The Growth of Population in Czechoslovakia from 1961 to 1980	
Řehák Stanislav: Dojížďka v ČSSR na úrovni dojížďkových regionů i v mezistřediskovém pojetí	169
Commuting in Czechoslovakia, Regional Pattern and Links Between Central Places	
Mareš Jaroslav: Industrializace Československa — její klady a záporы	183
The Industrialization of Czechoslovakia, Its Pros and Cons	
Maryáš Jaroslav: Základní rysy rozmístění občanské vybavenosti v ČSSR	199
Fundamental Features Of Location of Service Centres in Czechoslovakia	
Vystoupil Jiří: Rozvoj cestovního ruchu a rekreace v ČSSR a jeho územní organizace	210
The Development of Travelling and Recreation in Czechoslovakia and Its Territorial Organization	

ZPRÁVY

Za profesorem Ludvíkem Straszewiczem (*M. Střída*) 231 — Doc. Jozef Kvítovič šestdesiatročný (*J. Drdoš*) 232 — K sedesátinám doc. Stanislava Horníka (*J. Demek*) 233
Životní jubileum Jiřího Musila (*M. Hampl*) 235 — Využití snímkových materiálů dálkového průzkumu Země v ochraně přírody a lesnické praxi (*Z. Murdych*) 236 — Soubor map zdravotnictví ČSSR (*A. Götz*) 237.

SBORNÍK

ČESKOSLOVENSKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

ROČNÍK 1988 • ČÍSLO 3 • SVAZEK 93

Ú V O D E M

V letošním roce oslavuje naše společnost dvě významná výročí — 70 let vzniku československého státu a 40 let vítězství socialismu u nás. Další výročí si připomíná i samotný vědní obor geografie — 25 let od založení Geografického ústavu ČSAV.

Aniž bychom chtěli bilancovat v úplnosti rozvoj a pokroky geografického výzkumu v uplynulých letech, neboť na to je rozsah jednoho čísla Sborníku příliš úzký, zvolila redakce určitou monotematizaci se záměrem dát publikáční prostor příspěvkům, zabývajícím se geografickou charakteristikou různých aspektů sociálně ekonomického vývoje ČSSR. Tuto nabídku učinil kolektiv pracovníků Geografického ústavu ČSAV s vědomím, že podobných souhrnných článků se na stránkách Sborníku objevuje jen poskrovnu. Domnívá se, že je vhodné seznámit širokou geografickou veřejnost s prostorovou diferenciací a částečně i vývojem socioekonomických aktivit a procesů, jako je například průmysl, cestovní ruch a rekreační, vývoj obyvatelstva a dojížďka do zaměstnání, i když v některých případech se jedná jen o určitý inventarizační pohled.

Autorský kolektiv si v žádném případě neklade za cíl komplexní postižení všech oblastí socioekonomickogeografického výzkumu, to není v jeho silách, spíše se snaží obnovit tradici celostátních přehledů a dát podnět k publikování aktuálních výsledků regionálních výzkumů. Tímto způsobem chce též přispět k připomenutí letošních významných výročí.

Redakce

PAVEL ČTRNÁCT, JAROSLAV MARYÁŠ

VÝVOJ OBYVATELSTVA ČSSR V LETECH 1961—1980

P. Čtrnáct, J. Maryáš: *The Growth of Population in Czechoslovakia from 1961 to 1980*. Sborník ČSGS 93, 3, p. 162—168 (1988). — The paper treats of the increase in the number of inhabitants and their territorial distribution from 1961 to 1980. It describes general trends as well as regional differences.

Vývoj celkového počtu obyvatel a jeho teritoriálního rozmístění je jednou z nejobecnějších, ale zároveň velmi důležitých charakteristik. Odráží vzájemné působení přirozeného pohybu (porodnost, úmrtnost) a migrací obyvatelstva, a to jak v čase, tak i v regionálním měřítku. Poznání základních vývojových trendů těchto procesů je nezbytné pro plánování a řízení naší společnosti v řadě oborů a odvětví výroby i ve společenské sféře.

Údajovou základnu pro studium změn počtu a rozmístění obyvatelstva tvoří výsledky sčítání lidu. Jejich desetiletý krok umožňuje postihnout globální trendy a abstrahovat od krátkodobých výkyvů. Od sčítání 1961 se data týkají tzv. bydlicího obyvatelstva, tj. souborů osob hlášených v určité územní jednotce k trvalému pobytu bez ohledu na místo jejich skutečného pobytu v rozhodném okamžiku sčítání.

Důležitým metodickým aspektem je zajištění srovnatelnosti údajů eliminací vlivu územních změn přepočty. V průběhu sledovaného období došlo k řadě meziokresních územních změn, zejména k rozsáhlé územní reorganizaci v SSR v roce 1968. Proběhlo i několik vln slučování obcí, některé obce zanikly zatopením území přehradařními nádržemi nebo musely ustoupit povrchové těžbě uhlí. Přitom integrace obcí probíhala značně diferencovaně, v ČSR rychleji než v SSR. Počet obcí ČSSR se za dvacet let snížil o více než třetinu. Všechny údaje na mapě i v tabulkách jsou přepočteny na územní stav k 1. 11. 1980.

V poválečném období a v padesátých letech proběhly při relativně vysokém tempu přirozeného přírůstku dalekosáhlé změny v rozmístění obyvatelstva vlivem organizovaných migrací velkého rozsahu. Na dosídlování českého pohraničí i na rozvoji Ostravská se významnou měrou podílelo i obyvatelstvo Slovenska. V tomto srovnání byl vývoj rozmístění obyvatelstva v šedesátých a sedmdesátých letech klidnější, určovaný především regionální diferenciací přirozeného přírůstku obyvatelstva, projevilo se z dlouhodobého hlediska slábnutí vlivu stěhování na územní redistribuci obyvatelstva v měřítku krajů a okresů. Přesto se jedná o období se dvěma rozdílnými vývojovými fázemi, které je nutno odlišit.

Tab. č. 1 — Vývoj počtu obcí a průměrného počtu obyvatel bydlících na jednu obec v letech 1961—1980 podle republik a krajů

Republika, kraj	Počet obcí			Průměrný počet bydlících obyvatel		
	1961	1970	1980	1961	1970	1980
Č S S R	11 963	10 602	7 503	1 149	1 353	2 037
Č S R	8 726	7 511	4 778	1 097	1 306	2 154
S S R	3 237	3 091	2 725	1 289	1 468	1 832
Hl. m. Praha	54	31	1	x	x	x
Středočeský	1 515	1 305	816	754	866	1 411
Jihočeský	1 274	916	403	510	712	1 710
Západoceský	966	797	394	858	1 065	2 233
Severočeský	803	702	452	1 353	1 569	2 582
Východočeský	1 465	1 287	959	818	934	1 302
Jihomoravský	1 692	1 591	1 310	1 123	1 216	1 558
Severomoravský	957	882	443	1 705	2 039	4 363
Hl. m. SSR Bratislava	8	8	1	x	x	x
Západoslovenský	911	879	737	1 645	1 796	2 283
Stredoslovenský	1 110	1 057	874	1 172	1 326	1 744
Východoslovenský	1 208	1 147	1 113	921	1 090	1 260

Léta 1961—1970 představovala období prozatím nejnižší poválečné úrovně přirozené reprodukce. Zvláště v ČSR byly přírůstky minimální a v řadě oblastí se projevily depopulační tendenze. Proto i při stálém mírném poklesu intenzity migrace mělo v ČSR stěhování významný vliv na změny rozmístění obyvatelstva. Na Slovensku se přes určitý pokles udržovala poměrně příznivá úroveň porodnosti a rozdíly mezi oběma republikami v úrovni reprodukce vzrostly. Na zvýšení celkových přírůstků obyvatelstva na Slovensku působilo i snižování pasivního salda stěhování s ČSR, umožněné intenzívní socialistickou industrializací a rychlou urbanizací SSR.

V sedmdesátých letech došlo kumulací vlivu příznivé demografické situace (vyšší počty žen ve věku nejvyšší plodnosti) a zlepšení populaciálního klimatu významně stimulovaného přijatými sociálními opatřeními k oživení reprodukce. Tato „vlna“ se projevila v kratším časovém úseku, ale s relativně vyšší intenzitou v ČSR. V SSR se z vyššího základu úroveň reprodukce zvýšila sice méně, ale období příznivého populačního vývoje trvalo prakticky až do konce desetiletí. Charakteristické přitom bylo, že zejména v ČSR došlo dočasně ke zmenšení regionálních rozdílů v plodnosti žen. Výše přirozeného přírůstku tedy byla nejvýznamněji v jednotlivých krajích a okresech ovlivněna aktuální věkovou skladbou obyvatelstva. Význam mezikrajské a meziokresní migrace pro změny v rozmístění obyvatelstva se v tomto období přechodně snížil, naproti tomu vzrostla intenzita pohybu z venkova do měst, podporovaná zvýšením bytové výstavby. Zrychlilo se tedy tempo koncentrace obyvatelstva.

V celém období 1961—1980 přibývalo obyvatelstva v SSR více než dvakrát rychleji než v ČSR (celkový přírůstek 19,6 resp. 7,5 %), takže přírůstek slovenské populace byl vyšší i v absolutním vyjádření (918 tisíc, v ČSR 720 tisíc). Z krajů měl — nepočítáme-li extrém slovenského hlavního města — relativně nejvyšší celkový přírůstek Východoslo-

Tab. č. 2 — Vývoj obyvatelstva v letech 1961—1980 podle republik, krajů a typu obce

Republika kraj, typ obce	Počet obcí (1980)	Počet obyvatel			Přírůstek 1961—1980	
		1961	1970	1980	absolutně	v %
Č S S R	7 503	13 745 577	14 344 987	15 283 095	1 537 518	11,2
města	490	7 310 880	8 152 486	9 389 812	2 078 932	28,4
ostatní obce	7 013	6 434 697	6 192 501	5 893 283	-541 414	-8,4
Č S R	4 778	9 571 531	9 807 697	10 291 927	720 396	7,5
města	345	5 634 576	6 133 797	6 795 612	1 161 036	20,6
ostatní obce	4 433	3 936 955	3 673 900	3 496 315	-440 640	-11,2
S S R	2 725	4 174 046	4 537 290	4 991 168	817 122	19,6
města	145	1 676 304	2 018 689	2 594 200	917 896	54,8
ostatní obce	2 580	2 497 742	2 518 601	2 396 968	-100 774	-4,0
Hl. m. Praha	1	1 132 936	1 140 795	1 182 186	49 250	4,3
Středočeský	816	1 142 350	1 129 546	1 151 265	8 915	0,8
Jihočeský	403	649 518	651 993	689 229	39 711	6,1
Západočeský	394	823 784	848 624	879 925	51 141	6,2
Severočeský	452	1 086 424	1 101 757	1 167 231	80 807	7,4
Východočeský	959	1 199 075	1 201 450	1 248 486	49 391	4,1
Jihomoravský	1 310	1 900 865	1 934 700	2 040 903	140 038	7,4
Severomorav.	443	1 631 579	1 798 826	1 932 722	301 143	18,5
Hl. m. SSR Brat.	1	260 962	305 932	380 259	119 297	45,7
Západosloven.	737	1 499 183	1 578 994	1 683 891	184 702	12,3
Středosloven.	874	1 301 011	1 401 655	1 524 766	223 755	17,2
Východosloven.	1 113	1 112 884	1 250 703	1 402 252	289 368	26,0

venský kraj se stabilně vysokými přirozenými přírůstky a snižujícím se pasivním migračním saldem. Po něm následoval Severomoravský kraj s nejvyšší mírou přirozeného přírůstku v ČSR a po většinu období s migračními zisky, a kraj Středoslovenský, kde rovněž došlo ke snížení migračních ztrát. Všechny kraje ČSR kromě Severomoravského měly podprůměrné celkové přírůstky, zvláště pak ve Východočeském kraji a v hlavním městě Praze. Počet obyvatel ve Středočeském kraji stagnoval.

V měřítku okresů byla diferenciace celkového přírůstku obyvatelstva značně vyšší. Nejvyšších přírůstků dosáhly okresy Poprad (35,7 %), Karviná (34,3 %) a Martin (32,0 %), nepočítáme-li přírůstky velkoměst Košic (108,7 %) a Bratislavu (45,7 %). Dalších 13 okresů a město Ostrava mělo dvacetileté přírůstky v rozmezí 20 až 30 procent, z toho pouze okresy Sokolov, Chomutov a Frýdek-Místek ležely v ČSR. Na druhé straně u 19 okresů ČSR bylo v roce 1980 sečteno méně obyvatel než v roce 1961. Nejvyšší úbytky byly zaznamenány v okresech Plzeň-jih (-8,6 %), Nymburk (-7,7 %), Jičín (-6,3 %) a Klatovy (-6,9 %). V SSR nebyl naproti tomu ani jediný okres s úbytkem obyvatel; nejnižších přírůstků dosáhly okresy Veľký Krtíš (0,6 %), Levice (1,0 %), Rimavská Sobota (1,3 %) a Lučenec (1,5 %). V ČSR byly tedy nejvyšší přírůstky zjištěny v některých pohraničních okresech s mladou věkovou strukturou a v okresech s významnou imigrací. Území s populačními úbytky tvoří v ČSR charakteristický souvislý pás od jihozápadu (Kla-

tovy) přes Plzeňsko a střední Čechy na severovýchod (Semily, Jičín). V SSR závisely přírůstky především na úrovni přirozené reprodukce, a proto byly nejvyšší na středním, severním a východním Slovensku. Nižší reprodukce je charakteristická pro západní Slovensko a pro okresy lemující maďarskou hranici.

Tab. č. 3 — Velikostní struktura obcí k 1. 11. 1980

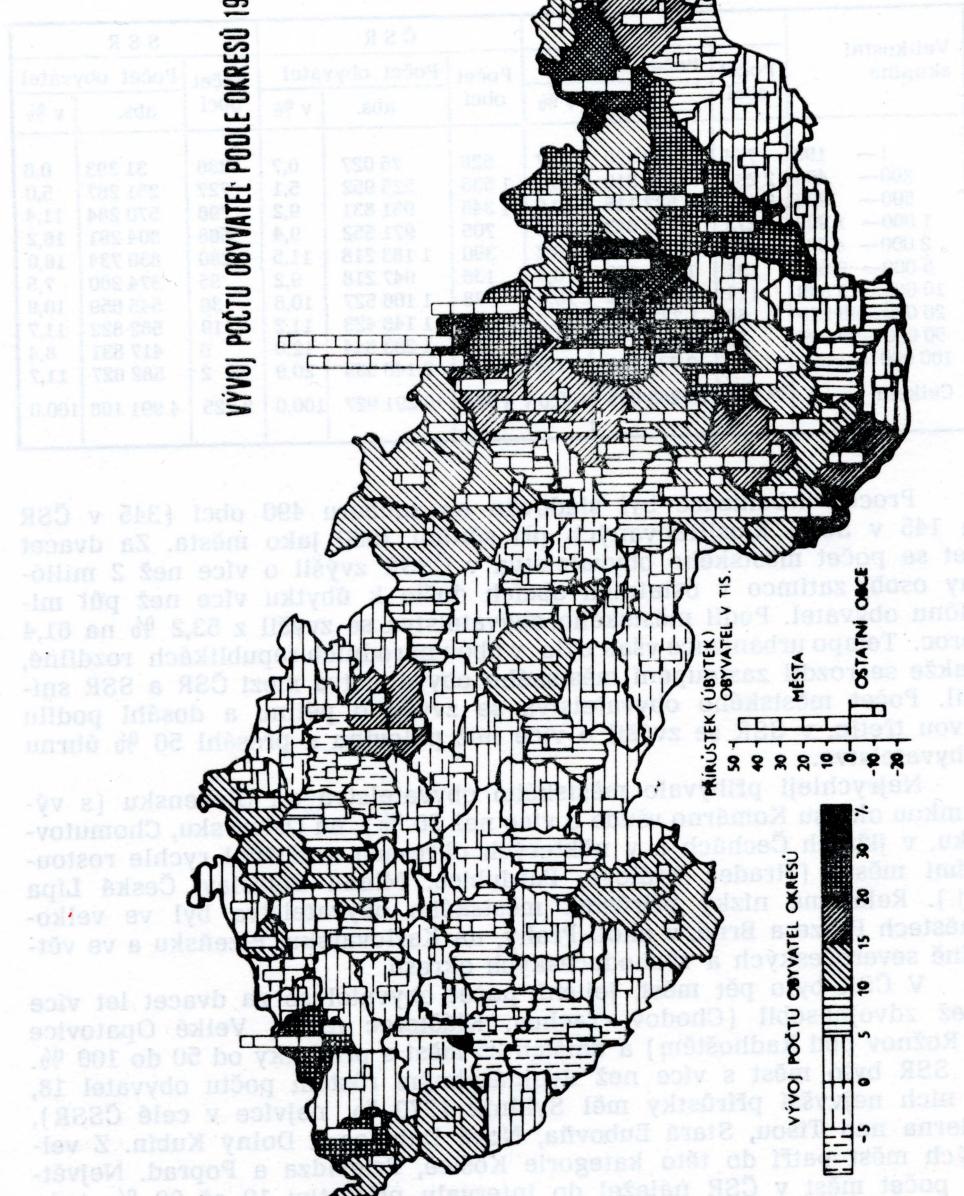
Velikostní skupina	Č S S R			Č S R			S S R		
	Počet obcí	Počet obyvatel		Počet obcí	Počet obyvatel		Počet obcí	Počet obyvatel	
		abs.	v %		abs.	v %		abs.	v %
1— 199	764	106 420	0,7	528	75 027	0,7	236	31 393	0,6
200— 499	2 262	777 219	5,1	1 535	525 952	5,1	727	251 267	5,0
500— 999	2 141	1 522 115	10,0	1 345	951 831	9,2	796	570 284	11,4
1 000— 1 999	1 273	1 775 843	11,6	705	971 552	9,4	568	804 291	16,2
2 000— 4 999	670	2 013 952	13,2	390	1 183 218	11,5	280	830 734	16,6
5 000— 9 999	191	1 321 478	8,6	136	947 218	9,2	55	374 260	7,5
10 000— 19 999	114	1 652 186	10,8	78	1 106 527	10,8	36	545 659	10,9
20 000—49 999	58	1 731 245	11,3	39	1 148 423	11,2	19	582 822	11,7
50 000—99 999	23	1 651 475	10,8	17	1 233 644	12,0	6	417 831	8,4
100 000 a více	7	2 731 162	17,9	5	2 148 535	20,9	2	582 627	11,7
Celkem	7 503	15 283 095	100,0	4 778	10 291 927	100,0	2 725	4 991 168	100,0

Proces urbanizace byl sledován na souboru 490 obcí (345 v ČSR a 145 v SSR) klasifikovaných při sčítání 1980 jako města. Za dvacet let se počet městského obyvatelstva v ČSSR zvýšil o více než 2 miliony osob, zatímco v ostatních obcích došlo k úbytku více než půl milionu obyvatel. Podíl městského obyvatelstva se zvýšil z 53,2 % na 61,4 proc. Tempo urbanizace však bylo v obou národních republikách rozdílné, takže se rozdíl zastoupení městského obyvatelstva mezi ČSR a SSR snížil. Počet městského obyvatelstva se zvýšil o pětinu a dosáhl podílu dvou třetin, v SSR se zvýšil o více než polovinu a přesáhl 50 % úhrnu obyvatelstva.

Nejrychleji přibývalo městského obyvatelstva na Slovensku (s výjimkou okresu Komárno všude o více než 30 %), na Ostravsku, Chomutovsku, v jižních Čechách a v některých okresech s většími rychle rostoucími městy (Hradec Králové, Pardubice, Mladá Boleslav, Česká Lípa aj.). Relativně nízký přírůstek městského obyvatelstva byl ve velkoměstech Praze a Brně, v okolí Prahy, na Karlovarsku, Plzeňsku a ve většině severočeských a východočeských okresů.

V ČSR bylo pět měst, jejichž počet obyvatel se za dvacet let více než zdvojnásobil (Chodov, Tachov, Klášterec n. O., Velké Opatovice a Rožnov pod Radhoštěm) a dalších 25 měst s přírůstky od 50 do 100 %. V SSR bylo měst s více než dvojnásobným růstem počtu obyvatel 18, z nich nejvyšší přírůstky měl Svidník (270 %, nejvíce v celé ČSSR), Čierna nad Tisou, Stará Ľubovňa, Nová Dubnica a Dolný Kubín. Z velkých měst patří do této kategorie Košice, Prievidza a Poprad. Největší počet měst v ČSR náležel do intervalu přírůstku 10 až 20 %, tedy relativně nízkých, v SSR byl nejfrekventovanější interval od 30 do 50 procent.

VÝVOJ | POČTU OBYVATEL PODLE OKRESŮ 1961 - 1980

V obou republikách se vyskytla rovněž města, převážně malá, kde bylo v roce 1980 sečteno méně trvale bydlících obyvatel než v roce 1961.

V ČSR šlo celkem o 49 měst, z nichž v Jáchymově, Radnicích a Koutními došlo k poklesu o více než pětinu. Města Čáslav, Dubí, Nový Bydžov, Hronov a Lipník nad Bečvou poklesla pod hranici 10 tisíc obyvatel, kterou ještě v roce 1961 přesahovala. V řadě měst byl v letech 1961 až 1970 zaznamenán úbytek počtu obyvatel, který byl kompenzován vyšším přírůstkem v následujícím desetiletí. U některých dříve rychle rostoucích měst (Havířov, Karviná, Teplice, Most aj.) se naopak přírůstek zastavil nebo silně zpomalil.

V SSR se snížil počet obyvatel v deseti malých městech (např. Modrý Kameň, Kokava n. R., Jelšava, Dobšiná, Palárikovo aj.). Ve všech okresech ČSSR se počet městského obyvatelstva zvýšil, avšak v zázemí Prahy a Plzně jen minimálně.

Naopak ve velké většině okresů se dále snížil počet i podíl venkovského obyvatelstva, v některých pak velmi výrazně (Klatovy, Písek, Chomutov, Teplice, Mladá Boleslav, Benešov, Kutná Hora — všude o více než pětinu). Nepatrné přírůstky venkovského obyvatelstva byly zjištěny jen v okresech Český Krumlov, Ústí nad Labem, Brno-venkov a Opařava; v SSR pak v okresech Prievidza, Dolný Kubín, Poprad, Spišská Nová Ves, Košice-vidieck, Prešov, Bardejov a Vranov n. T., tedy vesměs v okresech s nejvyššími celkovými přírůstky obyvatelstva.

Venkovských obcí, kde obyvatel přibylo, je poměrně málo. Jejich větší seskupení najdeme v okolí Prahy a Plzně, v některých částech českého pohraničí, v okolí Hradce Králové, v okrese Ústí nad Orlicí, na většině území severní, jižní a jihovýchodní Moravy, ještě hojněji pak na Slovensku kromě jižního a severovýchodního pohraničí, kde převládají obce s úbytky obyvatelstva. Platí nepřímá závislost intenzity úbytků na počtu obyvatel obce.

Vývoj období 1961—1980 je možno charakterizovat konstatováním, že relativně malé změny v územním rozmístění obyvatelstva byly způsobeny především regionální diferenciaci výše přirozených přírůstků, modifikujícím faktorem pak bylo stěhování. Zrychlením procesu urbanizace v druhé polovině období v důsledku zvýšení tempa přirozené produkce obyvatelstva i intenzity stěhování do měst se významně zvýšila koncentrace obyvatelstva.

S u m m a r y

THE GROWTH OF POPULATION IN CZECHOSLOVAKIA FROM 1961 TO 1980

From 1961 to 1980 the number of inhabitants in Czechoslovakia increased by 1,5 mil. (11,2 %). The period was composed of two different development phases. The years from 1961 to 1970 represented the period of the lowest post-war natural population production. Especially in Bohemia the increase was minimal and in some areas even depopulation took place. In spite of a slightly decreasing intensity of migration in Bohemia, migration performed an important influence on the changing distribution of population. In Slovakia — apart from a temporary slight decrease — a considerably favourable birth-rate level has been maintained, and the differences between both republics as regards the reproduction level have enlarged.

In the seventies the influence of a favourable demographic situation (larger number of women at age of the highest fertility) together with the introduction of promising social measures improved the situation in the growth population. In Bo-

hemia this trend was felt more intensively within a shorter period. In Slovakia the number of inhabitants was increasing at a slowlier pace but the growth of population lasted practically up to the end of the decade.

At that time the importance of inter-regional and interdistrict migration for the distribution of population decreased temporarily, on the other hand the intensity of migration from the country to towns increased.

The process of urbanization has been studied in 490 villages (345 in Bohemia and 145 in Slovakia) classified as towns in the census in 1980. In the course of twenty years the number of town dwellers has increased by 2 mil. inhabitants in Czechoslovakia, whereas in villages it was reduced by more than half a milion. The progress of urbanization in both republics differed a great deal so that the differences in the town population in Bohemia and in Slovakia became smaller. The number of town dwellers in Bohemia has increased by a fifth and reached two thirds, in Slovakia it has increased by more than one half and has exceeded 50 % of the previous population number.

Fig. The growth of population in individual districts from 1961 to 1980.

(*Pracoviště autorů: P. Čtrnáct — Federální statistický úřad, Sokolovská 142, 180 00 Praha 8; J. Maryáš — Geografický ústav ČSAV, Mendlovo nám. 1, 662 82 Brno.*)

Došlo do redakce 29. 3. 1988.

STANISLAV ŘEHÁK

DOJÍŽDKA V ČSSR NA ÚROVNI DOJÍŽDKOVÝCH REGIONŮ I V MEZISTŘEDISKOVÉM POJETÍ

S. Řehák: *Commuting in Czechoslovakia, Regional Pattern and Links Between Central Places*. Sborník ČSGS, 93, 3, p. 169—182 (1988). — The paper treats of the contemporary state and tendencies in commuting — a phenomenon of great intensity and significance in Czechoslovakia. The relative stagnation of the intensity of the process is explained more as an outcome of the administrative merging of settlements rather than the decline of the intensity. The author recommends a more detailed investigation of individual commuting regions and stresses the role played by commuting between central places.

Dojíždka do zaměstnání tvoří významnou složku prostorové mobility obyvatelstva. Je vyvolána nesouladem mezi rozmístěním pracovních příležitostí a ekonomicky aktivního obyvatelstva. Koncentrace pracovních příležitostí je zpravidla vyšší než sama koncentrace obyvatelstva. Dojíždka do zaměstnání se podílí na formování funkčně prostorových vazeb v rámci sídelní struktury. V ČSSR má tento typ mobility obyvatelstva trvale vysokou intenzitu, i když role rozmanitých faktorů, které ji udržují na vysoké úrovni, je i regionálně rozdílná. Jako dojíždka je ovšem registrován pouze pohyb, který se uskutečňuje přes hranice obce. Z tohoto důvodu má na údaje vztahující se k dojíždění vliv i pokračují integrace na úrovni obcí a srovnatelnost údajů o dojíždce z různých období je obtížná.

V roce 1980, při sčítání lidu, domů a bytů, bylo v ČSSR zjištěno zhruba 2,7 mil. dojíždějících, což představovalo 34,6 % ze všech ekonomicky aktivních osob ČSSR. V roce 1970 to bylo 2,6 mil. ekonomicky aktivních a zhruba tentýž stabilizovaný podíl z ekonomicky aktivního obyvatelstva byl zjištěn už v roce 1961. V žádném případě z toho nelze vyvzakovat závěr o neměnnosti v dojíždění do zaměstnání. Poněvadž slučováním obcí (jak bude i v tomto textu ukázáno) se velké počty osob ve smyslu definice dojíždění přestaly řadit mezi dojíždějící, je zřejmé, že úbytky tohoto typu byly vždy vyrovnaný přírůstkem počtu dojíždějících v jiných místech. Denní dojíždění (které je v některých státech považováno samo za vlastní dojíždění) uvedlo v roce 1980 celkem 2,3 mil. ekonomicky aktivních osob, což představovalo 29,6 % ze všech ekonomicky aktivních v daném roce. Celkem se pohybů za prací účastní 1,0 mil. žen.

Zatímco vyjíždka je u nás zjišťována v zásadě za všechny obce, okruh tzv. center dojížděky je (přes další růst jejich počtu v porovnání

s předchozími sčítání lidu) stále omezený. Intenzita dojížďky se měří podílem vyjíždějících z ekonomicky aktivního obyvatelstva bydlícího v dané obci či v jinak vymezeném širším území. Je zřejmé, že nízká intenzita vyjížďky je příznačná jak pro reálně fungující střediska disponující dostatkem pracovních míst, tak pro některé velmi malé obce nevýznamně zapojené do pohybu za prací i pro některé obce, u nichž počet vyjíždějících poklesl v důsledku sloučování (někdejší dojíždění se pak nově uzavírá už v rámci sloučené obce). Obdobné relativní hodnocení dojížďky je již složitější a zčásti se i k němu přispěvek vyjadřuje (viz též 4, 19).

V celém Československu činil podíl vyjíždějících z ekonomicky aktivních 34,6 %. V SSR byl tento podíl (intenzita vyjížďky) vyšší, dosahoval dokonce 41,4 %, zatímco v ČSR jen 31,5 %. Extrémní hodnoty za okresy byly 68,2 % pro okres Košice-vidiek (v ČSR nejvíce okres Praha-západ 66,9 %) a 2,1 % pro hlavní město Prahu (v SSR obdobně nejméně hlavní město SSR Bratislava 2,5 %). Jihočeský kraj dosáhl v intenzitě vyjížďky hodnoty 30,4 %, obdobně nízkou hodnotu vykazovaly i další dva kraje Čech s pokročilou fází integrace obcí, totiž Západoceský a Severočeský. Naopak celokrajská hodnota intenzity vyjížďky za Východoslovenský kraj činila 44,8 % a za Středoslovenský 44,4 %.

V naší geografické literatuře se často za významnou mez vysoké koncentrace vyjížďky do určitého střediska (sám tento jev označují jako polarizaci dojíždění) považuje hranice 50 % ze všech vyjíždějících z dané obce. V ČSSR bylo v roce 1980 celkem 378 středisek dojíždění, která touto vazbou poutala k sobě alespoň jednu další obec. Z tohoto počtu středisek bylo 266 v ČSR a 112 v SSR. Z nich ovšem 85 váže takto jen po jedné další obci (nejvíce z nich, 20, bylo v Jihomoravském kraji, který se vyznačuje dosud nízkou úrovní integrace na úrovni obcí). Po dvou dalších obcích poutalo 60 středisek dojížďky a dalších 33 poutalo po třech obcích. Nejvíce obcí vázala takto střediska uvedená v tabulce č. 1. Výrazná dominace slovenských (především východoslovenských) středisek dojížďky má celou řadu příčin. Jde jednak o projev poměrně

Tabulka č. 1: Soupis vybraných středisek

středisko	počet vázaných obcí
Praha	117
Košice	97
Brno	94
Prešov	86
Bratislava	70
Plzeň	52
Bardejov, Třebíč	po 48
Martin	47
Prostějov	45
Jihlava	44
Hradec Králové, Humenné	po 43
České Budějovice, Mladá Boleslav	po 39
Gottwaldov, Michalovce, Žilina	po 38
Přerov	36
Liptovský Mikuláš	35
Lučenec	32
Kolín	30

pozdní industrializace slovenských měst, což z nich v současnosti činí střediska s vysokou dynamikou rozvoje a s velkou potřebou pracovních sil. Velkou úlohu hrají i relativně menší počty pracovních příležitostí ve venkovských obcích Slovenska, zejména úloha, kterou v pohybu za prací mají v českých zemích venkovská střediska osídlení místního významu (především však v Čechách), slovenským střediskům místního významu většinou chybí. K tomu přistupují i rozdílné intenzity vyjížďky z měst a rozsah vzájemné výměny pracovních sil mezi středisky.

Výše uvedená dojíždková vazba mezi střediskem a okolními obcemi však jen někdy přesahovala okresní hranici. Obecně však dojíždkový vliv přes okresní hranici je jev, který je vlastní nejen velkým krajským a okresním městům (pro něž je hranice vlastního okresu někdy příliš „těsným“ rámcem), ale též městům menším. V tomto případě se jedná o některá někdejší okresní města (podle stavu před r. 1960), která nebyla do nových administrativních jednotek začlenována i s celým svým dojíždkovým zázemím (dokonce ani při tak vysokých hodnotách polarizace dojíždění, které v r. 1980 přesahovaly 50 %). Těmito městy jsou např. Brandýs n. L., Stará Boleslav, Hořovice, Turnov, Vrchlabí.

Bude třeba objasnit, jakým způsobem snižují administrativní změny (slučování, integrace obcí) počty dojíždějících konkrétně. Lze to ukázat na fiktivním příkladu (který je ovšem sestaven tak, aby koresponduoval s běžnými poměry u nás):

Mějme město M a tři blízké obce A, B a C, přičemž do města M se dojíždí i z jiných obcí. Nyní porovnávejme počty dojíždějících do M ve dvou časových horizontech, T_1 a T_2 . Ve druhém časovém horizontu provedeme analýzu čtyř variant možné integrace:

1. Administrativní stav zůstává v T_2 totožný se stavem v T_1 .
2. S městem M se sloučila jen obec A.
3. S městem M se sloučily obce A a B.
4. S městem M se sloučily obce A, B i C.

Pak D nechť je počet dojíždějících a V počet vyjíždějících. Jednotlivé varianty administrativního vymezení města M v časovém horizontu T_2 jsou uspořádány do tabulky č. 2.

Tabulka č. 2: Změny v počtech vyjíždějících a dojíždějících v souvislosti s integrací obcí — příklad

čas. horizont	varianta	1 (M)	2 (M+A)	3 (M+A+B)	4 (M+A+B+C)
T_1		V = 800 D = 3800			(V = 710) (D = 2650)+
T_2		V = 800 D = 4030	V = 860 D = 3440	V = 790 D = 3070	V = 705 D = 2890

Znamená to tedy, že podle jednotlivých variant slučování obcí se počet vyjíždějících snížil nebo zvýšil, počet dojíždějících se zde vždy podstatně snížil, ačkoli počet účastníků pohybu za prací se vlastně nepatrнě zvýšil (tentotéž závěr je možno učinit na základě rekonstrukce administrativního stavu ve variantě č. 4 pro časový horizont T_1 — vyznačeno+). Přitom víme, že na mnoha místech v ČSSR integrace způsobila, že i ce-

lá někdejší dojížďková zázemí menších měst se stala přímou administrativní součástí města. Popsané změny v počtech vyjíždějících a dojíždějících se v této podobě týkají jen uvedeného, byť typického příkladu. Ve skutečnosti může docházet i ke změnám jiného typu v souvislosti se slučováním obcí (např. růst počtu dojíždějících).

Protože se však počty dojíždějících mohou i výrazně měnit v důsledku integrace na úrovni obcí a nejsou z dlouhodobých hledisek vhodnými srovnávacími ukazateli, bylo pro celkové hodnocení středisek dojíždění použito počtu obsazených pracovních míst (tedy počtu ekonomicky aktivních zvýšeného o počet dojíždějících a sníženého o počet vyjíždějících) jakožto stabilnější charakteristiky, která nadto může sloužit jako základ pro relativní hodnocení dalších charakteristik v rámci dojíždění (viz též 4, 14, 19 a další text tohoto příspěvku). Všechna naše hodnocení se dělá v rámci přípravy mapového listu (15), na nějž současně odkazují. Ráz změn v počtech obsazených pracovních míst v souvislosti se slučováním obcí je analogicky s tabulkou č. 2 dokumentován na tomtéž fiktivním příkladu (tab. č. 3).

Tabulka č. 3: Změny v počtech obsazených pracovních míst v souvislosti s integrací obcí — příklad

čas. horizont	varianta	1	2	3	4
T ₁		14 000			(15 400) +
T ₂		14 300	14 800	15 230	15 675

Na mapovém listu (15) jsou pro mapu v měřítku 1 : 750 000 mezi tzv. střediska I. řádu zařazena ta československá střediska, která měla k roku 1980 alespoň 15 tis. obsazených pracovních míst. Jedná se o těchto 87 středisek:

S počtem obsazených pracovních míst nad 100 tis.:

Praha, Bratislava, Brno, Ostrava, Košice, Plzeň;

s počtem obsazených pracovních míst v rozmezí 50—100 tis.:

Olomouc, Žilina, Hradec Králové, České Budějovice, Gottwaldov, Pardubice, Ústí nad Labem, Liberec, Prešov, Nitra;

s počtem obsazených pracovních míst v rozmezí 30—50 tis.:

Banská Bystrica, Kladno, Trnava, Martin, Trenčín, Karviná, Opava, Karlovy Vary, Prostějov, Frýdek-Místek, Přerov, Teplice, Zvolen, Mladá Boleslav, Jihlava, Děčín, Třinec;

s počtem obsazených pracovních míst v rozmezí 23—30 tis.:

Uherské Hradiště, Nové Zámky, Chomutov, Kolín, Jablonec nad Nisou, Most, Poprad, Michalovce, Příbram, Havířov, Znojmo, Komárno, Považská Bystrica, Liptovský Mikuláš;

s počtem obsazených pracovních míst v rozmezí 20—23 tis.:

Šumperk, Humenné, Topoľčany, Ružomberok, Spišská Nová Ves, Třebíč, Piešťany, Prievidza, Vsetín, Dubnica nad Váhom, Hodonín, Lučenec, Nový Jičín, Litvínov, Levice;

s počtem obsazených pracovních míst v rozmezí 17—20 tis.:

Tábor, Valašské Meziříčí, Bardejov, Břeclav, Kroměříž, Cheb, Sokolov,

Trutnov, Partizánske, Havlíčkův Brod, Strakonice, Písek;

s počtem obsazených pracovních míst v rozmezí 15—17 tis.:

Žďár nad Sázavou, Kopřivnice, Chrudim, Beroun, Blansko, Bohumín, Klatovy, Rimavská Sobota, Česká Lípa, Vranov nad Topľou, Žiar nad Hronom, Púchov, Krnov.

Na mapovém listu (15) jsou pro tato střediska vyznačeny barevně i regiony dojíždění, a to tak, že do regionu dojíždění jsou zařazeny obce, které dané středisko I. řádu vykazovaly v r. 1980 jako svůj první dojížďkový cíl (obce vysloveně oscilující, přechodné, však do regionu dojíždění zařazeny nejsou). Z regionů středisek I. řádu byla vyňata střediska tzv. II. a III. řádu (tedy střediska s počtem obsazených pracovních míst v rozmezí 5 — 15 tis., resp. 2,5 — 5 tis.), pokud současně vykazovala alespoň místní působnost v prostorové organizaci dojíždění, a to včetně obcí ve svém vlastním zázemí. Naopak do regionu je zahrnuto (tedy i barevně) vždy i samo jádro regionu.

I když dojížďka do našich největších měst (maximum v r. 1980 Praha se 125,2 tis. dojíždějících) je velmi vysoká, ve vztahu k jejich velikosti (měřené počtem obsazených pracovních míst) není pochopitelně jejich role již tak významná. Celkem 7 československých velkoměst v roce 1980 (již včetně Olomouce) soustředovalo sice 23,5 % obsazených pracovních míst ČSSR, ale jen 16,4 % dojíždějících, kdežto ostatní střediska I. řádu představovala 29,2 % obsazených pracovních míst a 30,2 % dojíždějících v Československu. Už i z toho je zřejmé, jak velký vliv na prostorovou organizaci dojížďky mají obecně i střediska nižších řádů.

Zajímavá je souvislost mezi územním rozsahem regionů dojíždění a velikostí jader těchto regionů. Podle analýzy zmíněných 87 československých regionů dojíždění lze dospět k níže uvedenému vztahu (1) mezi generalizovaným poloměrem regionu dojíždění v km (X) a velikostí jádra měřenou počtem obsazených pracovních míst (Y).

$$Y = X^4 \quad (1)$$

Pokud by se tento vztah podařilo ověřit (zde byly velikosti poloměrů regionů dojíždění dodatečně odečítány z mapy, analýza zatím nevycházela z primárních údajů o jednotlivých dojížďkových proudech), jednalo by se o jeden z podpůrných dokladů vysoké stability rozsahu dojížďkových regionů i při jisté změně významu střediska (jádra regionu dojíždění).

Na základě studia jednotlivých regionů dojíždění středisek I. řádu v ČSSR k roku 1980 bylo možno posoudit, nakolik jsou jádra těchto regionů závislá na svém zázemí (v dalším textu tak budeme označovat region dojíždění, pokud do něj nezařadíme jeho jádro) v krytí svých obsazených pracovních míst. Regiony jsou opět vymezeny ve shodě s (15). Údaje jsou uspořádány v tabulce č. 4.

Existují významné rozdílnosti v tom, do jaké míry jde o pracovní místa krytá pracovníky bydlícími přímo ve střediscích či dojíždějícími. V těchto ukazatelích se odlišují kraje Čech od krajů moravských a od Slovenska, přičemž oba moravské kraje představují přechodný článek: Pro regiony dojíždění středisek I. řádu v Čechách na každých 100 obsazených pracovních míst ve středisku připadalo 77 pracujících a současně bydlících ve středisku a 11 dojíždějících z vlastního zázemí, analogo-

Tabulka č. 4: Krytí obsazených pracovních míst středsek I. řádu v ČSSR k roku 1980

	Praha + Středočeský k.	Jihočeský kraj	Západočeský kraj	Severočeský kraj	Východočeský kraj	Jihomoravský kraj	Severomoravský kraj	ČSR celkem	Bratislava + Západoslov. kraj	Středoslovenský kraj	Východoslovenský kraj	SSR celkem	ČSSR celkem	
počet obsazených prac. míst ve střediscích I. řádu (v tis.)	891,9	118,3	203,8	297,6	178,8	551,2	629,8	2 871,4	567,9	369,2	329,6	1 266,7	4 138,1	
na každých 100 obsazených prac. míst ve střediscích I. řádu případlo	pracuj. v místě bydliště	80	70	74	74	70	68	67	73	65	58	61	62	70
dojížděj.		20	30	26	26	30	32	33	27	35	42	39	38	30
z toho-z vlastního regionu		8	20	15	11	14	20	14	13	20	25	26	23	16
-odjinud		12	10	11	15	16	12	19	14	15	17	13	15	14

gicky pro Moravu to bylo 68 a 17 osob a pro Slovensko 62 a 23 osob. I když tato situace je částečně interpretovatelná na základě různé úrovně integrace v těsném sousedství jader regionů, hraje tu podstatnou roli i dlouhodobý stav urbanizačního procesu.

Zároveň údaje, které byly k dispozici, umožnily nově formulovat pohled na vazbu jádra a zázemí v dojízdění do zaměstnání. Jak ukážeme dále, jsou důvody hodnotit dojízděkovou vazbu zázemí k jádru regionu a dojízděkovou vazbu jádra k zázemí jako odlišné jevy.

Označme jako dojízděkovou integritu regionu střediska S podíl dojízdějících do střediska S ze všech ekonomicky aktivních osob zázemí střediska S. Dojízděkovou integritu a_s lze vyjádřit vztahem:

$$a_s = \frac{100 \cdot \sum_{i=1}^m X_i}{\sum_{i=1}^m E_i} \quad (\text{v \%}), \quad (2)$$

kde m je počet obcí v zázemí střediska S,

X_i je počet dojízdějících do střediska S z obce i,

E_i je počet ekonomicky aktivních osob obce i.

Pokud by region dojízdění byl izolován a jeho jádro by bylo jediným soustředěním pracovních míst celého regionu, pak by dojízděková integrita regionu dosáhla hodnoty 100 % (tento hypotetický stav by současně představoval absolutně těsnou vazbu jednak jádra k zázemí, jednak zázemí k jádru). V našich podmínkách se však setkáváme u regionů středisek I. řádu s hodnotami mnohem nižšími.

Na druhé straně lze zavést míru krytí dojízděky do střediska S jeho zázemím jako podíl dojízdějících do střediska S z vlastního zázemí ze všech dojízdějících do střediska S. Lze to vyjádřit vztahem:

$$b_s = \frac{100 \cdot \sum_{i=1}^m X_i}{D_s} \quad (\text{v \%}), \quad (3)$$

kde b_s je míra krytí dojízděky do střediska S jeho zázemím,

D_s je počet dojízdějících do střediska S.

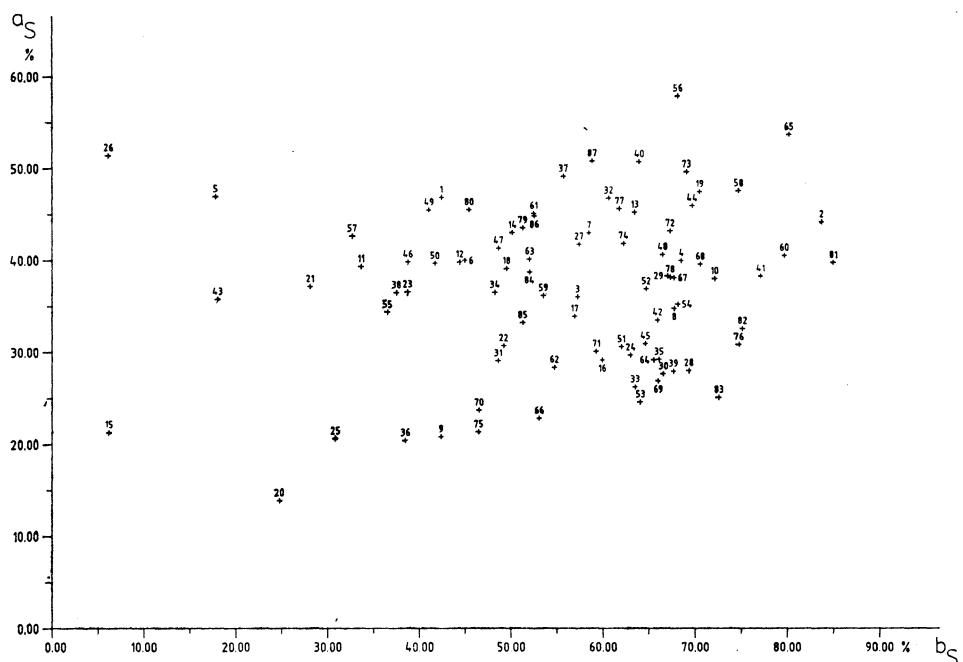
Uspořádanými dvojicemi (a_s, b_s) charakterizujeme jednotlivé regiony dojízdění středisek I. řádu. V každé jednotlivé uspořádané dvojici (a_s, b_s) je ovšem možno i izolovaně posuzovat sílu vazby zázemí k jádru (dle hodnoty a_s) a sílu vazby jádra k zázemí (dle b_s). Viz též grafickou přílohu se seznamem středisek.

Pro ilustraci uvedeme v textu jen snad nejvýraznější případy dojízděkových regionů středisek I. řádu:

Region Karviné ($a_s = 51,4 \%$, $b_s = 6,2 \%$) se vyznačuje silnou vazbou zázemí k jádru a nízkou závislostí jádra na vlastním zázemí; většina dojízdějících přichází totiž do Karviné ze sousedních regionů, především z jejich jader. Region Znojma ($a_s = 25,1 \%$, $b_s = 72,5 \%$) je příkladem opačným s volnou vazbou zázemí k jádru (relativní dostatek obsazených pracovních míst i v zemědělských obcích zázemí) a silnou vazbou jádra k zázemí (velká odlehlosť Znojma od ostatních regionů dojízdění). Region Ružomberku ($a_s = 53,7 \%$, $b_s = 80,0 \%$) reprezentuje

Střediska I. řádu (legenda ke grafickým přložkám)

1 — Banská Bystrica	30 — Komárno	59 — Prievidza
2 — Bardejov	31 — Kopčínice	60 — Prostějov
3 — Beroun	32 — Košice	61 — Přerov
4 — Blansko	33 — Krnov	62 — Příbram
5 — Bohumín	34 — Kroměříž	63 — Púchov
6 — Bratislava	35 — Levice	64 — Rimavská Sobota
7 — Brno	36 — Liberec	65 — Ružomberok
8 — Břeclav	37 — Liptovský Mikuláš	66 — Sokolov
9 — Česká Lípa	38 — Litvínov	67 — Spišská Nová Ves
10 — České Budějovice	39 — Lučenec	68 — Strakonice
11 — Frýdek-Místek	40 — Martin	69 — Šumperk
12 — Děčín	41 — Michalovce	70 — Tábor
13 — Dubnica nad Váhom	42 — Mladá Boleslav	71 — Teplice
14 — Gottwaldov	43 — Most	72 — Topoľčany
15 — Havířov	44 — Nitra	73 — Trenčín
16 — Havlíčkův Brod	45 — Nové Zámky	74 — Trnava
17 — Hodonín	46 — Nový Jičín	75 — Trutnov
18 — Hradec Králové	47 — Olomouc	76 — Třebíč
19 — Humenné	48 — Opava	77 — Třinec
20 — Cheb	49 — Ostrava	78 — Uherské Hradiště
21 — Chomutov	50 — Pardubice	79 — Ústí nad Labem
22 — Chrudim	51 — Partizánske	80 — Valašské Meziříčí
23 — Jablonec nad Nisou	52 — Piešťany	81 — Vranov nad Topľou
24 — Jihlava	53 — Písek	82 — Vsetín
25 — Karlovy Vary	54 — Plzeň	83 — Znojmo
26 — Karviná	55 — Poprad	84 — Zvolen
27 — Kladno	56 — Považská Bystrica	85 — Žďár na Sázavou
28 — Klatovy	57 — Praha	86 — Žiar nad Hronom
29 — Kolín	58 — Prešov	87 — Žilina

Obr. 1 — Asymetrie ve vazbě mezi jádrem a zázemím dojíždkových regionů; a_s — dojíždková integrita dojíždkového regionu, b_s — míra krytí dojíždky do střediska zázemím. Střediska jsou označena čísly shodné se soupisem středisek I. řádu.

oboustranně silnou vazbu zázemí a jádra a region Havířova ($a_s = 21,3\%$, $b_s = 6,2\%$) naopak oboustranně volnou vazbu zázemí a jádra regionu.

Všechny údaje o 87 československých regionech dojíždění jsou k dispozici v archívu Geografického ústavu ČSAV spolu s dalšími charakteristikami těchto regionů (pod signaturou S 73 a inv. č. 4 315). Nechybí zde ani již dříve zmíněná dojížďková polarizace regionu dojíždění c_s , kterou lze při použití pro region (vlastně pro zázemí jádra regionu) charakterizovat vztahem:

$$c_s = \frac{100 \cdot \sum_{i=1}^m X_i}{\sum_{i=1}^m V_i} \quad (\text{v \%}), \quad (4)$$

kde V_i je počet vyjíždějících z obce i.

V předchozím textu byla tato charakteristika uvažována jen pro jednotlivé obce. (Ostatně $a_s = k \cdot c_s$, kde k je intenzita vyjížďky v zázemí.)

Značný počet dojíždějících dojíždí i z obcí, které nejsou součástí formálního zázemí středisek. Jakkoli by byly detailní analýzy regionů podnětné (zejména s ohledem na sčítání k r. 1990), je třeba zaměřit se i na „mimoregionální“ charakteristiky dojížďky. V těchto souvislostech se např. často citují jednotlivé poznámky M. Macky o rostoucí úloze mezistřediskových dojížďkových vazeb, nicméně solidnější podklady k témtoto závěrům obsahuje jen práce (9). Významným příspěvkem v tomto směru je teprve práce (6).

Pro větší pochopení stavu mezistřediskové dojížďky u nás byl proveden rozbor na území Severočeského a Jihomoravského kraje, a to v podrobnějším územním detailu (viz též 18 a 17). V Severočeském kraji bylo identifikováno celkem 29 jader regionů dojíždění (v případě obou krajů za podmínky, že jádro regionu má nejméně 3 tis. obsazených pracovních míst a že do jeho zázemí patřily v roce 1980 nejméně 2 další obce), v nich celkový počet obsazených pracovních míst činil 441 tis., do těchto jader dojíždělo 136 tis. dojíždějících. V Jihomoravském kraji bylo obdobně 45 jader regionů dojíždění, počet obsazených pracovních míst v nich činil 749 tis. a do jeho jader dojížděly 262 tis. dojíždějících (tab. č. 5).

Tabulka č. 5: Jádra regionů dojíždění a jejich velikostní struktura

počet obsazených pracovních míst v jádru	počet jader	
	v kraji Severočeském	v kraji Jihomoravském
3–5 tis.	7	16
5–10 tis.	9	14
10–20 tis.	5	7
20–50 tis.	6	6
50–100 tis.	2	1
více než 100 tis.	—	1
celkem	29	45

Na každé jádro regionu dojíždění připadlo v Severočeském kraji průměrně 4,6 tis. dojíždějících a 15 tis. obsazených pracovních míst, v Jihomoravském kraji 5,8 tis. dojíždějících a 17 tis. obsazených pracovních míst. Tyto rozdíly nejsou příliš významné a částečně je působí velikost města Brna. Skutečný stav v mezistřediskové dojížďce ukazuje tabulka č. 6 (za mezistřediskovou dojížďku je považována zde právě dojížďka mezi zkoumanými jádry v kraji při respektování obdobných jader i mimo kraj).

Tabulka č. 6: Vztah mezi mezistřediskovou dojížďkou a celkovou dojížďkou podle jader regionů dojíždění

podíl mezistřediskové dojížďky na dojížďce do jader regionů dojíždění v %	počet jader	
	v kraji Severočeském	v kraji Jihomoravském
do 9,9	4	16
10,0—19,9	3	17
20,0—29,9	9	6
30,0—39,9	8	3
40,0—49,9	1	2
50,0—59,9	1	—
60,0 a více	3	1
celkem	29	45

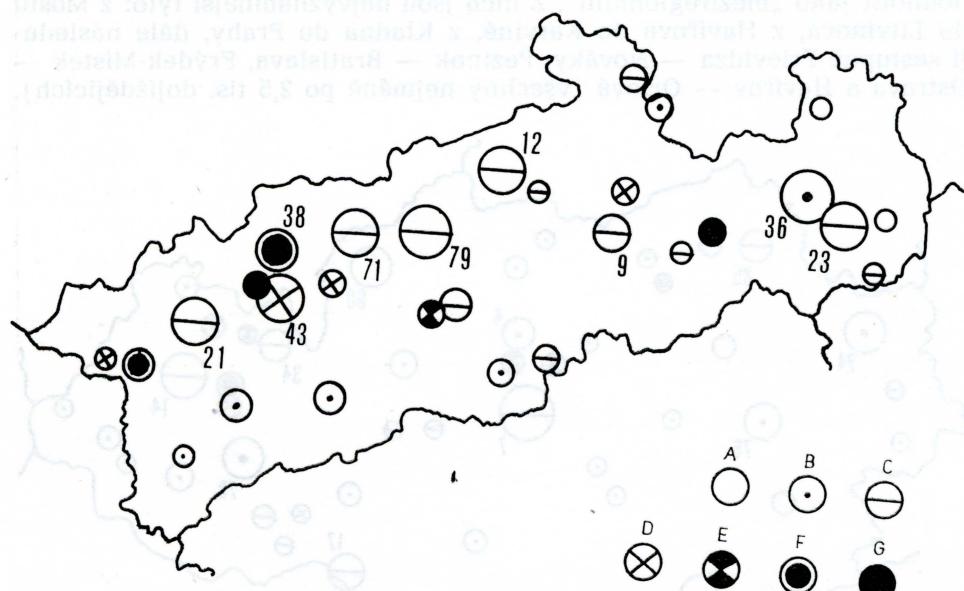
S přihlédnutím k obecně lepší použitelnosti ukazatele „počet obsazených pracovních míst“ pro srovnávací účely udělejme ještě přepočet mezistřediskové dojížďky vzhledem k počtu obsazených pracovních míst jader dojížďkových regionů jakožto cílů dojížďky (tab. č. 7).

Tabulka č. 7: Vztah mezi mezistřediskovou dojížďkou a počty obsazených pracovních míst jader regionů dojíždění

podíl mezistřediskové dojížďky v krytí počtu obsazených pracovních míst jader regionů dojíždění v %	počet jader	
	v kraji Severočeském	v kraji Jihomoravském
do 4,9	8	26
5,0—9,9	12	11
10,0—19,9	5	6
20,0—49,9	2	1
50,0 a více	2	1
celkem	29	45

Z tabulek 6 a 7 je zřetelně vidět, že význam mezistřediskové dojížďky je v obou krajích zcela rozdílný. Přitom podrobný rozbor ukázal, že to není velikost střediska, která by určovala míru významu mezistřediskové dojížďky. Podstatou rozdílů je to, jak častým jevem jsou v obou krajích taková seskupení středisek, která jsou navzájem dobře propojena i dopravně. Na většině území Jihomoravského kraje převládají

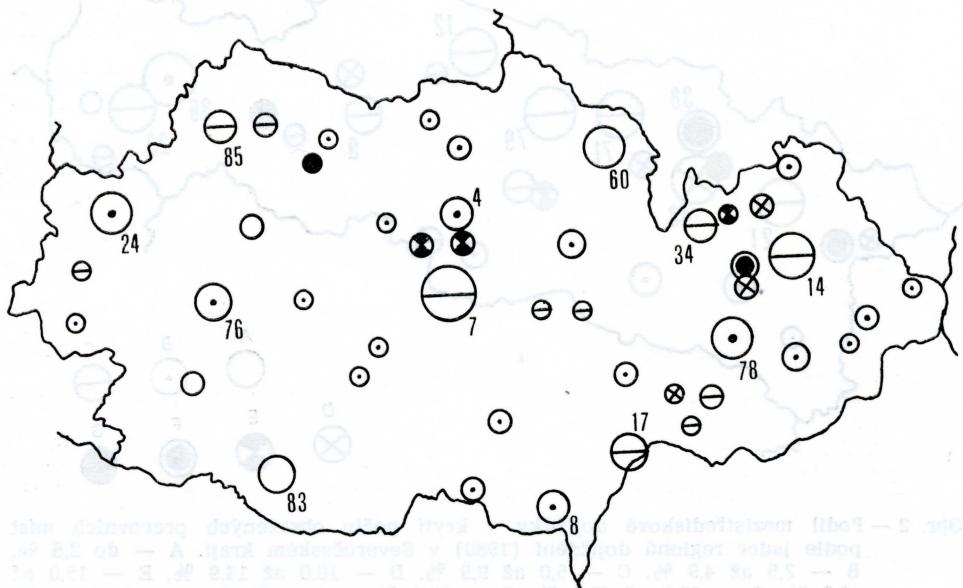
právě jednotlivá střediska s nízkou rolí mezistřediskové dojížďky. Na 1 000 obsazených pracovních míst v jádrech regionů dojíždění Severočeského kraje připadly na dojíždějící 304 osoby a v tom na dojíždějící z jiných jader 101 osoba (tedy míra krytí obsazených pracovních míst mezistřediskovou dojížďkou činila 10,1 %). V Jihomoravském kraji na 1 000 obsazených pracovních míst připadalo 350 dojíždějících, ale jen 61 z nich patřil k mezistřediskovým dojíždějícím (míra krytí obsazených pracovních míst mezistřediskovou dojížďkou činila 6,1 %). Ne hledě na to byl absolutní objem mezistřediskové dojížďky v obou krajích v podstatě shodný, zhruba po 45 tis. osob. Viz též přiložené kartogramy obou krajů.

Obr. 2 — Podíl mezistřediskové dojížďky v krytí počtu obsazených pracovních míst podle jader regionů dojíždění (1980) v Severočeském kraji. A — do 2,5 %, B — 2,5 až 4,9 %, C — 5,0 až 9,9 %, D — 10,0 až 14,9 %, E — 15,0 až 19,9 %, F — 20,0 až 49,9 %, G — 50,0 % a více. Číselné označení středisek koresponduje se seznamem středisek I. řádu.

Lepší představu o charakteru i rozsahu mezistřediskové dojížďky do zaměstnání umožnil vytvořit i další, poněkud však odlišný přístup k hodnocení, který se ovšem meritorně nevztahoval jen k pohybu za prací: Pro potřeby zpracování mapového listu (11) byly automatizovanou procedurou a s využitím údajů o prostorové organizaci v dojíždění do zaměstnání a o spádovosti za občanským vybavením nadmístní úrovni vytvářeny elementární sociálně geografické regiony. Bylo jich celkem v ČSSR identifikováno 407. Znamená to však také, že byla tolerována i existence velmi malých regionálních útvarů (celkem jen 73 z nich měly více než 50 tis. obyv. a 100 mělo naopak méně než 10 tis. obyv.). Když bylo zjištováno, jaký rozsah pohybu za prací se realizoval uvnitř těchto regionů a jaký mezi regiony, byly výsledky dost překvapivé: Uvnitř regionů to bylo zhruba 1 360 000 účastníků pohybu za prací, mezi

regiony 1 130 000, zbytek připadl na ty dojížďkové cíle, jejichž regionální příslušnost nebyla definována. Celkový rozsah meziregionální dojížďky (v ní, i když nejen v ní, je obsažena i mezistředisková dojížďka) byl tedy mimořádně vysoký. Toto tvrzení je třeba korigovat poznatkem, že zřejmě největší část meziregionálního pohybu za prací připadá na dojížďkové proudy do rozhodujících center státu, a to jednak z malých regionů v jejich blízkém sousedství, jednak z dalších významných středisek též aglomerace. Nasvědčuje tomu jak územní rozložení ukazatele „podíl pracujících v regionu z ekonomicky aktivních bydlících v regionu“ v mapě (11), tak i soupis 40 největších dojížďkových proudů typu obec-obec, mezi nimiž je 19 takových, které je třeba ve smyslu mapy (11) hodnotit jako „meziregionální“. Z nich jsou nejvýznamnější tyto: z Mostu do Litvínova, z Havířova do Karviné, z Kladna do Prahy, dále následují sestupně Prievidza — Nováky, Pezinok — Bratislava, Frýdek-Místek — Ostrava a Havířov — Orlová (všechny nejméně po 2,5 tis. dojíždějících).

Obr. 3 — Podíl mezistřediskové dojížďky v krytí počtu obsazených pracovních míst podle jader regionů dojíždění (1980) v Jihomoravském kraji. Legenda jako u obr. 2.

Lze konstatovat, že byl již učiněn i pokus formalizovaně charakterizovat mezistřediskovou dojížďku (na příkladu mezistřediskových dojížďkových vazeb uvnitř Severočeského kraje) jako podvojný jev, jehož tzv. kooperační složka (odpovídající obousměrně realizované dojížďce) má v modelovém vyjádření poněkud odlišné parametry než tzv. hierarchická složka (tedy přebytek počtu dojíždějících v jednom z obou směrů). Podrobněji viz (16).

Využití počtu obsazených pracovních míst pro hodnocení pohybu za prací není samo o sobě nijak nové. Je třeba upozornit přinejmenším na mapu (4) a knihu (19), v posledně uvedeném díle zejména str. 111 a navazující část.

Čílem článku bylo upozornit na současný stav a tendence v dojíždění do zaměstnání v Československu; bylo třeba poukázat na nutnost správného chápání kvantitativní stagnace počtu dojíždějících. Kromě toho byla připomenuta potřeba prohloubení pohledu na samotné regiony dojíždění a byl znovu připomenut význam role, kterou v našich podmínkách sehrává mezistředisková dojížďka.

L iteratura:

1. ANDRLE, A., POJER, M.: Dojížďka do zaměstnání do větších měst. Územní plánování a urbanismus, 10, Praha, Terplan — VÚVA 1983, č. 6, s. 373—389.
2. APOSTOLOV, N.: Tipologija na gradovete v NR Bălgarija spored ežedevnite trudovi pătuvanija. Problemi na geografijata, 2, Sofija, Bălgarska akademija na naukite 1980, č. 2, s. 53 — 62.
3. ČTRNÁCT, P.: Dojížďka do zaměstnání podle výsledků sčítání 1980. Demografie, 25, Praha, FSÚ 1983, č. 3, s. 221—233.
4. HŮRSKÝ, J.: Dojížďka do zaměstnání, 1 : 2 000 000. In: Atlas Československé socialistické republiky. Praha, ČSAV — Ústřední správa geodézie a kartografie 1966, mapa 30. 5.
5. CHALUPA, P., MACKA, M.: Prognózování potenciálu pracovních sil na oblastní úrovni v rámci ČSR. Spisy pedagogické fakulty UJEP v Brně, 25. Brno, Pedagogická fakulta UJEP 1983, 88 s.
6. CHALUPA, P., TARABOVÁ, Z.: Mezistřediskové pohyby za prací v ČSR v období 1970—1980. In: Kulturní krajiny v průmyslových oblastech, sborník referátů k XVII. sjezdu ČSGS v Ostravě (eds. V. Gardavský, V. KŘÍŽ), 3, Brno, ČSGS a GGÚ ČSAV 1987, s. 357—361.
7. LIJEWSKI, T.: Dojazdy do pracy jako przedmiot badań przestrzennych. Przegląd geograficzny, 33, Warszawa. Państwowe wydawnictwo naukowe 1961, č. 4, 156 s.
8. MACKA, M.: K některým metodickým problémům studia dojíždění do zaměstnání. Zprávy o vědecké činnosti 3. Opava, Geografický ústav ČSAV 1966, 129 s.
9. MACKA, M.: Pohyby za prací mezi městskými aglomeracemi. Zprávy o vědecké činnosti 6. Brno, Geografický ústav ČSAV 1967, s. 63—78.
10. MACKA, M.: Regiony dojíždění středisek s více než 1 000 dojíždějících v Československu, 1 : 1 000 000. Brno, Geografický ústav ČSAV 1967.
11. MARYĀŠ, J., ŘEHÁK, S.: Regionální působnost středisek osídlení, 1 : 750 000. In: Atlas obyvatelstva ČSSR. Brno, Geografický ústav ČSAV 1987, map. list III. 4.
12. MARYĀŠ, J., ŘEHÁK, S.: Soupis sociálně geografických regionů ČSSR. Zprávy Geografického ústavu ČSAV, 24, Brno, Geografický ústav ČSAV 1987, č. 2, s. 43—58.
13. RICHTER, R., ŘEHÁK, S.: Automatizace ve tvorbě mapy dojížďky do zaměstnání. Sborník ČSGS, 92, Praha, Academia 1987, č. 2, s. 81—88.
14. ŘEHÁK, S.: Vliv integrace obcí na kartografické znázorňování dojížďky do zaměstnání. Zprávy Geografického ústavu ČSAV, 21, Brno, Geografický ústav ČSAV 1984, č. 2, s. 41—45.
15. ŘEHÁK, S.: Dojížďka do zaměstnání, 1 : 750 000. In: Atlas obyvatelstva ČSSR. Geografický ústav ČSAV 1987, map. list III. 1.
16. ŘEHÁK, S., ŠAŠEK, M.: Analýza vývoje sídelních struktur průmyslově vyspělých oblastí ve vazbě na změny mobility obyvatelstva (výzkumná zpráva). Ústí nad Labem, Sociálně ekonomický ústav ČSAV 1987, 79 s. a příl.
17. TOUŠEK, V. a kol.: Sociálně-ekonomická diferenciace a územní typologie Jihomoravského kraje (výzkumná zpráva). Brno, Geografický ústav ČSAV 1983, 120 s. a příl.
18. TOUŠEK, V. a kol.: Sociálně-ekonomická diferenciace a územní typologie Severočeského kraje (výzkumná zpráva). Brno, Geografický ústav ČSAV 1985, 138 s. a příl.
19. STANĚV, P., APOSTOLOV, N., KARAKAŠEV, CH.: Ežednevní trudovi pătuvanija v NR Bălgarija. Sofija, Profizdat 1980, 128 s.
20. VEREŠÍK, J.: Zázemia dochádzky do zamestnania vybraných centier v r. 1970, 1 : 500 000. In: Atlas Slovenskej socialistickej republiky. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie — Slovenská akadémia vied 1980, map. list 73.

Summary

COMMUTING IN CZECHOSLOVAKIA, REGIONAL PATTERN AND LINKS BETWEEN CENTRAL PLACES

In Czechoslovakia, the census in 1980 registered about 2,7 mil. commuters, the majority of whom (2,3 mil) were commuting daily. Although a significant part of the process is "hidden" in administratively merged basic settlement units, the number still represents 29,6 % of all economically active persons in Czechoslovakia.

The paper deals predominantly with 87 top hierarchy central places in Czechoslovakia and their commuting regions (labour pools). The relation between the number of job opportunities in a centre and within the radius of ideal commuting sphere is hypothetical. There is a qualitative distinction between a central place-hinterland relation (bs) and the opposite relation hinterland-central place (as). From this point of view, the role of hinterland in the spatial balance of labour was most significant in Slovakia, while in Bohemia this role was less important, signalizing a more advanced concentration of labour. Moravia was somewhere between the two "extremes".

Finally, much attention was paid to commuting within the system of central places on a case of two large administrative regions. In conclusion, the author suggests the modelling of this process representing in some centres the main integrating force.

Fig. 1 — Central place — hinterland relation (bs) and relation hinterland — central place (bs).

Fig. 2 — Proportion of commuting between central places to the number of job opportunities in centres of individual regions in North Bohemia. 1 — 2,5 %, 2-2,5 — 4,9 %, 3-5,0 — 9,9 %, 4-10,00 — 14,9 %, 5-15,0 — 19,9 %, 6-20,0 — 49,9 %, 7 — 50 % and more. Numbers marking central places correspond to the list of central places of the 1-st order.

Fig. 3 — The same may be applied in South Moravia.

(Pracoviště autora: Geografický ústav ČSAV, Mendlovo nám. 1, 662 82 Brno.)

Došlo do redakce 29. 3. 1988.

JAROSLAV MAREŠ

INDUSTRIALIZACE ČESKOSLOVENSKA — JEJÍ KLADY A ZÁPORY

J. Mareš: *The Industrialization of Czechoslovakia, Its Pros and Cons.* Sborník ČSGS, 93, 3, p. 183—198 (1988). The paper deals with the changes in the distribution of Czechoslovak industry since the end of the 18th century up to the present time. It studies the reasons of industrialization of individual areas, the influence on the distribution of population and urbanization processes. It evaluates not only the achievements of a long-term industrialization but also its negative consequences which we have not been able to get rid of so far.

Průmysl hrál v rozvoji československé ekonomiky vždy velmi významnou úlohu. Stal se v průběhu industrializace nejdůležitějším odvětvím národního hospodářství. Způsobil, že ze zaostalé agrární země z konca 18. století se vyvinul jeden z předních hospodářsky vyspělých států světa.

Od svých počátků ovlivňoval všechna ostatní odvětví národního hospodářství, zejména rozvoj dopravy, zemědělství, stavebnictví i obchodu. Vývoj průmyslu měl však značný vliv i na hospodářský rozvoj jednotlivých oblastí státu. Rozdílný vývoj rozmístění průmyslu v jednotlivých regionech způsoboval, že některá průmyslová střediska bouřlivě rostla, zatím co rozsáhlé oblasti hospodářsky stagnovaly. Odlišný oblastní rozvoj průmyslu působil ve značné míře také na rozmístění obyvatelstva, na strukturu osídlení a na růst urbanizace. Zasahoval podstatně i do životní úrovně lidí a do jejich životního prostředí. Vývoj rozmístění průmyslu tak mnohostranně ovlivňoval nejrůznější sféry hospodářského života jednotlivých oblastí našeho státu.

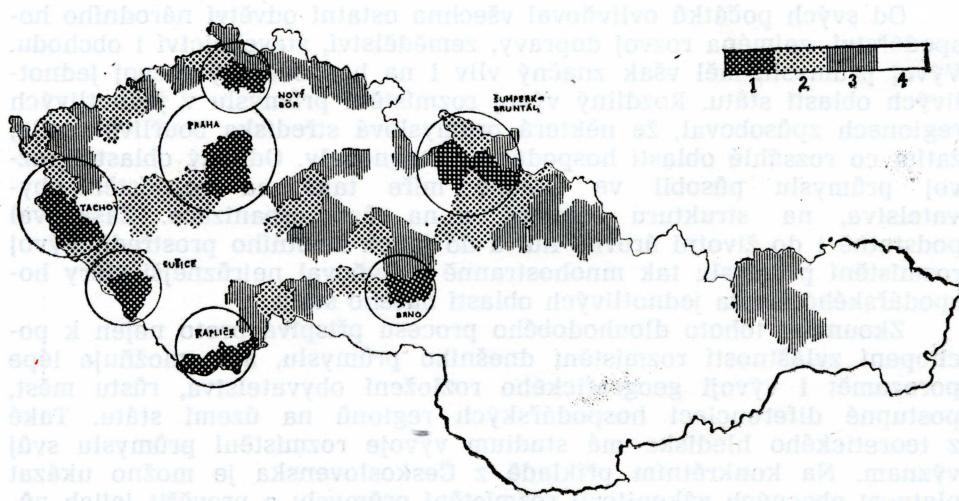
Zkoumání tohoto dlouhodobého procesu přispívá proto nejen k pochopení zvláštností rozmístění dnešního průmyslu, ale umožňuje lépe porozumět i vývoji geografického rozložení obyvatelstva, růstu měst, postupné diferenciaci hospodářských regionů na území státu. Také z teoretického hlediska má studium vývoje rozmístění průmyslu svůj význam. Na konkrétním příkladě z Československa je možno ukázat platnost obecných zákonitostí rozmístění průmyslu a prověřit jejich působení v našich podmínkách.

Výzkumy dlouhodobých změn v rozmístění průmyslu mají v Československu již určitou tradici. Tato studie stručně shrnuje dosažené výsledky.

Průmysl Československa prošel složitým dlouhodobým vývojem. Industrializace začala zhruba před 200 lety, asi o 50 let později než v Anglii, Francii nebo Německu. Již koncem 18. století byla na dnešním

území ČSSR značně rozvinuta manufakturní výroba. Nejznámější byly manufakturní textilní, ale charakter manufaktur měly i železárny a hamry, sklárny, koželužny, některé větší papírny a pivovary. Manufakture měly již některé znaky pozdějšího továrního průmyslu. Zpracovávaly větší množství surovin pomocí jednoduchých strojů. K tomu potřebovaly dostatečnou energii k pohonu a palivo k výrobě tepla. Zejména spotřeba paliva u všech typů manufaktur mnohonásobně převyšovala spotřebu ostatních materiálů. Tak např. průměrná železárna spálila při výrobě dřevěného uhlí za jednu sezónu 3–5 tis. m^3 dřeva z plochy přibližně 5–8 ha. Dřevo vážilo asi 1 500–3 000 tun. K výrobě zhruba 100 až 150 tun železa však potřebovala jen 400 až 500 tun železné rudy a 150 kg vápence a ostatních přísad. U skláren byl váhový poměr paliva k surovinám až 30 : 1 a i poměrně nenáročné textilky spotřebovaly na tunu výroby asi 4–5 tun dřeva, což představovalo za sezónu asi 1 000 m^3 dřeva, tj. asi 2 000 osmdesátiletých stromů z plochy přes 1,5 ha lesa.

Lokalizace tehdejších provozoven byla proto především závislá na zdrojích paliva. Tuto závislost ještě zesilovala velmi řídká a nekvalitní silniční síť, která ztížovala dopravu paliva a surovin na větší vzdálenosti. Proto byly manufakture zakládány především v lesnatých pohraničních oblastech s přebytky dřeva (obr. 1). Většina jich byla soustředěna na Šumavě, v Českém lese, na severní Moravě a na Jesenicku. Ve vnitrozemí se těmto aglomeracím rovnala jen města Praha a Brno. V ostatních oblastech se vyskytovaly manufakture jen ojediněle. Na severu Čech převládala řemeslnická a domácká výroba. Na Slovensku neexistovaly v té době rozsáhlejší oblasti manufakturní výroby, i když

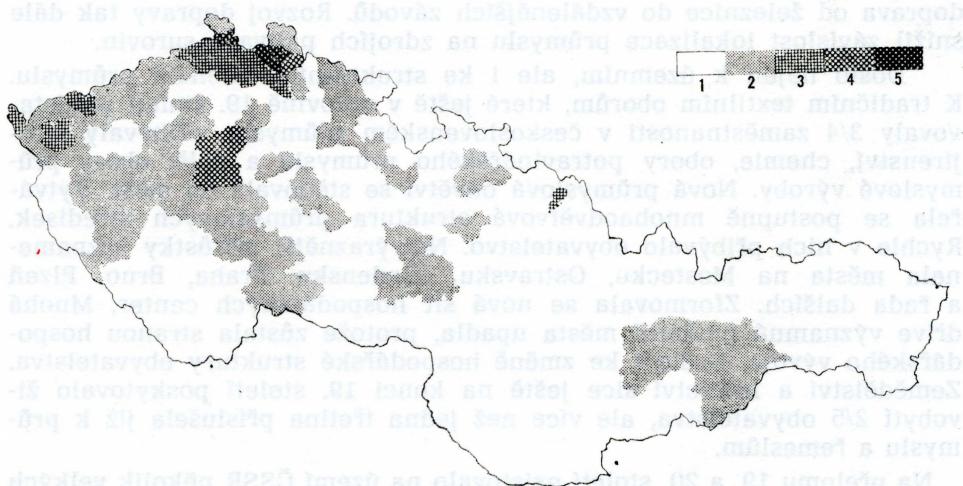

Obr. 1 — Oblasti manufakturní výroby v roce 1780. Vysvětlivky: 1 — větší aglomerace manufaktur (15 a více závodů v okrese, více než 2 závody na 100 km²); 2 — oblasti rozvinuté manufakturní výroby (7 a více závodů v okrese, více než 1 závod na 100 km²), 3 — ostatní významnější oblasti manufakturní výroby (jeden z ukazatelů nad celostátním průměrem, min. 3 závody v okrese); 4 — oblasti se slabě rozvinutou manufakturní výrobou. Plochy kruhů znázorňují podíl jednotlivých aglomerací na počtu manufaktur ve státě, plocha státu = 100 %. Územní členění z roku 1900.

některé tamější závody jako textilka v Šaštíně na západním Slovensku, patřily k největším ve státě.

V počáteční etapě se industrializace projevovala v celém životním prostředí ČSSR jen slabě. Průmysl neovlivňoval výrazněji zaměstnání obyvatelstva. Převážná část obyvatel se živila zemědělstvím. V tehdejších několika stovkách manufaktur pracovalo celkem jen několik tisíc lidí. Závody byly rozmístěny izolovaně většinou v malých venkovských obcích a jen výjimečně jich bylo několik v jednom místě. Závody byly malé, jen s několika desítkami zaměstnanců. V průměru připadal jeden závod na 150 km^2 území ČSSR. Nemohly se proto stát středisky rozvoje oblastí a ovlivňovat sídelní strukturu nebo rozmístění obyvatelstva. Vzniklé odpady při výrobě stačila příroda sama postupně likvidovat. Výraznějším zásahem manufaktur do většinou ještě nenarušené krajiny byla likvidace lesních porostů v okolí závodů při těžbě palivového dříví.

Rozvoj industrializace ČSSR podstatně ovlivnila první průmyslová revoluce. Od počátku 19. století byly v průmyslu zaváděny nové technologie a nové stroje, které potřebovaly stálejší a větší zdroje energie, než byla vodní síla a dřevo. Objevily se první parní stroje, nejprve v textilních závodech v Brně. Stále větší nedostatek palivového dřeva a jeho rostoucí ceny vedly k postupnému rozvoji těžby uhlí, do té doby ještě málo ekonomického paliva, používaného proto jen v nejbližším okolí nalezišť. V železárnách, sklárnách, porcelánkách a ostatních energeticky náročných výrobách dřevo postupně ustupovalo uhlí. Technologické změny a pokrok ve výrobě parních strojů umožnily pronikavě snížit spotřebu paliva a surovin. Jestliže na počátku 19. století bylo třeba k výrobě jedné tuny železa asi 12–15 tun měrného paliva a tři tuny rudy, na konci století již jen 2–3 tuny měrného paliva a 2 tuny rudy. Všechny tyto změny vedly k uvolnění dosavadní pevné závislosti lokalizace průmyslu na oblastech s přebytky dřeva.

Obr. 2 — Vývoj zprůmyslnění v období 1780–1841. Změny v hustotě zprůmyslnění:
1 — stagnace (± 1 závod na 100 km^2); 2 — přírůstek 1 až 5 závodů na 100 km^2 ;
3 — přírůstek 6 až 10 závodů na 100 km^2 ; 4 — přírůstek 11 až 20 závodů na 100 km^2 ;
5 — přírůstek více než 20 závodů na 100 km^2 . Územní členění z roku 1900.

Mnoho manufaktur v tomto období zaniklo. Nové továrny již ne-vznikaly v lesnatých periferních oblastech státu, ale stěhovaly se do uhelných pánví, blíže ke spotřebním centrům a na sever Čech do oblastí kvalifikovaných domáckých řemeslníků, zbavených práce po zavedení strojní výroby (obr. 2). V bezlesých zemědělských oblastech středních Čech a střední Moravy vznikaly nové potravinářské závody, především cukrovary a lihovary.

Při nalezištích uhlí vyrůstaly rychle základny těžkého průmyslu na bázi nového paliva. Do poloviny 19. století zaznamenalo prudký rozvoj Kladensko a Ostravsko, později v 60. letech Mostecko a Ústecko. Významnou úlohu při zavádění moderního továrního průmyslu sehrály i menší uhelné pánve. Na jižní Moravě rosicko-oslavanská pánev ovlivnila rozvoj průmyslu v Brně, v západních Čechách radnická a nýřanská rozvoj průmyslu v okolí Plzně a žacléřská pánev v severních Čechách textilní oblast Krkonošského podhůří. Na středním Slovensku se rozvíjela těžba rud, ale podíl Slovenska na celostátní zaměstnanosti v průmyslu byl stále velmi nízký (asi 6 %; obr. 3).

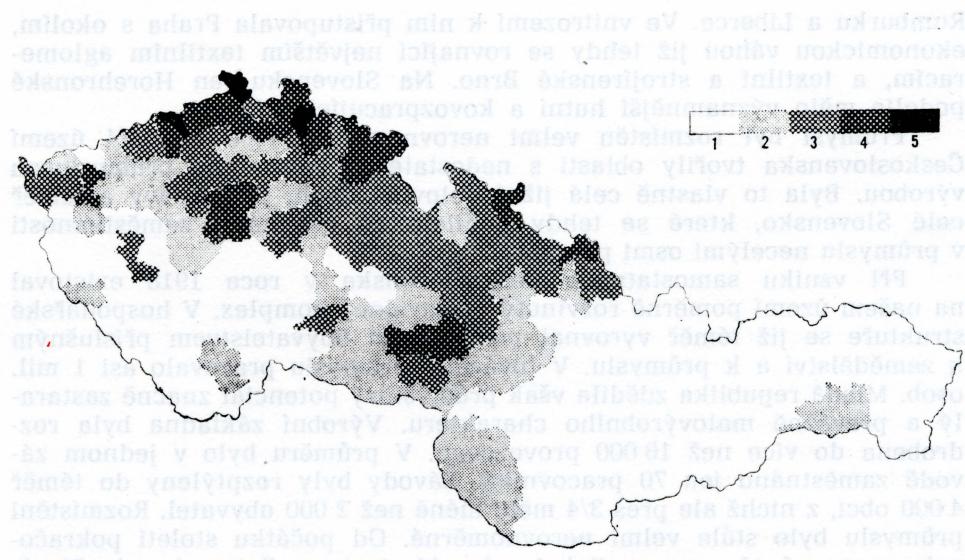
Těžiště průmyslové výroby se během 19. století přesunulo z lesnatých pohraničních oblastí do vnitrozemí a na sever státu (obr. 4). Celkem vzrostl počet průmyslových závodů od 18. století do konce 19. století v ČSSR čtrnáctkrát. Výrazně se tím zvýšila hustota průmyslových závodů na území státu. Na jeden průmyslový závod připadalo již jen 10 km² rozlohy státu. Tato hustota se až do dnešních dnů v podstatě nezměnila. Velké územní přesuny byly umožněny mimo jiné i rychlým rozvojem železniční dopravy na území státu. Do konce 19. století byly všechny uhelné pánve spojeny s hlavními průmyslovými a zemědělskými oblastmi. Železnice nejen zrychlila dopravu, ale podstatně snížila dopravní náklady. V polovině 19. století se za přepravu na železnici platilo až pětkrát méně, než za přepravu formanskými povozy. Koncem století byla železniční doprava již dvacetkrát levnější než formanská doprava od železnice do vzdálenějších závodů. Rozvoj dopravy tak dále snížil závislost lokalizace průmyslu na zdrojích paliva a surovin.

Došlo nejen k územním, ale i ke strukturním změnám průmyslu. K tradičním textilním oborům, které ještě v polovině 19. století představovaly 3/4 zaměstnanosti v československém průmyslu, přibývaly strojírenství, chemie, obory potravinářského průmyslu a další obory průmyslové výroby. Nová průmyslová odvětví se stěhovala do měst. Vytvářela se postupně mnohaodvětvová struktura průmyslových středisek. Rychle v nich přibývalo obyvatelstvo. Nejvýraznější přírůstky zaznamenala města na Mostecku, Ostravsku, Kladensku, Praha, Brno, Plzeň a řada dalších. Zformovala se nová síť hospodářských center. Mnohá dříve významná feudální města upadla, protože zůstala stranou hospodářského vývoje. Došlo i ke změně hospodářské struktury obyvatelstva. Zemědělství a lesnictví sice ještě na konci 19. století poskytovalo životobytí 2/5 obyvatelstva, ale více než jedna třetina příslušela již k průmyslu a řemeslům.

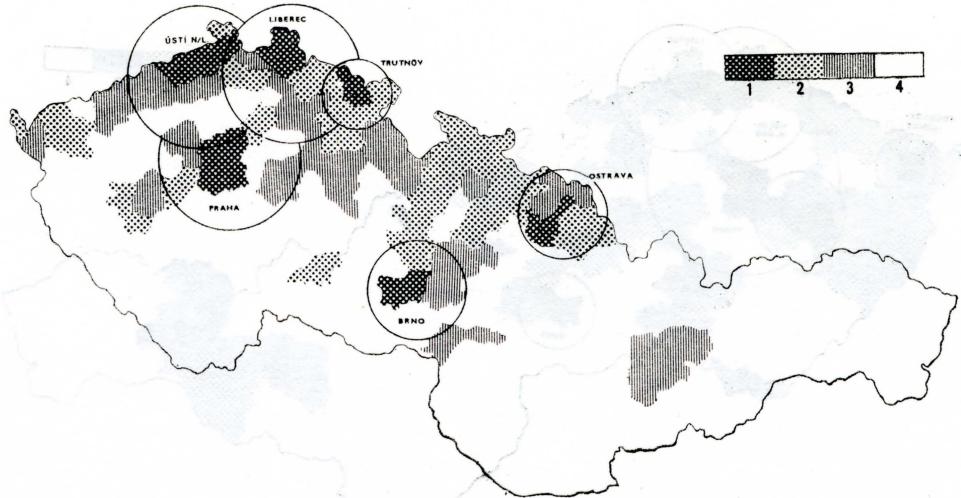
Na přelomu 19. a 20. století existovalo na území ČSSR několik velkých průmyslových aglomerací, ve kterých se soustředovala asi 1/3 všech průmyslových pracovníků (obr. 5). Pás silně industrializovaných okresů postupoval od Aše podél severních hranic až do Ostravské pánve. Převažoval v nich textilní průmysl. Vynikalo mezi nimi okolí Ústí n. L., Děčína,

Obr. 3 — Oblasti zpracovatelského průmyslu v roce 1841. Vysvětlivky: 1 — větší aglomerace průmyslu (30 a více závodů v okrese, 5 a více závodů na 100 km²); 2 — oblasti rozvinuté průmyslové výroby (15 a více závodů v okrese, 2 a více závodů na 100 km²); 3 — ostatní významnější průmyslové oblasti (jeden z ukazatelů nad celostátním průměrem, min. 5 závodů v okrese); 4 — oblasti se slabě rozvinutou průmyslovou výrobou. Plochy kruhů znázorňují podíl jednotlivých aglomerací na počtu průmyslových závodů ve státě, plocha státu = 100 %. Územní členění z roku 1900.

Obr. 4 — Vývoj zprůmyslnění v období 1841–1902. Změny v hustotě zprůmyslnění: 1 — stagnace (−1 až +5 závodů na 100 km²); 2 — přírůstek 6 až 10 závodů na 100 km²; 3 — přírůstek 11 až 20 závodů na 100 km²; 4 — přírůstek 21 až 50 závodů na 100 km²; 5 — přírůstek více než 50 závodů na 100 km². Územní členění z roku 1900.

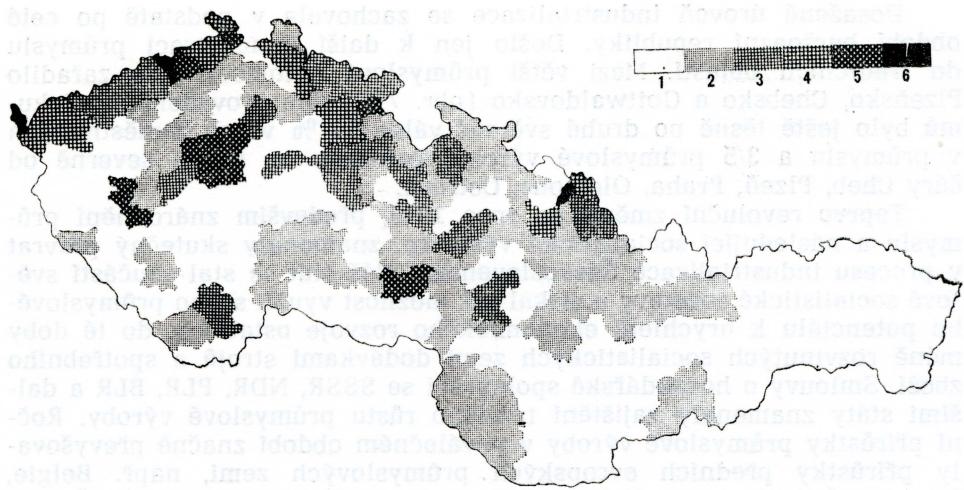

Obr. 5 — Oblasti zpracovatelského průmyslu v roce 1902. Vysvětlivky: 1 — větší aglomerace průmyslu (8000 a více průmyslových pracovníků v okrese, více než 100 prac. na 1000 obyvatel, více než 15 pracovníků na km²); 2 — oblasti rozvinuté průmyslové výroby (více než 4000 prům. pracovníků v okrese, více než 60 prac. na 1000 obyvatel, více než 8 prac. na km²); 3 — ostatní významnější průmyslové oblasti (jeden z ukazatelů nad celostátním průměrem, nejméně 2500 prac. v okrese); 4 — oblasti se slabě rozvinutou průmyslovou výrobou. Plochy kruhů znázorňují podíl jednotlivých aglomerací na počtu průmyslových pracovníků ve státě, plocha státu = 100 %. Územní členění z roku 1900.

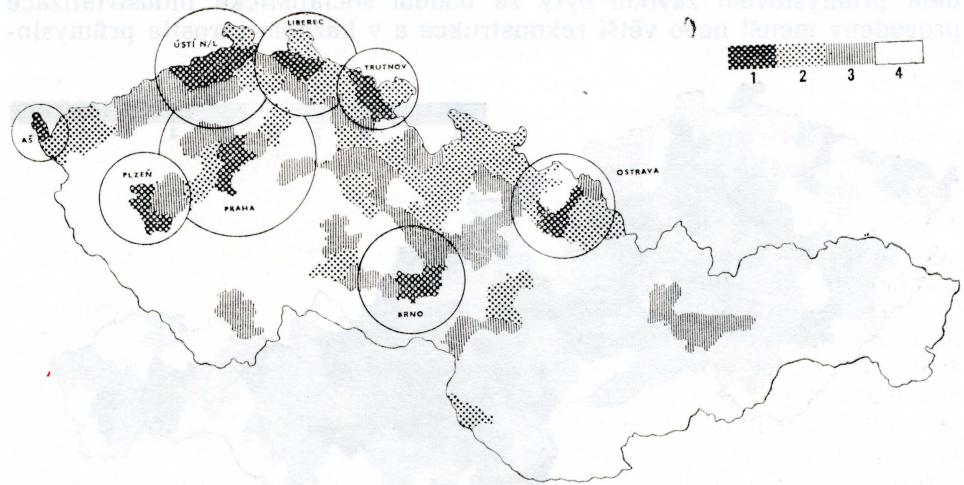
Rumburku a Liberce. Ve vnitrozemí k nim přistupovala Praha s okolím, ekonomickou váhou již tehdy se rovnající největším textilním aglomeracím, a textilní a strojírenské Brno. Na Slovensku jen Horehronské podolie mělo významnější hutní a kovozpracující průmysl.

Průmysl byl rozmištěn velmi nerovnoměrně. Více než 3/4 území Československa tvořily oblasti s nedostatečně rozvinutou průmyslovou výrobou. Byla to vlastně celá jižní polovina Čech, jih Moravy a téměř celé Slovensko, které se tehdy podílelo na celostátní zaměstnanosti v průmyslu necelými osmi procenty.

Při vzniku samostatného Československa v roce 1918 existoval na našem území poměrně rozvinutý průmyslový komplex. V hospodářské struktuře se již téměř vyrovnal poměr mezi obyvatelstvem příslušným k zemědělství a k průmyslu. V továrním průmyslu pracovalo asi 1 mil. osob. Mladá republika zdědila však průmyslový potenciál značně zastaralý a převážně malovýrobního charakteru. Výrobní základna byla rozdrobena do více než 16 000 provozoven. V průměru bylo v jednom závodě zaměstnáno jen 70 pracovníků. Závody byly rozptýleny do téměř 4 000 obcí, z nichž ale přes 3/4 mělo méně než 2 000 obyvatel. Rozmístění průmyslu bylo stále velmi nerovnoměrné. Od počátku století pokračovaly postupné přesuny na Sokolovsko, Mostecko a Ostravsko, do Plzně, Prahy, Brna a dalších větších měst. Znatelně ubývalo průmyslu, a proto i obyvatel v jižních a západních Čechách a na Českomoravské vrchovině. Na Slovensku, jehož podíl na průmyslovém potenciálu státu se od počátku století prakticky nezměnil, průmysl stagnoval (obr. 6).

Obr. 6 — Vývoj zprůmyslnění v období 1902—1930. Změny v průmyslové hustotě:
 1 — stagnace (± 1 pracovník na km^2); 2 — přírůstek 2 až 5 prac. na km^2 ; 3 —
 6 až 10 prac. na km^2 ; 4 — přírůstek 11 až 20 prac. na km^2 ; 5 — 21 až 50 prac.
 na km^2 ; 6 — přírůstek více než 50 prac. na km^2 . Územní členění z roku 1900.

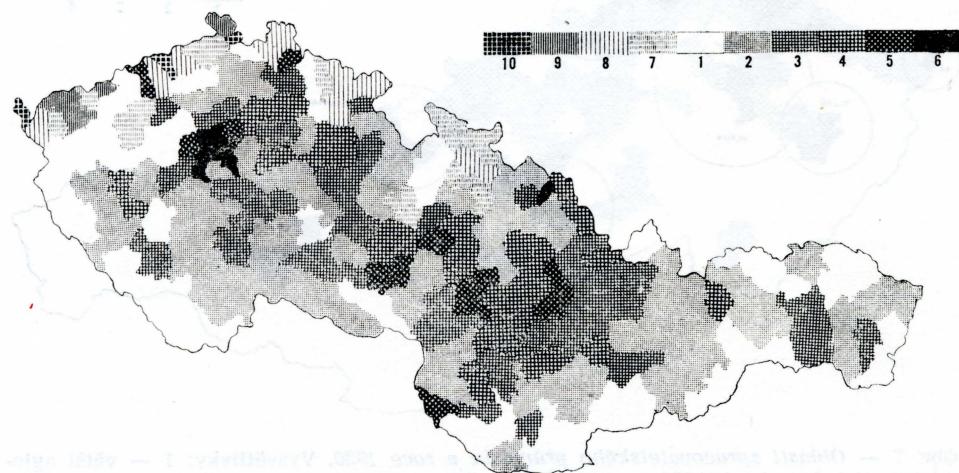
Obr. 7 — Oblasti zpracovatelského průmyslu v roce 1930. Vysvětlivky: 1 — větší aglomerace průmyslu (12 000 a více pracovníků v okrese, více než 150 prac. na 1 000 obyvatel, více než 20 prac. na km²); 2 — oblasti rozvinuté průmyslové výroby (více než 6 000 prům. pracovníků v okrese, více než 100 prac. na 1 000 obyvatel, více než 10 prac. na km²); 3 — ostatní významnější průmyslové oblasti (jeden z ukazatelů nad celostátním průměrem, nejméně 2 500 pracovníků v okrese); 4 — oblasti se slabě rozvinutou výrobou. Plochy kruhů znázorňují podíl jednotlivých aglomerací na počtu průmyslových pracovníků ve státě, plocha státu = 100 %. Územní členění z roku 1900.

Dosažená úroveň industrializace se zachovala v podstatě po celé období buržoazní republiky. Došlo jen k další koncentraci průmyslu do tradičních oblastí. Mezi větší průmyslové aglomerace se zařadilo Plzeňsko, Chebsko a Gottwaldovsko (obr. 7). Podle provedených výzkumů bylo ještě těsně po druhé světové válce 54 % všech zaměstnaných v průmyslu a 3/5 průmyslové výroby rozloženo na území severně od čáry Cheb, Plzeň, Praha, Olomouc, Ostrava.

Teprve revoluční změny po roce 1945, především znárodnění průmyslu a následující socialistická výstavba, znamenaly skutečný převrat v procesu industrializace Československa. Náš stát se stal součástí světové socialistické soustavy a získal tak možnost využít svého průmyslového potenciálu k urychlení ekonomického rozvoje ostatních, do té doby méně rozvinutých socialistických zemí dodávkami strojů a spotřebního zboží. Smlouvy o hospodářské spolupráci se SSSR, NDR, PLR, BLR a dalšími státy znamenaly zajištění trvalého růstu průmyslové výroby. Roční přírůstky průmyslové výroby v poválečném období značně převyšovaly přírůstky předních evropských průmyslových zemí, např. Belgie, Francie, Švédsko nebo Velké Británie. V současné době vyrábí Československo více než desetinásobek průmyslové produkce z roku 1937. Výrazně vzrostl průmysl na Slovensku, kde se zvýšila výroba od roku 1937 celkem 37krát.

Přestaly živelně působit ekonomicke zákonitosti lokalizace, které ovlivňovaly od 18. století rozmístění československého průmyslu. Řízení procesu rozmisťování převzaly státní plánovací instituce.

Značný rozmach průmyslové výroby se uskutečnil jak rozšiřováním existujících, tak výstavbou nových průmyslových závodů. Snad v každém průmyslovém závodě byly za období socialistické industrializace provedeny menší nebo větší rekonstrukce a v každém vzrostla průmyslo-

Obr. 8 — Vývoj zprůmyslnění v období 1930—1960. Změny v průmyslové hustotě:
1 — stagnace ($\pm$ 1 pracovník na km^2); 2 — přírůstek 2–5 prac. na km^2 ; 3 — přírůstek 6 až 10 prac. na km^2 ; 4 — přírůstek 11 až 20 prac. na km^2 ; 5 — 21 až 50 prac. na km^2 ; 7 — úbytek 2 až 5 prac. na km^2 ; 8 — úbytek 6 až 10 prac. na km^2 ; 9 — 11 až 50 prac. na km^2 ; 10 — úbytek více než 50 prac. na km^2 . Územní členění z roku 1930 (soudní okresy).

vá výroba. Od roku 1945 bylo v ČSSR nově postaveno přes 2 500 nových průmyslových závodů, z toho téměř 200 závodů s více než 1 000 pracovníků. Koncentrací průmyslu vzrostla průměrná velikost průmyslového závodu proti roku 1918 na pětinásobek. Počet průmyslových obcí se naproti tomu výrazně snížil. V hospodářské struktuře obyvatelstva zřetelně převládl průmysl.

V rozmístění průmyslu nastaly proti roku 1930 rozsáhlé změny. Industrializace zasáhla prakticky celé území ČSSR (obr. 8). Jen v několika málo okresech západoceského a jihočeského pohraničí, jižního a severního Slovenska průmysl, většinou nepatrný, stagnoval. Bylo to území o rozloze kolem 5 000 km², tedy asi 3 % plochy státu. Na čtyřech pětinách území Československa došlo k růstu průmyslu a na dvou třetinách představoval tento růst zvýšení stavu pracovníků o více než 100 % proti roku 1930. Úbytek postihl celkem 19 % našeho území, především české pohraničí. Na Slovensku v podstatě nebyly oblasti s větším úbytkem pracovníků v průmyslu. Přes 97 % území zaznamenalo růst, o více než 100 % se zvýšila zaměstnanost v průmyslu na 83 % plochy Slovenska.

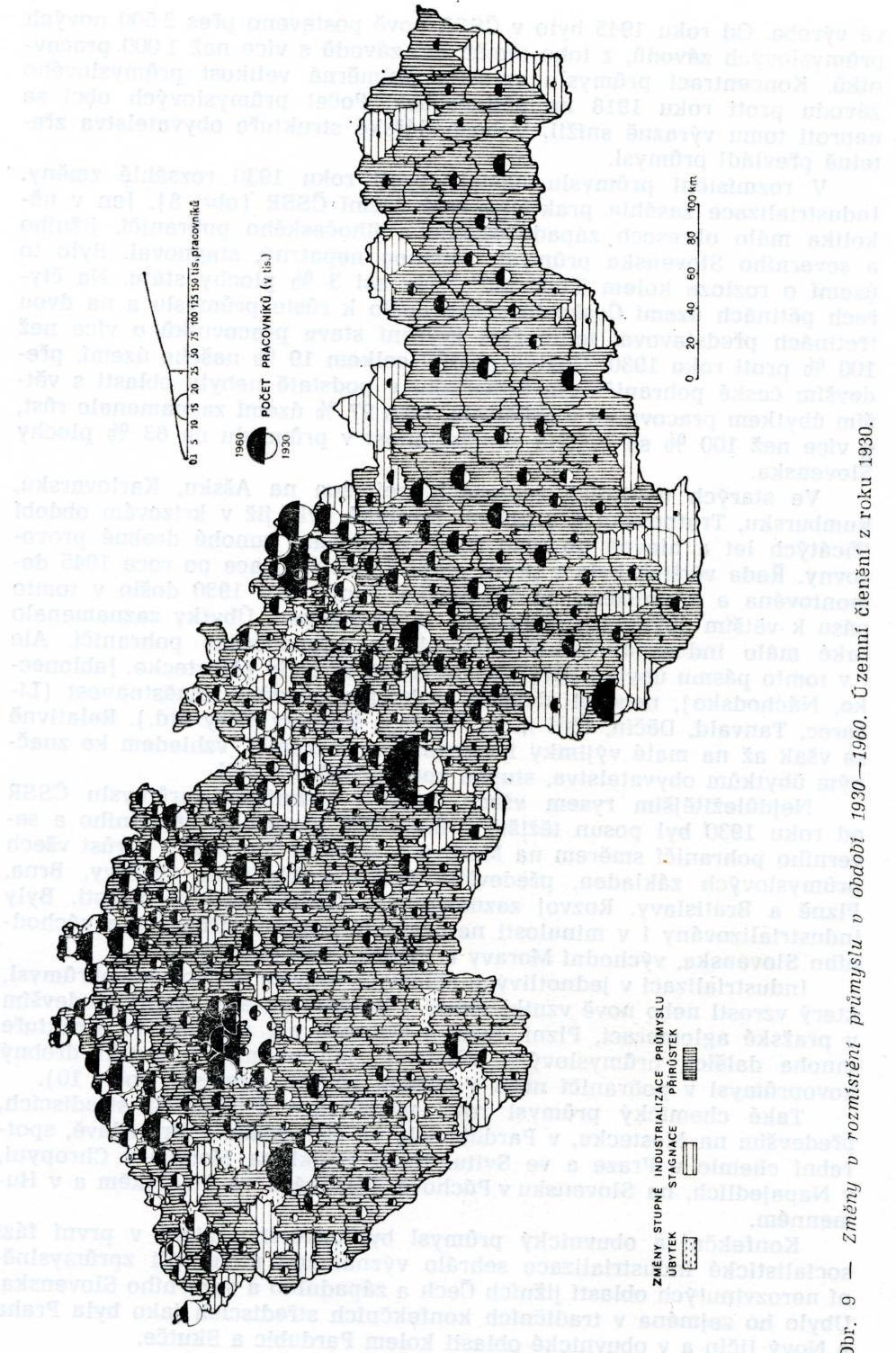
Ve starých textilních regionech, zejména na Ašsku, Karlovarsku, Rumbursku, Trutnovsku a v oblasti Jeseníků byly již v krizovém období třicátých let a hlavně po roce 1945 likvidovány mnohé drobné provozovny. Řada větších byla v první etapě industrializace po roce 1945 demontována a přemístěna na Slovensko. Proti roku 1930 došlo v tomto pásu k větším úbytkům průmyslové zaměstnanosti. Úbytky zaznamenalo také málo industrializované jihočeské a západoceské pohraničí. Ale i v tomto pásmu úbytků byly okresy, které vzrostly (Mostecko, Jablonecko, Náchodsko), nebo si alespoň zachovaly původní zaměstnanost (Liberec, Tanvald, Děčín, Ústí n. L., Teplice, Karlovy Vary atd.). Relativně se však až na malé výjimky i v severním pohraničí, vzhledem ke značným úbytkům obyvatelstva, stupeň zprůmyslení zvýšil.

Nejdůležitějším rysem všech změn v rozmístění průmyslu ČSSR od roku 1930 byl posun těžiště průmyslové výroby ze západního a severního pohraničí směrem na Moravu a západní Slovensko a růst všech průmyslových základen, především Prahy s Kladnem, Ostravou, Brnem, Plzně a Bratislavou. Rozvoj zaznamenaly všechny ostatní oblasti. Byly industrializovány i v minulosti nerozvinuté regiony středního a východního Slovenska, východní Moravy a jižních Čech (obr. 9).

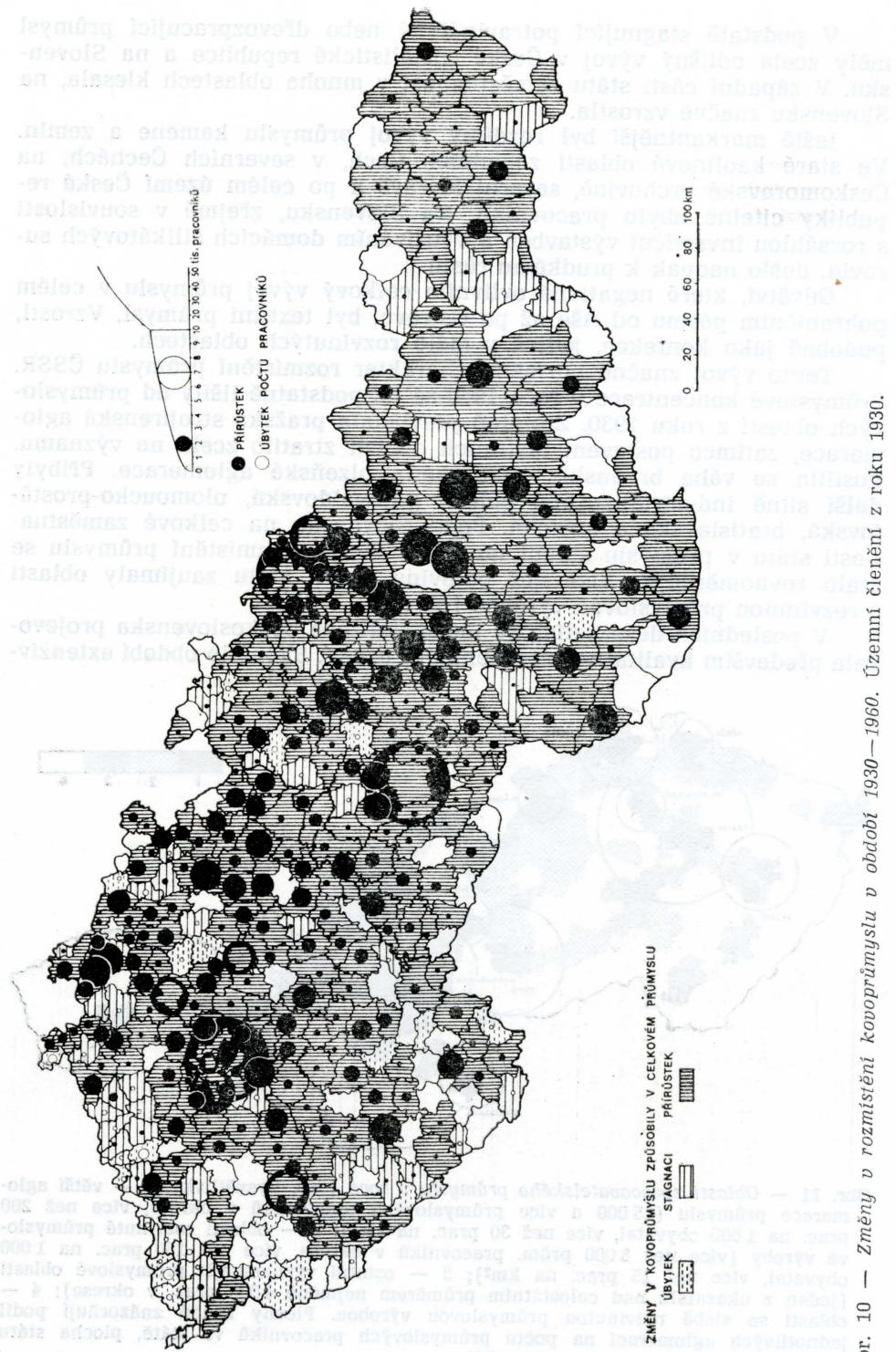
Industrializaci v jednotlivých oblastech nejvíce ovlivnil kovoprůmysl, který vzrostl nebo nově vznikl téměř v každém okrese. Zesílil především v pražské aglomeraci, Plzni, Brně a Ostravě, ale převládl ve struktuře mnoha dalších průmyslových středisek. Jen výjimečně zanikl drobný kovoprůmysl v pohraničí nebo v zázemí větších středisek (obr. 10).

Také chemický průmysl rostl převážně v tradičních střediscích, především na Mostecku, v Pardubicích, na Ostravsku, v Bratislavě, spotřební chemie v Praze a ve Svitci. Nově vznikl na Moravě v Chropyni, v Napajedlích, na Slovensku v Púchově, Novákach, ve Strážském a v Humprechtě.

Konfekční a obuvnický průmysl byl odvětvím, které v první fázi socialistické industrializace sehrálo významnou úlohu při zprůmyslnění nerozvinutých oblastí jižních Čech a západního a severního Slovenska. Ubylo ho zejména v tradičních konfekčních střediscích jako byla Praha a Nový Jičín a v obuvnické oblasti kolem Pardubic a Skutče.

Obr. 9 — Změny v rozmiření průmyslu v období 1930—1960. Územní členění z roku 1930.

Obr. 10 — Změny v rozšíření kovopřímyslu v období 1930—1960. Územní členění z roku 1930.

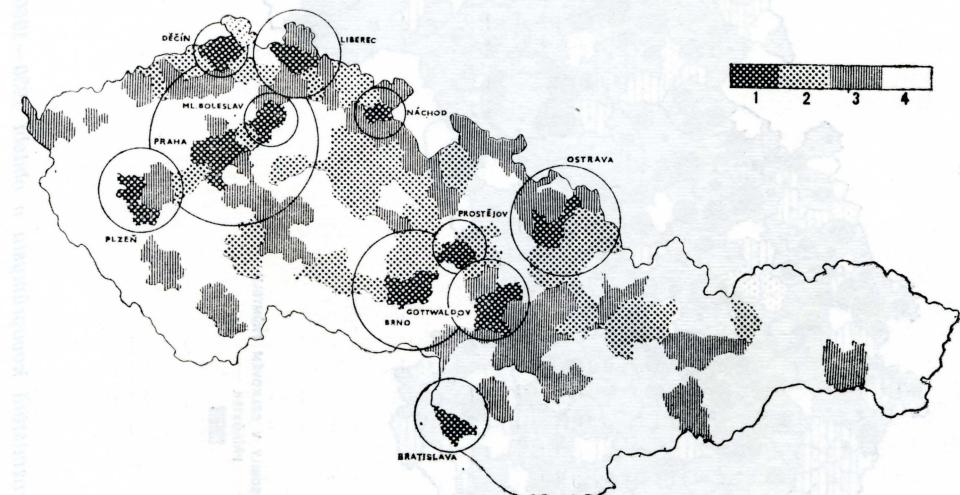
V podstatě stagnující potravinářský nebo dřevozpracující průmysl měly zcela odlišný vývoj v České socialistické republice a na Slovensku. V západní části státu zaměstnanost v mnoha oblastech klesala, na Slovensku značně vzrostla.

Ještě markantnější byl rozdílný vývoj průmyslu kamene a zemin. Ve staré kaolinové oblasti západních Čech, v severních Čechách, na Českomoravské vrchovině, severní Moravě a po celém území České republiky citelně ubylo pracovníků. Na Slovensku, zřejmě v souvislosti s rozsáhlou investiční výstavbou a využíváním domácích silikátových surovin, došlo naopak k prudkému růstu.

Odvětví, které negativně ovlivnilo celkový vývoj průmyslu v celém pohraničním pásmu od Aše až po Ostravu, byl textilní průmysl. Vzrostl, podobně jako konfekce, jedině v málo rozvinutých oblastech.

Tento vývoj značně pozmenil charakter rozmístění průmyslu ČSSR. Průmyslové koncentrace v roce 1960 se již podstatně lišily od průmyslových oblastí z roku 1930. Zřetelně převládala pražská strojírenská aglomerace, zatímco postavení textilních oblastí ztratilo zcela na významu. Posílila se váha brněnské, ostravské a plzeňské aglomerace. Přibyly další silně industrializované oblasti gottwaldovská, olomoucko-prostějovská, bratislavská a košická. Podíl Slovenska na celkové zaměstnanosti státu v průmyslu stoupal na téměř 25 %. Rozmístění průmyslu se stalo rovnoměrnější. Více než polovinu území státu zaujímaly oblasti s rozvinutou průmyslovou výrobou (obr. 11).

V posledních desetiletích se industrializace Československa projevovala především kvalitativními změnami v území. Skončilo období extenzív-

Obr. 11 — Oblasti zpracovatelského průmyslu v roce 1960. Vysvětlivky: 1 — větší aglomerace průmyslu (15 000 a více průmyslových pracovníků v okrese, více než 200 prac. na 1 000 obyvatel, více než 30 prac. na km²); 2 — oblasti rozvinuté průmyslové výroby (více než 8 000 prům. pracovníků v okrese, více než 150 prac. na 1 000 obyvatel, více než 15 prac. na km²); 3 — ostatní významnější průmyslové oblasti (jeden z ukazatelů nad celostátním průměrem nejméně 4 000 prac. v okrese); 4 — oblasti se slabě rozvinutou průmyslovou výrobou. Plochy kruhů znázorňují podíl jednotlivých aglomerací na počtu průmyslových pracovníků ve státě, plocha státu = 100 %. Územní členění z roku 1930.

ního růstu průmyslových závodů. Zesílily vazby mezi průmyslovými centry a jejich zázemím. Postupně se vytvořily na území ČSSR stabilizované, výrazně průmyslové regiony. Jejich jádry se stala průmyslová centra nebo skupiny těchto center, tzv. průmyslové uzly. Na rozdíl od oblastí z roku 1780, 1841, 1902, 1930 nebo 1960, které byly vymezené jen podle koncentrace průmyslu na určitém území, představují tyto regiony funkčně spojený prostorový systém, který pokrývá téměř 4/5 území republiky. Soustřeďuje dnes přes 80 % obyvatelstva, 86 % pracovníků v průmyslu a 88 % průmyslové výroby ČSSR. Průmysl se v současné době stal nejvýznamnějším rozvojovým činitelem již ve všech oblastech Československa (obr. 12).

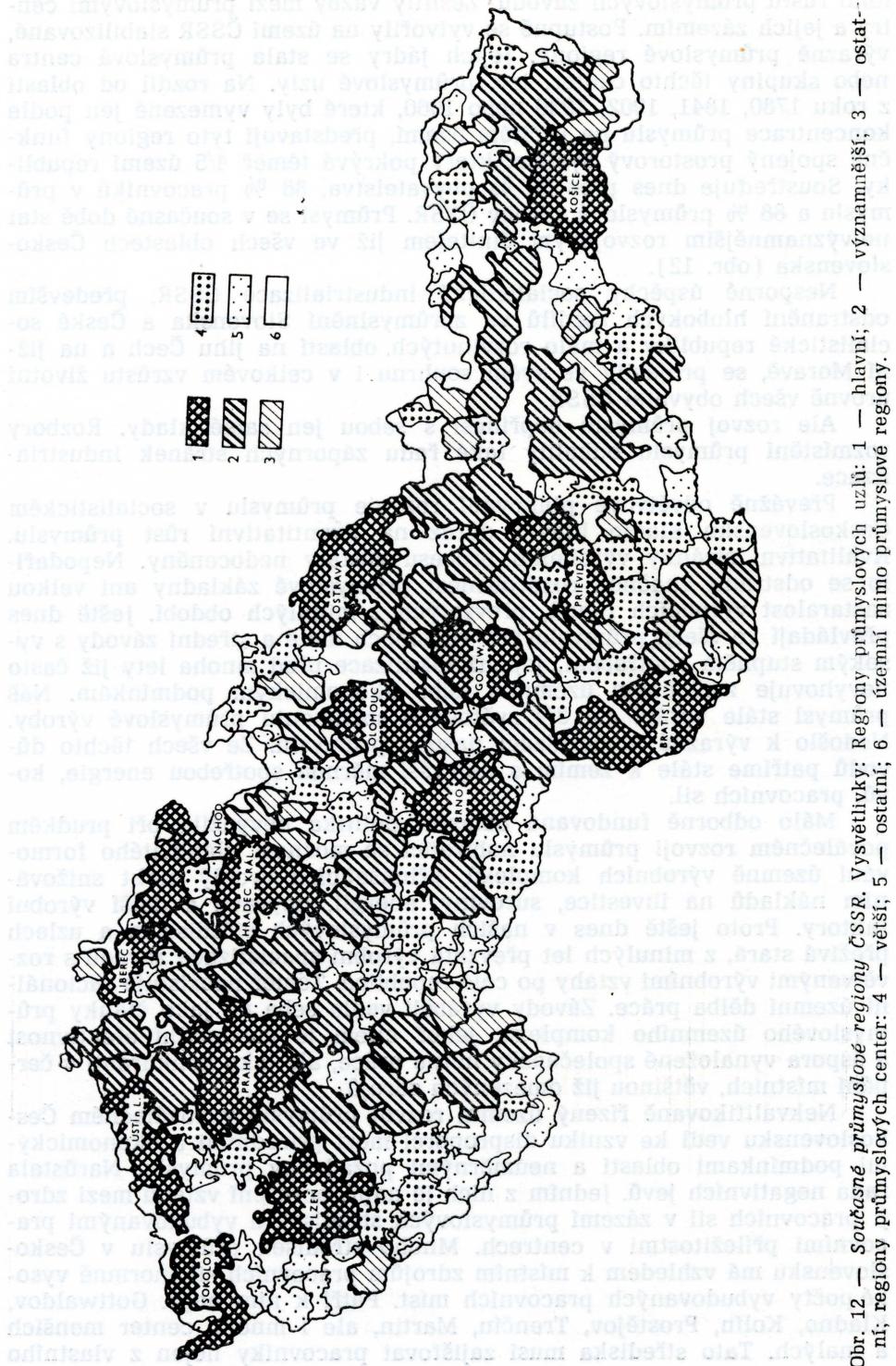
Nesporné úspěchy socialistické industrializace ČSSR, předešlém odstranění hlubokých rozdílů ve zprůmyslnění Slovenska a České socialistické republiky a málo rozvinutých oblastí na jihu Čech a na jižní Moravě, se projevily ve svém souhrnu i v celkovém vzhledu životní úrovně všech obyvatel ČSSR.

Ale rozvoj průmyslu nepřinesl s sebou jen samé klady. Rozbory rozmístění průmyslu odhalily také řadu záporných stránek industrializace.

Převážně odvětvové plánování rozvoje průmyslu v socialistickém Československu kladlo hlavní důraz na kvantitativní růst průmyslu. Kvalitativní stránky výrobního procesu zůstaly nedoceněny. Nepodařilo se odstranit značnou rozdrobenost průmyslové základny ani velkou zastaralost výrobních fondů, převzatých z minulých období. Ještě dnes převládají ve všech průmyslových regionech malé a střední závody s vysokým stupněm opotřebení, jejichž lokalizace před mnoha lety již často nevyhovuje změněným územním nebo ekonomickým podmínkám. Náš průmysl stále vyrábí asi 3/4 světového sortimentu průmyslové výroby. Nedošlo k výrazné modernizaci našeho průmyslu. Ze všech těchto důvodů patříme stále k zemím s nejvyšší měrnou spotřebou energie, kovů, pracovních sil.

Málo odborně fundovaná oblastní politika nevyužila při prudkém poválečném rozvoji průmyslu nabízející se možnost plánovitého formování územně výrobních komplexů, přinášejících rychlý efekt snižováním nákladů na investice, suroviny, energii, dopravu a další výrobní faktory. Proto ještě dnes v našich průmyslových střediscích a uzlech přežívá stará, z minulých let převzatá výrobní specializace závodů s rozvětvenými výrobními vztahy po celé republice. Téměř neexistuje racionální územní dělba práce. Závody vyrábějí vedle sebe ne jako články průmyslového územního komplexu, jehož cílem je maximální efektivnost a úspora vynaložené společensky nutné práce, ale jako konkurenti v čerpání místních, většinou již omezených zdrojů.

Nekvalifikovaně řízený územní rozvoj průmyslu v poválečném Československu vedl ke vzniku disproporcí mezi přírodními a ekonomickými podmínkami oblastí a neúměrnými požadavky průmyslu. Narušala řada negativních jevů. Jedním z nich je např. porušení vztahů mezi zdroji pracovních sil v zázemí průmyslových středisek a vybudovanými pracovními příležitostmi v centrech. Mnoho středisek průmyslu v Československu má vzhledem k místním zdrojům pracovních sil enormně vysoké počty vybudovaných pracovních míst. Patří k nim např. Gottwaldov, Kladno, Kolín, Prostějov, Trenčín, Martin, ale i mnoho center menších a malých. Tato střediska musí zajišťovat pracovníky nejen z vlastního

Obř. 12 — Současné průmyslové regiony ČSSR. Vysvetlivky: Regiony průmyslových uzlů: 1 — hlavní; 2 — významnější; 3 — ostatní; regiony průmyslových center: 4 — větší; 5 — ostatní; 6 — územní mimo průmyslové regiony.

města, ale z rozsáhlého zázemí. To způsobuje dalekou, nerentabilní dojížďku, jednu z nejrozsáhlejších na světě. Pracující ztrácejí část svého volného času, stát musí na jejich dopravu do zaměstnání připlácat vysoké částky. A naopak existují v Československu ještě některá centra dobře vybavená službami, ale vzhledem k počtu obyvatel s nedostatečně rozvinutým průmyslem. Jejich vybudované infrastruktury se dosud málo využívá. K největším z nich patří Olomouc, České Budějovice, Nitra, Prešov nebo Banská Bystrica.

Jiným problémem se stává disproporce mezi rozmístěním zdrojů primární energie a lokalizací výrob náročných na energii. Způsobuje drahé a daleké přenosy energie po celém území republiky, ztráty v síťích, při transformaci atd. Známý je rozpor mezi rozmístěním výrob náročných na vodu v oblastech s nedostatkem vody (střední Labe, Mostecko, Ostravsko) a malým využíváním rozsáhlých přebytkových povodí v jižních Čechách a na Slovensku.

Vážným nebezpečím jsou negativní vlivy průmyslu na životní prostředí člověka, kterým se až v poslední době začíná věnovat patřičná pozornost. Rostoucí nemocnost horních cest dýchacích v rozsáhlých územích Mostecka, Pardubicka, Ostravská a v dalších oblastech a městech, ovlivněná exhaláty továren a dolů, zkracování průměrné délky života současné populace, dnes již všeobecný nedostatek kvalitní pitné vody, způsobený znečištěním vodních toků průmyslovými odpadními vodami, postupné odumírání lesů, zejména v horských oblastech, vedoucí ke znehodnocení všech jejich funkcí a snižování jejich rekreační kvality, to jsou znepokojující negativní stránky úspěchů industrializace.

Výzkum dlouhodobých změn v rozmístění československého průmyslu přinesl mnoho nových poznatků. Bude jich možno využít při zpracování prognóz dalšího optimálního oblastního rozvoje.

L i t e r a t u r a:

1. Atlas československých dějin. Praha, ÚSGK 1965.
2. Atlas československé socialistické republiky. Praha, ÚSGK 1966.
3. BEDNÁŘ, K.: Rozmístění průmyslu v českých zemích na počátku 20. století (1902). Studie ČSAV, č. 1/1970, Praha, NČSAV 1970, 238 s.
4. KÁRNÍKOVÁ, L.: Úloha uhlí v průmyslovém rozvoji Čech do poloviny 19. století. Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 68, sešit 12, Praha, NČSAV 1958, 78 s.
5. KLÍMA, A.: Manufakturní období v Čechách. Praha, NČSAV 1955, 523 s.
6. MAINUŠ, F.: Plátenictví na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století. Ostrava, Krajské nakladatelství 1959, 245 s.
7. MAINUŠ, F.: Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století. Praha, SPN 1960, 245 s.
8. MAREŠ, J.: Změny v rozmístění československého průmyslu v letech 1930—1960. In: Dlouhodobé změny v rozmístění čs. průmyslu. Vědecká sdělení, řada kabinetu dějin národního hospodářství, č. 20, Praha, Vysoká škola ekonomická 1969, str. 30—47.
9. MAREŠ, J.: Změny na mapě československého průmyslu od roku 1945. Přírodní vědy ve škole, roč. XXVI (1964—75), č. 7, str. 269—273.
10. MAREŠ, J.: Průmysl. In: ČSSR, příroda, lidé, hospodářství. Studia Geographica, 48, Brno, GGÚ ČSAV, 2. vydání 1977, str. 197—223.
11. MAREŠ, J.: Historical Changes in the Location of the Czechoslovak Industry. In: Historická geografie — Historical Geography, 19, Prague 1980, p. 305—320.
12. MAREŠ, J.: Průmyslové regiony v Československu. In: Sborník prací 6, Geografie v socialistické výstavbě ČSSR, Brno, GGÚ ČSAV 1984, str. 191—195.
13. MRÁZEK, O.: Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918. Praha, SNTL 1964, 490 s.

14. PURŠ, J.: Průmyslová revoluce v českých zemích. Praha, SNTL 1960, 164 s.
15. ŠPIESZ, A.: Manufaktúrne obdobie na Slovensku (1725—1825). Bratislava, NSAV 1961, 372 s.

S u m m a r y

THE INDUSTRIALIZATION OF CZECHOSLOVAKIA, ITS PROS AND CONS

Industry has always played an important role in the development of Czechoslovak economy. During the period of industrialization it became the most important branch of national economy. It took a decisive part in the transformation of an 18th century backward agrarian country into one of the most economically developed countries in the world.

Since the very beginning, industry has influenced all other branches of national economy, particularly the development of transport, agriculture, building industry and trade. The development of industry has also considerably influenced the economic development in individual regions. It has resulted, however, in an irregular growth of industrial centres, when some areas flourished while other areas economically stagnated. Different regional development of industry accounted — to a large extent — for the population distribution, the structure of settlements and the growth of urbanization. It has considerably influenced the living and environment standard. The development of the industry has extensively influenced various sphere of economic life in individual regions of our country.

This is why the study of this long-term process contributes not only to the understanding of the peculiarities of the present location of industry, but it also enables us to understand better the development of the geographical population distribution, the growth of towns and a gradual differentiation of economic regions on the territory of Czechoslovakia. From the theoretical point of view the study of the location of industry has always had its importance. A concrete example from Czechoslovakia shows the applicability of common laws concerning the location of industry and their operation under our conditions.

The study of long-term changes in the location of industry in Czechoslovakia has a long tradition. This study is a brief survey of achieved results.

- Fig. 1 — The regions of manufacture production in 1780.
- Fig. 2 — The development of industrialization in the period of 1780—1841.
- Fig. 3 — The regions of manufacturing industry in 1841.
- Fig. 4 — The development of industrialization in the period of 1841—1902.
- Fig. 5 — The regions of manufacturing industry in 1902.
- Fig. 6 — The development of industrialization in the period of 1902—1930.
- Fig. 7 — The regions of manufacturing industry in 1930.
- Fig. 8 — The development of industrialization in the period of 1930—1960.
- Fig. 9 — Changes in the location of industry in the period of 1930—1960.
- Fig. 10 — Changes in the location of metal-working industry in the period of 1930—1960.
- Fig. 11 — The regions of manufacturing industry in 1960.
- Fig. 12 — Present-day industrial regions in Czechoslovakia.

(Pracoviště autora: Geografický ústav ČSAV, Mendlovo nám. 1, 662 82 Brno.)

Došlo do redakce 29. 3. 1988.

JAROSLAV MARYÁŠ

ZÁKLADNÍ RYSY ROZMÍSTĚNÍ OBČANSKÉ VYBAVENOSTI V ČSSR

J. Maryáš: *Fundamental Features of Location of Service Centres in Czechoslovakia*. Sborník ČSGS, 93, 3, p. 199–209 (1988). — The paper treats of the location of representative service centres, such as schools, health service institutions, local-authority services and retail business. Also the development of some coefficients and capacities in 1970–1983 is described.

Komplex zařízení občanské vybavenosti uspokojuje potřeby obyvatelstva v hmotné, kulturní i sociální oblasti. Zahrnuje širokou škálu hierarchicky členěných zařízení od zařízení lokálního až sublokálního významu jako jsou např. mateřské školy, lidové knihovny a prodejny smíšeného zboží, až po zařízení celorepublikové resp. celostátní působnosti jako některé fakulty vysokých škol, vybraná kulturní zařízení a specializovaná zdravotnická zařízení.

Problematice rozmístění zařízení občanské vybavenosti byla dosud v geografické literatuře věnována velmi malá pozornost. Příspěvek se proto snaží poskytnout prvotní faktografickou orientaci v nejdůležitějších oblastech občanské vybavenosti, a to ve školství, zdravotnictví, komunálních službách a maloobchodě. Pro celkové hodnocení občanské vybavenosti a vývoje v letech 1970–1983 byly použity údaje ze statistických ročenek ČSSR, krajských statistických ročenek a Historické ročenky ČSSR. Pro podrobnější regionální srovnání, jakož i pro hodnocení úrovně vybavenosti středisek osídlení bylo použito údajů ze sčítání občanské vybavenosti z roku 1981.

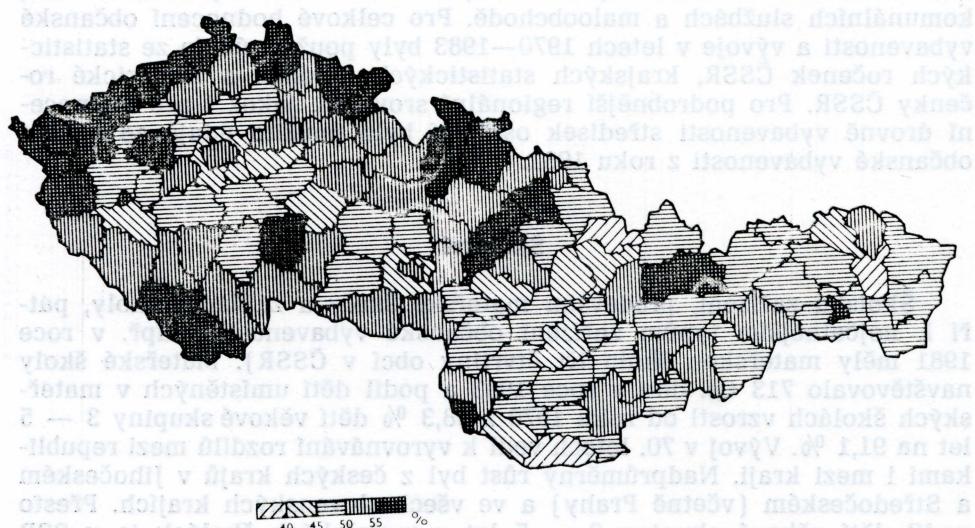
Školství

Školská zařízení, především mateřské školy a základní školy, patří k nejčetnějším typům zařízení občanské vybavenosti (např. v roce 1981 měly mateřskou školu tři čtvrtiny obcí v ČSSR). Mateřské školy navštěvovalo 713 tis. dětí v roce 1983 a podíl dětí umístěných v mateřských školách vzrostl od roku 1970 z 58,3 % dětí věkové skupiny 3–5 let na 91,1 %. Vývoj v 70. letech vedl k vyrovnané rozdílu mezi republikami i mezi kraji. Nadprůměrný růst byl z českých krajů v Jihočeském a Středočeském (včetně Prahy) a ve všech slovenských krajích. Přesto podíl dětí věkové skupiny 3–5 let v mateřských školách je v SSR stále nižší než v ČSR (86,1 % proti 93,9 %).

K zařízením pro děti předškolního věku patří dále jesle (organizačně jsou v resortu zdravotnictví), které navštěvovalo 121 tis. dětí v roce 1983. Jesle jsou soustředěny především ve městech a v letech 1970–1983 vzrostl podíl dětí v nich umístěných z 11,7 % na 17,8 % dětí věkové skupiny 0–2 let. Výraznější nárůst míst v jeslích v 70. letech ve slovenských krajích vedl k vyrovnaní možností umístění dětí do jeslí v obou republikách.

Podrobnější regionální pohled na problematiku občanské vybavenosti je možný pouze při použití údajů ze sčítání občanské vybavenosti v roce 1981. Pro hodnocení úrovně vybavenosti je vhodnější používat ukazatele o podílu dětí v mateřských školách a jeslích z úhrnu věkové skupiny 0–5 let (v roce 1981 byl tento podíl 50,4 %), protože mateřské školy, především na venkově, mají často i jeselní třídu. Průměrné hodnoty obou republik se od sebe příliš nelišily, regionální rozdíly však byly větší: téměř tři čtvrtiny okresů v SSR a jedna třetina okresů v ČSR nedosahovaly celostátního průměru. Nad průměrem byl tento ukazatel ve všech městských okresech, v pohraničních okresech ČSR, ve východních Čechách, na střední Moravě a středním Slovensku. Nejnižší hodnot dosahovaly okresy Čadca (25,8 %), Komárno (34,1%) a Vranov n. T. (38,7 %), naproti tomu v okresech Prachatice, Košice-město a Karlovy Vary bylo více než 60 % dětí předškolního věku v jeslích a mateřských školách.

Základní školy v roce 1983 navštěvovalo 1 992 tis. žáků a úplné základní školy byly téměř v jedné čtvrtině obcí ČSSR (téměř každá obec s 2 tis. a více obyvateli měla úplnou základní školu). Počet žáků je vzhledem k povinné školní docházce zcela závislý na věkové struktuře obyvatelstva (poválečné maximum bylo již v roce 1961), takže absolutní údaje nám nemohou poskytnout dostatečný obraz o úrovni vybavenosti. V ČSSR probíhá od 50. let proces koncentrace žáků do škol — např. v roce 1983 bylo 6 445 škol, zatímco v roce 1970 ještě 10 831 ško-

Obr. 1. — Podíl dětí v jeslích a mateřských školách z úhrnu dětí ve věku 0–5 let.

la. Problémem stále zůstává směnnost žáků. V roce 1983 směnovalo v ČSSR 68 tis. žáků, což bylo 3,4 % žáků základních škol. Směnnost žáků má klesající tendenci a od roku 1975 klesla na polovinu (v roce 1975 směnovalo ještě 122 tis., tj. 6,5 % žáků). Zatím jsou však značné rozdíly v úrovni směnnosti žáků mezi ČSR a SSR. V ČSR směnovalo v roce 1983 pouze 17 tis. žáků (1,3 % žáků základních škol) a v 46 okresech nebyla žádná škola s druhou směnou. Nejlepší situace byla v Západoceském kraji, kde nesměnovala žádná škola, v Severočeském kraji, kde byla druhá směna pouze v okrese Česká Lípa a v Jihočeském kraji s druhou směnou jen v okresech Prachatice a Tábor. Naproti tomu na Slovensku směnovalo 51 tis. žáků (7,4 % žáků základních škol) a bez druhé směny byly pouze okresy Levice a Rožňava, zatímco v devíti okresech především Středoslovenského a Východoslovenského kraje byla směnnost vyšší než 10 %.

Na vysoké úrovni je v ČSSR učňovské školství. V roce 1983 studovalo 424 tis. učňů na 905 středních odborných a odborných učilištích. V tomtéž roce bylo přijato do učebních oborů 60,3 % absolventů základních škol, i když v roce 1970 to bylo pouze 50,7 % absolventů. Vývoj v 70. letech vedl k vyrovnání rozdílů mezi republikami. Zatímco v roce 1970 bylo přijato do učebních oborů v ČSR 54,4 % absolventů základních škol a na Slovensku pouze 44,8 %, v roce 1983 byl již poměr absolventů přijatých do učebních oborů v obou republikách na stejně úrovni. Učňovské školství je situováno převážně ve městech (v roce 1981 tři čtvrtiny obcí s učilištěm byla města), venkovské obce s učilištěm byly absolutně i relativně četnější v ČSR. Téměř dvě třetiny učňů byly soustředěny v okresních a krajských městech (včetně Prahy a Bratislav), z nichž pouze tři (Český Krumlov, Prachatice a Most) neměla učiliště.

Na středních školách v roce 1983 studovalo 466 tis. žáků, z toho 373 tis. v denním studiu. Podíl absolventů základních škol přijatých na střední školy v letech 1970–1983 v podstatě stagnoval (34,6 % v roce 1970, resp. 37,3 % v roce 1983), větší rozdíly ve vývoji byly mezi oběma republikami. Zatímco v roce 1970 byl podíl absolventů základních škol přijatých na střední školy v SSR 39,5 % a v ČSR jen 31,7 %, v roce 1983 byly analogické podíly v obou republikách prakticky totičné s celostátním průměrem. V letech 1970–1983 se změnila i struktura žáků středních škol. Vzrostl podíl žáků denního studia na gymnáziích, a to především v českých zemích (největší přírůstky byly v českých krajích kromě Středočeského a Prahy a v Severomoravském kraji). V roce 1970 se podíleli žáci gymnázií 31,7 % na počtu žáků středních škol, ale v roce 1983 již 38,5 %. Střední školy byly v roce 1981 v 312 obcích a kromě výjimek byly ve městech. Více než 60 % měst ČSSR mělo střední školu, v tom byla všechna okresní a krajská města, prakticky všechna ostatní střediska obvodního významu a čtvrtina městských středisek místního významu. Nejčastějším typem školy byla gymnázia — vyskytovala se v 267 obcích (86 % obcí se střední školou), z toho však téměř v jedné třetině obcí byla jediným druhem střední školy.

Na vysokých školách studovalo v roce 1984 174 tis. studentů, z toho 145 tis. v denním studiu. Z absolventů středních škol pokračuje na vysokých školách zhruba jedna třetina a tento poměr se od roku 1970 téměř nezměnil. Významnější změny nastaly ve struktuře studentů vysokých škol. Vzrostl podíl studentů na vysokých školách technického

směru (denní studium) z 36,2 % v roce 1970 na 46,0 % v roce 1984 a pokles podíl studentů škol univerzitního směru. Tento trend byl výraznější na Slovensku, kde vzrostl podíl studentů technických vysokých škol z 32,6 % na 49,0 % (v ČSR byly analogické údaje 38,5 % a 44,4 %) a u studentů škol univerzitního typu byl zaznamenán dokonce absolutní pokles. Sídlem fakult vysokých škol bylo 20 měst, všechna krajská a bývalá (do roku 1960) krajská města kromě Karlových Varů a Jihlavy a dále Martin, Zvolen a Trnava.

Zdravotnictví

Zdravotnická řízení představují širokou škálu hierarchicky členěných zařízení počínající ambulantními zařízeními na lokální až sublokální úrovni až po specializované kliniky vyskytující se v našich velkoměstech. V roce 1983 zajišťovalo zdravotnickou péči 47,7 tis. lékařů a na 1 lékaře připadalo 287 obyvatel. Počet lékařů vzrostl od roku 1970 o polovinu, na Slovensku však téměř o tři čtvrtiny, takže rozdíly mezi ČSR a SSR (464 obyvatel na 1 lékaře v SSR, resp. 419 obyvatel na 1 lékaře v ČSR v roce 1970) byly vyrovnaný. Regionální rozdíly jsou však stále velké. Enormní soustředění lékařských míst do Prahy a Bratislavы způsobuje, že všechny kraje ČSSR, kromě Východoslovenského, nedosahují průměru ČSSR. Nejhorší situace pak byla v Severočeském, Východočeském a Jihočeském kraji.

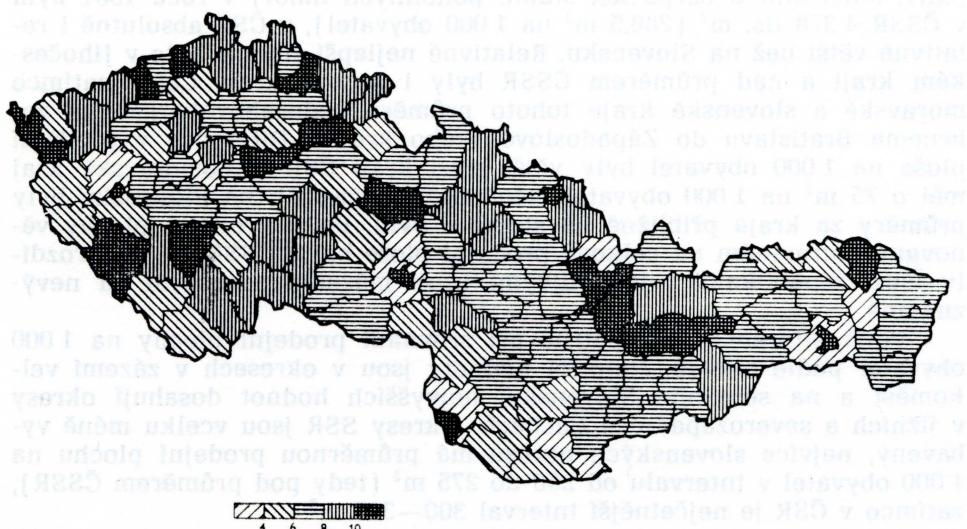
Základní lékařská péče je poskytována v síti obvodních zdravotních středisek a lékařských stanic pokrývajících celé území. V roce 1983 bylo v naší republice 2 961 obvodní zdravotní středisko s 8 952 lékařskými místy a 2 358 lékařských stanic s 1 580 lékařskými místy. Od roku 1970 vzrostl počet lékařských míst v těchto zařízeních o více než polovinu (v ČSR o 44,7 %, v SSR o 68,9 %). Obvodní zdravotní střediska se vyskytují prakticky ve všech městech ČSSR a téměř 84 % venkovských středisek místního významu. Zatím ještě existují rozdíly mezi ČSR a SSR. V roce 1981 byla obvodní zdravotní střediska v 78,3 % venkovských středisek na Slovensku a v 88,1 % venkovských středisek v ČSR (nejlepší situace byla v Západočeském kraji, kde pouze jedno venkovské středisko místního významu nemělo obvodní zdravotní středisko).

Na obvodní zdravotní středisko navazují polikliniky, kterých bylo v roce 1983 442 se 17,6 tis. lékařskými místy. Síť poliklinik je v podstatě již od roku 1970 stabilizována, počet lékařských míst však vzrostl o polovinu. Polikliniky (včetně poliklinických částí nemocnic) jsou v převážné většině (96 %) středisek oblastního významu a ještě jedna čtvrtina městských středisek místního významu má toto zařízení, na Slovensku relativně častěji než v ČSR.

V roce 1983 bylo v ČSR 121 tis. lůžek v nemocnicích. Od roku 1970 se jejich počet zvýšil o 7 tis., v přepočtu na 1 000 obyvatel však zůstal na stejně úrovni (8,0 lůžek v roce 1970, resp. 7,9 lůžek v roce 1983). Vývoj v obou republikách byl rozdílný; na Slovensku vzrostl počet lůžek absolutně i v přepočtu na 1 000 obyvatel, zatímco v ČSR byl zaznamenán dokonce absolutní pokles. Přes pozitivní vývoj v posledním deseti letí nedosahoval ještě v roce 1983 průměrný počet lůžek na 1 000 obyvatel na Slovensku úrovně ČSR (7,4 lůžek v SSR, resp. 8,1 v ČSR). Nejnižší hodnoty byly v Západoslovenském kraji (včetně Bratislavы), Středoslo-

venském a Jihomoravském kraji a relativně nejlepší situace byla v Seročeském, Východočeském a Severomoravském kraji.

V roce 1981 byly nemocnice v 259 obcích všech okresů (kromě okresu Plzeň-sever). Téměř 99 % všech lůžek bylo soustředěno ve městech, z toho polovina byla v okresních a dalších 30 % v krajských městech (včetně Prahy a Bratislavky). Skupina okresních měst dosahovala i nejvyššího počtu lůžek na 1 000 obyvatel, šest okresních měst však nemocniči nemělo (Tachov, Blansko, Břeclav, Žďár nad Sázavou, Senica a Prievidza).

Obr. 2 — Počet lůžek v nemocnicích na 1 000 obyvatel.

Síť lůžkových zařízení doplňovaly léčebny TBC a respiračních nemocí s 5 tis. lůžky, psychiatrické léčebny se 17 tisíci lůžky a lázeňské léčebny s 35 tisíci lůžky (vše v roce 1983). Kromě psychiatrických léčeben má většina těchto zařízení celostátní působnost, takže není vhodné hodnotit jejich vývoj a umístění z regionálního hlediska. Počet lůžek v lázeňských léčebnách vzrostl v letech 1970—1983 o čtvrtinu, v léčebnách TBC a respiračních nemocí poklesl počet lůžek od roku 1970 o 3,4 tis. vzhledem k poklesu pacientů onemocnělých těmito chorobami (např. počet hlášených případů TBC poklesl v tomto období o polovinu). Počet lůžek v psychiatrických léčebnách stagnoval, v ČSR mírně poklesl, ale na Slovensku vzrostl o více než čtvrtinu proti roku 1970. Přesto je dosud 80 % lůžkové kapacity psychiatrických léčeben v českých zemích.

Maloobchod

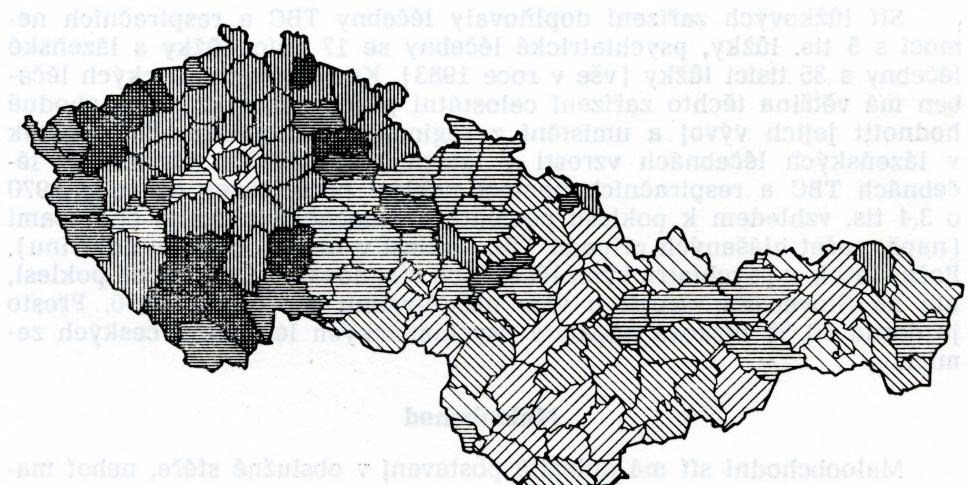
Maloobchodní síť má důležité postavení v obslužné sféře, neboť maloobchodní prodejny jsou nejrozsáhlejším souborem zařízení občanské vybavenosti (cca 63 tis. prodejen v roce 1983) a vyskytuje se téměř ve všech obcích. Důležitost maloobchodní sítě je dále dáná také tím, že se v ní realizují dvě třetiny peněžních příjmů obyvatelstva ČSSR.

V 70. letech pokračovala přestavba maloobchodní sítě. Např. v letech 1975—1983 se počet malých prodejen s prodejní plochou do 40 m² snížil téměř o jednu třetinu, počet prodejen s prodejní plochou nad 150 m² však vzrostl o 59 %. Rozšiřují se především obchodní domy a nákupní střediska, jejichž počet vzrostl v uvedeném období téměř na dvojnásobek. Pro české země je charakteristický pokles počtu zařízení (při růstu prodejní plochy) v celém poválečném období, zatímco na Slovensku dosud roste i absolutní počet maloobchodních zařízení.

Celková prodejní plocha maloobchodních prodejen (bez prodejen paliv, stavebnin a čerpacích stanic pohonného hmot) v roce 1981 byla v ČSSR 4 378 tis. m² (286,5 m² na 1 000 obyvatel), v ČSR absolutně i relativně větší než na Slovensku. Relativně nejlepší situace byla v Jihočeském kraji a nad průměrem ČSSR byly i ostatní kraje Čech, zatímco moravské a slovenské kraje tohoto průměru nedosahovaly (pokud zahrneme Bratislavu do Západoslovenského kraje). Diference v prodejní ploše na 1 000 obyvatel byly větší mezi krajemi ČSR (Jihomoravský kraj měl o 75 m² na 1 000 obyvatel méně než Jihočeský), na Slovensku byly průměry za kraje přibližně na stejně úrovni. Podíl prodejní plochy věnované potravinám na celkové prodejní ploše byl v ČSSR 49 % a rozdíly mezi republikami i jednotlivými krajemi můžeme považovat za nevýznamné.

Větší diference jsou patrné při srovnání prodejní plochy na 1 000 obyvatel podle okresů. Nejnižší hodnoty jsou v okresech v zázemí velkoměst a na severním Slovensku, nejvyšších hodnot dosahují okresy v jižních a severozápadních Čechách. Okresy SSR jsou vcelku méně vybaveny, nejvíce slovenských okresů má průměrnou prodejní plochu na 1 000 obyvatel v intervalu od 250 do 275 m² (tedy pod průměrem ČSSR), zatímco v ČSR je nejčetnější interval 300—325 m².

Jedním ze základních rysů v rozdílném rozšíření maloobchodní sítě je rozdíl mezi městem a venkovem. Tento rozdíl je způsoben především koncen-

Obr. 3 — Prodejní plocha na 1 000 obyvatel.

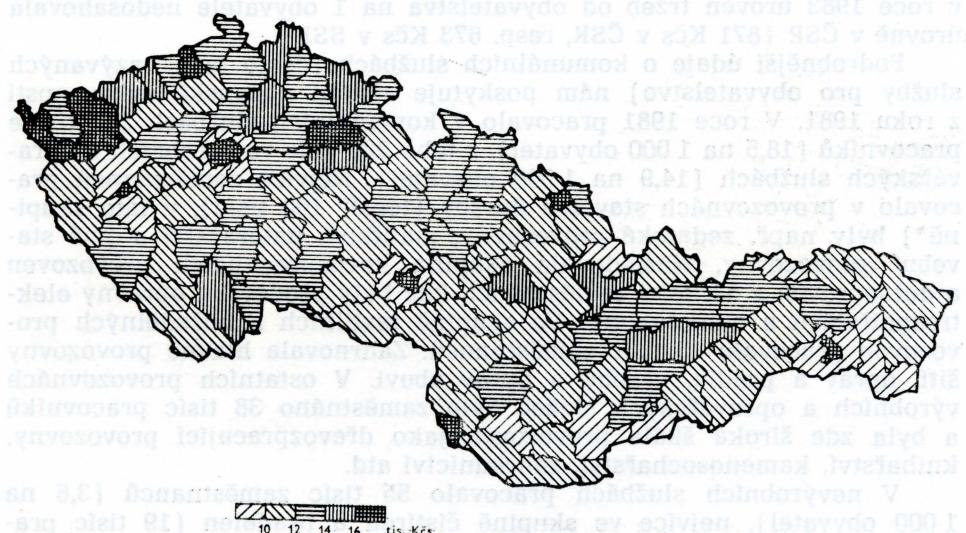
trací prodejen nepotravinářského zboží do měst, neboť prodejní plocha pro potraviny na 1 000 obyvatel byla v roce 1981 ve městech i na venkově zhruba na stejně úrovni (144,5 m² ve městech, resp. 134,1 m² v ostatních obcích), i když regionální rozdíly byly významné.

Průměrná prodejní plocha na 1 000 obyvatel ve městech ČSSR v roce 1981 byla 334,6 m² a průměry obou republik byly téměř totožné. Relativně největší prodejní plochu měla města východního Slovenska, z měst nad 50 tisíc obyvatel pak Chomutov a Karlovy Vary, relativně nejmenší prodejní plochu měla města severovýchodní Moravy a dále Brno, Košice a Bratislava.

Maloobchodní prodejny se vyskytují téměř ve všech obcích (98 % venkovských obcí má prodejnu), ale dvě třetiny obcí mají prodejní plochu do 200 m² a polovina pouze do 100 m². Průměrná prodejní plocha na 1 000 obyvatel v neměstských obcích byla 208,9 m² a větší průměrnou prodejní plochu měla v ČSR polovina neměstských obcí, ale na Slovensku pouze jedna čtvrtina těchto obcí. Na rozdíl od měst jsou venkovské obce na Slovensku mnohem méně vybaveny než v ČSR a jen ve třech okresech (Komárno, Žiar nad Hronom a Rožňava) byla průměrná prodejní plocha na 1 000 obyvatel vyšší než je celostátní průměr za venkovské obce. Nejnižší hodnot dosahují okresy na východním Slovensku, kde jsou i největší rozdíly mezi vybaveností měst a venkova v rámci celé ČSSR. V ČSR byly nejnižší hodnoty v okresech jihovýchodní Moravy a relativně nejlépe byly vybaveny pohraniční okresy jižních a západních Čech.

Maloobchodní obrat byl v roce 1981 celkem 199 072 mil. Kčs (13 026 na 1 obyvatele). Z krajů byl nejvyšší maloobchodní obrat na 1 obyvatele, pokud neuvažujeme Prahu a Bratislavu, v Severočeském kraji a nad průměrem ČSSR byly ještě Západočeský a Východočeský kraj. V ostatních krajích byl tento ukazatel pod průměrem ČSSR.

Z okresů byl nejnižší maloobchodní obrat na 1 obyvatele v příměst-

Obr. 4 — Maloobchodní obrat na 1 obyvatele.

ských okresech a v některých zemědělských okresech Slovenska. Nejvyšších hodnot dosahovaly naopak městské okresy, okresy s krajskými městy a okresy s našimi nejvýznamějšími lázněmi (Karlovy Vary a Cheb).

Maloobchodní obrat je ještě více koncentrován do měst než prodejní plocha (města se podílejí 72,1 % na prodejní ploše a 81,4 % na maloobchodním obratu ČSSR). Průměrný maloobchodní obrat na 1 obyvatele je ve městech ČSR dvakrát vyšší než v ostatních obcích, na Slovensku dokonce třikrát vyšší. Ve venkovských obcích ČSR je tedy vyšší saturace v místě bydliště, proto také průměrný maloobchodní obrat na 1 obyvatele je ve městech ČSR nižší než ve slovenských městech. Třetina měst v českých zemích a čtvrtina na Slovensku nedosahovala v maloobchodním obratu na 1 obyvatele průměru ČSSR. Jsou to jednak města s nižší vybaveností, jednak (hlavně v ČSR) menší města, která administrativně připojila převážnou část svého obslužného zázemí.

Převážná část venkovských obcí má nízký maloobchodní obrat, a to jak absolutně, tak i v přepočtu na 1 obyvatele (pouze čtvrtina neměstských obcí v ČSR a 15 % na Slovensku měla tento ukazatel vyšší než byla polovina celostátního průměru). Poněkud vyšších hodnot dosahovala venkovská střediska místního významu (především v českých zemích) a mimořádně vysoký maloobchodní obrat na 1 obyvatele měly obce s lázeňskou a rekreační funkcí.

Komunální služby

Důležitou roli při uspokojování potřeb obyvatelstva má oblast komunálních služeb. Tyto služby jsou poskytovány podniky místní výroby a služeb, výrobními družstvy a drobnými provozovnami národních výborů. Od roku 1970 vzrostly tržby od obyvatelstva na 1 obyvatele o polovinu (z 524 Kčs na 806 Kčs v roce 1983). Na Slovensku byl růst vyšší než je celostátní průměr (nárůst proti roku 1970 o 68,3 %), přesto však v roce 1983 úroveň tržeb od obyvatelstva na 1 obyvatele nedosahovala úrovně v ČSR (871 Kčs v ČSR, resp. 673 Kčs v SSR).

Podrobnější údaje o komunálních službách (často také nazývaných služby pro obyvatelstvo) nám poskytuje sčítání občanské vybavenosti z roku 1981. V roce 1981 pracovalo v komunálních službách 282 tisíce pracovníků (18,5 na 1 000 obyvatel), z toho 227 tisíc ve výrobních a opravářských službách (14,9 na 1 000 obyvatel). Nejvíce zaměstnanců pracovalo v provozovnách stavební údržby (téměř 100 tisíc), v této skupině*) byly např. zednické provozovny, malířství, natěračství a jiné stavební provozovny. Následovala skupina kovozpracujících provozoven a autoopraven s 58 tisíci zaměstnanci, kde byly především opravny elektrospotřebičů a autoopravny. Ve skupině textilních a kožedělných provozoven pracovalo 35 tisíc zaměstnanců. Zahrnovala hlavně provozovny šití, oprav a prádla, výroby a oprav obuvi. V ostatních provozovnách výrobních a opravářských služeb bylo zaměstnáno 38 tisíc pracovníků a byla zde široká škála provozoven jako dřevozpracující provozovny, knihařství, kamenosochařství, zahradnictví atd.

V nevýrobních službách pracovalo 55 tisíc zaměstnanců (3,6 na 1 000 obyvatel), nejvíce ve skupině čistíren a prádelen (19 tisíc pra-

*) Klasifikace komunálních služeb byla převzata z Atlasu obyvatelstva ČSSR.

covníků) a ve skupině osobních služeb (rovněž 19 tisíc pracovníků). Do skupiny čistíren a prádelen byly zařazeny i sběrny těchto zařízení a dále žehlárny a mandlovny, ve skupině osobních služeb byla především holičství a kadeřnictví. Nejmenší skupinou z hlediska zaměstnanosti byly cestovní kanceláře pouze s 3 tisíci zaměstnanců. V ostatních zařízeních nevýrobních služeb pracovalo 14 tisíc zaměstnanců. Zahrnovala fotografické provozovny, různé půjčovny, pohřební kanceláře a jiná zařízení nevýrobních služeb.

Nejvyšší zaměstnanost v nevýrobních službách absolutně i na 1 000 obyvatel byla ve Středočeském kraji (včetně Prahy) a nad průměrem ČSSR byly ještě Severočeský, Západočeský a Severomoravský kraj. Vzhledem k enormnímu soustředění zaměstnanců v nevýrobních službách do Prahy byly všechny ostatní kraje pod průměrnou republikovou hodnotou. Relativně nejnižší zaměstnanost pak byla v Jihočeském, Středoslovenském a Východoslovenském kraji. Ve výrobních a opravářských službách byla absolutně i relativně nejvyšší zaměstnanost v Jihomoravském kraji a nadprůměrných hodnot na 1 000 obyvatel dosahoval ještě Jihočeský, Východočeský a Západočeský kraj. Ostatní kraje byly podprůměrné s nejnižšími hodnotami ve slovenských krajích.

Pro komunální služby je typická koncentrace zařízení i zaměstnanosti do měst. Bylo zde soustředěno 89,4 % pracovníků a zařízení komunálních služeb (jak nevýrobních, tak i výrobních a opravářských) byla ve všech městech ČSSR. Z ostatních obcí mělo 39 % provozovny komunálních služeb (nevýrobních služeb 35 %, výrobních a opravářských pouze 21 % obcí). Základní roli v síti komunálních služeb v ČSR mají okresní města. Pracovalo v nich absolutně i relativně (na 1 000 obyvatel) nejvíce zaměstnanců a zaměstnanost na 1 000 obyvatel patřila ve většině skupin komunálních služeb k nejvyšším. Velmi důležité je i postavení krajských měst a ostatních středisek obvodního významu. Krajská města měla absolutně nejvíce zaměstnanců v nevýrobních službách, a to ve skupinách osobních služeb, cestovních kanceláří a ostatních nevýrobních služeb. V ČSR měla relativně nejvíce zaměstnanců i ve skupině textilních a kožedělných služeb. Relativně slabá je však zaměstnanost ve stavební údržbě, kde jsou krajská města v ČSR pouze na průměru republiky, v SSR dokonce pod průměrem. Ostatní střediska obvodního významu dosahují vysoké zaměstnanosti na 1 000 obyvatel ve výrobních a opravářských službách, v ČSR nejvyšší ze všech měst, vzhledem k relativně vysoké zaměstnanosti ve stavební údržbě. Doplňující roli v síti komunálních služeb mají městská střediska místního významu s relativně vysokou zaměstnaností ve skupině ostatních výrobních a opravářských služeb, na Slovensku relativně nejvyšší ze všech měst, díky zaměstnanosti v dřevozpracujících provozovnách.

Dosud stále existují rozdíly ve vybavenosti mezi českými zeměmi a Slovenskem. Na 1 000 obyvatel pracovalo v ČSR 20,0 pracovníků v komunálních službách, ale na Slovensku jen 15,4 a ve všech hodnocených skupinách komunálních služeb kromě cestovních kanceláří byl počet pracovníků na 1 000 obyvatel v ČSR vyšší než na Slovensku. Tyto rozdíly jsou způsobeny hlavně menším vybavením slovenského venkova, protože ve městech obou republik byla relativní zaměstnanost v komunálních službách na přibližně stejném úrovni. Poměr počtu zaměstnanců na 1 000 obyvatel mezi městy a venkovem je v ČSR 4 : 1, kdežto analogický ukazatel na Slovensku je 8 : 1. Tento stav je způsoben jednak

vyšší urbanizací českých zemí, jednak slabou obslužnou vybaveností venkovských středisek místního významu na Slovensku. Zatímco v českých zemích venkovská střediska místního významu jsou často i středisky služeb pro své okolí, na Slovensku mnoho venkovských středisek místního významu tuto úlohu vzhledem ke své slabší vybavenosti nemůže plnit.

Tab. č. 1: Vybrané ukazatele maloobchodu a služeb podle krajů, republik a typu obce

Kraj, republika, typ obce	A	B	C	D	E
Hl. m. Praha a Středočeský	298,4	15,1	5,6	15,6	21,2
Jihočeský	348,4	12,7	3,2	16,4	19,6
Západočeský	335,5	13,6	3,9	15,9	19,8
Severočeský	330,1	13,7	3,9	13,8	17,7
Východočeský	313,7	13,1	3,5	16,4	19,9
Jihomoravský	273,4	12,4	3,4	19,1	22,5
Severomoravský	283,6	13,0	3,9	13,8	17,7
Hl. m. SSR Bratislava a Západoslov.	253,0	12,6	3,3	13,0	16,3
Středoslovenský	254,3	11,9	2,1	12,8	14,9
Východoslovenský	252,1	11,6	2,3	12,1	14,4
ČSR	302,6	13,5	4,1	15,9	20,0
města	336,0	16,8	5,6	21,4	27,0
ostatní obce	236,8	6,9	1,2	5,2	6,4
SSR	253,1	12,1	2,7	12,7	15,4
města	331,2	18,2	4,5	22,0	26,5
ostatní obce	168,7	5,5	0,7	2,7	3,4
ČSSR	286,5	13,0	3,6	14,9	18,5
města	334,6	17,2	5,3	21,5	26,8
ostatní obce	208,9	6,3	1,0	4,2	5,2

A — prodejní plocha na 1 000 obyvatel v m²

B — maloobchodní obrat na 1 obyvatele v tis. Kčs

C — počet pracovníků v nevýrobních službách na 1 000 obyvatel

D — počet pracovníků ve výrobních a opravářských službách na 1 000 obyvatel

E — počet pracovníků v komunálních službách celkem na 1 000 obyvatel

(Údaje převzaty ze sčítání občanské vybavenosti v roce 1981.)

Tab. č. 2: Vybrané ukazatele maloobchodu a služeb podle střediskovosti obcí

Kategorie obce	A	B	C	D	E
ČSR nestřediska	206,4	5,5	0,8	2,9	3,7
SMV	300,5	10,6	2,4	12,5	14,9
z toho města	322,3	12,5	3,1	17,4	20,5
ostatní	283,5	9,1	1,8	6,8	10,6
SOV	338,6	17,6	6,1	22,1	28,2
SSR nestřediska	147,2	4,5	0,5	1,4	1,9
SMV	235,9	8,9	1,4	8,0	9,4
z toho města	328,1	14,0	2,8	17,5	20,3
ostatní	200,7	6,9	1,0	4,4	5,4
SOV	330,7	18,9	4,8	22,8	27,6
ČSSR nestřediska	183,0	5,1	0,7	2,3	3,0
SMV	276,5	10,0	2,0	10,9	12,9
z toho města	323,9	12,9	3,0	17,5	20,5
ostatní	247,7	8,2	1,4	6,9	8,3
SOV	336,4	18,0	5,7	22,3	28,0

Závěr

Základním rysem rozmístění zařízení občanské vybavenosti je jejich koncentrace do měst a středisek osídlení. Výskyt, kapacita i využití těchto zařízení roste s velikostí obce a její funkcí v systému osídlení. Rozdíly mezi městy a venkovem jsou větší na Slovensku a venkovské obce v SSR jsou hůře vybaveny než v ČSR. V 70. letech dochází ke koncentraci do menšího počtu kapacitně větších a lépe vybavených zařízení, přičemž kapacitní ukazatele na 1 obyvatele resp. 1 000 obyvatel rostou (s výjimkou nemocnic, kde počet lůžek na 1 000 obyvatel stagnuje). Z regionálního pohledu dochází k vyrovnávání rozdílů mezi republikami i mezi kraji. Růst kapacit v SSR byl i v přepočtu na 1 obyvatele resp. 1 000 obyvatel podstatně vyšší než v ČSR a v některých ukazatelích (např. počet obyvatel na 1 lékaře, podíl dětí v jeslích a mateřských školách z úhrnu dětí věkové skupiny 0–5 let) již Slovensko dosahuje úrovně ČSR.

Uvedený příspěvek má ryze informační charakter a poskytuje pouze první orientaci v dané problematice. Pro objektivnější poznání reality je dále nutné přejít od informačních přehledů ke komplexnějšímu hodnocení a zaměřit pozornost i na studium dynamických procesů v obslužné sféře.

L iter atura:

1. Atlas obyvatelstva ČSSR. Brno, GGÚ ČSAV-FSÚ 1987.
2. Sčítání občanské vybavenosti obcí ČSSR 1981. Praha, FSÚ 1982 (pramenná data).

S u m m a r y

FUNDAMENTAL FEATURES OF LOCATION OF SERVICE CENTRES IN CZECHOSLOVAKIA

The basic feature of the location of service centres is their concentration in towns and population centres. The occurrence, capacity and utilization of these centres grows with the size of the community and its function in the settlement system. The differences between towns and non-town communities are greater in Slovakia where service-centres are of a poorer quality than in Bohemia. In the seventies public services were concentrated in modern larger service centres, better equipped and of greater capacity. The capacity coefficient per one inhabitant or 1 000 inhabitants has been constantly growing (with the exception of hospitals where the number of beds per 1 000 inhabitants remains unchanged). From the regional point of view, the differences between both republics and individual regions have been balanced. The growth of capacities in Slovakia per one or 1 000 inhabitants was quicker than in Bohemia. In some coefficients e. g. the number of patients per one physician, the number of children in nurseries and infant schools, Slovakia has already reached the same standard as Bohemia.

- Fig. 1 — Proportion of children in nurseries and infant schools to the total number of children at the age of 0–5 years.
Fig. 2 — Number of beds in hospital per 1 000 inhabitants.
Fig. 3 — Shopping centre area per 1 000 inhabitants.
Fig. 4 — Retail turn-over per 1 inhabitant.

(Pracoviště autora: Geografický ústav ČSAV, Mendlovo nám. 1, 662 82 Brno.)

Došlo do redakce 29. 3. 1988.

JIŘÍ VYSTOUPIL

ROZVOJ CESTOVNÍHO RUCHU A REKREACE V ČSSR A JEHO ÚZEMNÍ ORGANIZACE

J. Vystoupil: *The Development of Travelling and Recreation in Czechoslovakia and Its Territorial Organization*. Sborník ČSGS, 93, 3, p. 210—230 (1988). — The paper treats of the analysis and evaluation of effectual forms of the inland travelling and recreation (short and long-term travels, free, fixed-term travels, individual travels and recreation). It studies the development of the share of the population in travelling, local conditions, regional organization and the prospective development of free and fixed-term travelling in Czechoslovakia.

Úvod

Cestovní ruch a rekreace je v Československu významným sociálním, kulturním i ekonomickým činitelem a jedním z dokumentů růstu životní úrovně i životního stylu obyvatelstva. Poslední dvě desetiletí jsou obdobím největšího rozmachu cestovního ruchu a rekreace v ČSSR.* Tento bouřlivý rozvoj má hlavní příčiny v zintenzivňování urbanizace, v růstu hmotné životní úrovně a rozšíření fondu volného času, rostoucí mobilitě obyvatelstva (rozvoj automobilizace) a v neposlední řadě také v negativních důsledcích vlivu životního prostředí, především ve městech. Tyto obecné faktory rozvoje působí diferenciovaně, s regionálními rozdíly.

Účast obyvatelstva na cestovním ruchu a rekreaci

Dominantní postavení na cestovním ruchu ČSSR vždy zaujímal a dlouhodobě zaujímá domácí cestovní ruch. Na jeho různých formách se například v roce 1970 podílelo 95 % všech účastníků cestovního ruchu a bylo v nich realizováno 88 % všech pobytových dnů, v roce 1980 pak 85 %, resp. 77 % (větší dynamika pasivního zahraničního cestovního ruchu — tato problematika však v článku řešena nebude). Jeho vývoj

*) Hodnocení historického vývoje cestovního ruchu a rekreace v ČSSR jako celku je nad možnosti i rozsah tohoto příspěvku. Důvodem je také nedostatečná a nejednotná statistická základna, navíc zde pro srovnání působí rozhodující vliv zcela odlišné sociálně ekonomické poměry v podmírkách kapitalistického a socialistického Československa (např. jen účast obyvatelstva na cestovním ruchu se od r. 1937 do r. 1978 zvýšila téměř 40krát. Některé historické aspekty rozvoje jsou proto pojednány při hodnocení hlavních forem cestovního ruchu a rekrece).

má neustálé rostoucí tendenci, i přes stagnaci počátkem 80. let. Jestliže například v roce 1970 se podílel každý občan ČSSR na domácím cestovním ruchu v průměru 5,3 dne, v roce 1971 potom 11,2 dne a v roce 1985 již více než 25 dnů.

Rozhodující složkou domácího cestovního ruchu u nás je *krátkodobý cestovní ruch a rekreace*. Na jejich jednotlivé formy připadá v průměru 93 % všech účastí a dvě třetiny všech pobytových dnů. Význam krátkodobého cestovního ruchu je dán nejen jeho absolutním objemem, ale především četností v průběhu roku. V naprosté většině je realizován ve víkendových dnech, zejména městským obyvatelstvem. Diferencované nároky na krátkodobou rekreaci vyjadřuje následující tabulka (data použita z výzkumných prací Urbionu Bratislava).

Tab. č. 1: Nároky obyvatelstva na krátkodobou rekreaci

velikost obce	% obyvatel nárokujejících krátkodobou rekreaci
do 5 tis. obyvatel	10 — 20
5 — 10 tis.	20 — 25
10 — 20 tis.	25 — 30
20 — 50 tis.	30 — 35
50 — 100 tis.	35 — 40
100 tis. a více	45 — 50

Přitom je zřejmé, že tyto nároky vzhledem k budoucím urbanizačním tendencím nadále porostou, a to nejen u velkých, ale i u středních a menších měst. Krátkodobé rekreace a cestovního ruchu se účastní v průměru dvě třetiny obyvatel, pravidelných účastníků je asi 1/4 obyvatel (z toho téměř 90 % z měst). Rozsah víkendové rekreace je dosud větší v ČSR než v SSR. Vzhledem k stávajícímu systému osídlení existuje nerovnoměrné rozložení přírodních rekreačních zdrojů. Kupříkladu téměř 40 % větších měst ČSSR má málo až méně vhodné přírodní podmínky ve svém zázemí, jen asi 20 % větších měst příznivé až velmi příznivé, při celkově lepší situaci na území Slovenska.

S rozvojem životní úrovně se neustále zvyšuje stupeň automobilizace a osobní automobil se tak stává rozhodujícím dopravním prostředkem na krátkodobý cestovní ruch a rekreaci. Již v roce 1976 ho v průměru používalo 64 % účastníků, vlaku a autobusu jen 31 %. Z různých sociologických průzkumů dále vyplývá, že existují závislosti intenzity účasti na cestovním ruchu zejména na sídelní struktuře (velikosti sídla), sociálním postavení, výši příjmů, vlastnictví auta a v ČSR rovněž na vlastnictví objektu individuální rekreace (chaty, chalupy). Přibližně dvě třetiny účastníků vyjíždějí o víkendu na jednodenní výlety a ostatní na dvoudenní s přenocováním. Rozsah účasti je v letní sezóně asi dvakrát větší než v zimní, ovšem se stále sílíci tendencí pobytů a výletů na zimní sezónu. Krátkodobá (víkendová) rekreace má výrazný rodinný charakter, ubytování je povětšinou realizováno ve vlastním rekreačním objektu, u příbuzných či známých, tedy mimo veřejné formy.

Pro vývoj *dlouhodobého* cestovního ruchu a rekreace je v ČSSR charakteristický jeho plynulý kvantitativní absolutní i relativní (% účastí obyvatelstva) růst, bez větších regionálních i republikových roz-

dílů. Přestože se počtem účastníků podílí jen asi 7—8 % na domácím cestovním ruchu, v počtu realizovaných pobytových dnů činí jeho podíl v průměru jednu třetinu (blíže viz tab. č. 2). Na rozdíl od krátkodobých forem cestovního ruchu se vyznačuje některými odlišnostmi, a to zejména:

Tab. č. 2: Vývojové charakteristiky cestovního ruchu a rekreace v ČSSR

Rok	Účastníci (v mil.)			Pobytové dny (v mil.)		
	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR
D o m á c í cestovní ruch a rekreace						
1960	25,2					
1965	64,8					
1970	117,2	82,8	34,4	237,8	166,4	71,4
1975	139,2	94,9	44,3	311,7	201,4	110,3
1980	158,0	105,7	52,3	358,8	230,2	128,6
1984	153,8	103,6	50,2	368,6	235,0	133,6
K r á t k o d o b ý cestovní ruch a rekreace						
1970	111,7	79,0	32,7	173,6	121,4	52,2
1975	130,0	89,0	41,0	207,8	138,7	69,1
1980	146,8	98,7	48,1	238,8	160,1	78,7
1984	141,4	95,9	45,5	239,0	158,9	80,1
D l o u h o d o b ý cestovní ruch a rekreace						
1970	5,5	3,8	1,7	64,2	45,0	19,2
1975	9,2	5,9	3,3	103,9	62,7	41,2
1980	11,2	7,0	4,2	120,0	70,0	49,9
1984	12,4	7,7	4,7	129,6	76,1	53,5
V o l n ý cestovní ruch a rekreace						
1970	5,2	3,7	1,5	20,2	14,0	6,2
1975	6,6	4,4	2,2	23,6	15,9	7,7
1980	8,1	5,3	2,8	33,0	21,3	11,7
1984	7,1	4,7	2,4	34,0	22,2	11,8
V á z a n ý cestovní ruch a rekreace						
1970	4,7	3,2	1,5	39,6	27,5	12,1
1975	6,3	4,2	2,1	49,3	32,0	17,3
1980	7,0	4,6	2,4	51,9	33,3	18,6
1984	7,1	4,7	2,4	54,9	35,9	19,0
I n d i v i d u á l n í cestovní ruch a rekreace						
1970	107,3	75,9	31,4	178,0	125,0	53,0
1975	126,3	86,3	40,0	238,8	153,5	85,3
1980	142,9	95,8	47,1	273,9	175,6	98,3
1984	139,6	94,2	45,4	279,7	176,8	102,9

- vyšší účast obyvatelstva;
- vzdálenost zde již není limitujícím faktorem, rozhodující jsou v této souvislosti přírodní podmínky (v letní sezóně — voda, les, hory; v zimní sezóně dominují horské oblasti);
- vysoká sezónnost (koncentrace do hlavních prázdninových období; — převaha pobytových forem.

Podobně jako u krátkodobého cestovního ruchu je intenzita účasti ovlivňována zejména velikostí sídla, příjmy, ekonomickou aktivitou a vlastnictvím automobilu a rekreačního objektu. Přestože stále převažují individuální formy účasti na dlouhodobém cestovním ruchu a rekreaci, významné postavení tu zaujímá vázaný cestovní ruch (především podniková a výběrová rekreace ROH).

Pro další analýzy a hodnocení rozvoje a územní organizace cestovního ruchu a rekrece v ČSSR byly vybrány tři základní statisticky měřitelné formy rekreační návštěvnosti, a to v zařízeních volného a vázaného cestovního ruchu a v objektech individuální rekrece, odlišující se rovněž charakterem účasti a způsobem přenocování.

Volný cestovní ruch a rekrece

Ve struktuře veřejného sektoru cestovního ruchu se *volný cestovní ruch** podílí asi 42 % na celkové lůžkové ubytovací kapacitě, významnější podíl zaujímá v počtu přenocování — 54 % — a výrazně převažuje co do počtu hostů (srovnej v tab. č. 3).

Tab. č. 3: Kapacita a výkony ubytovacích zařízení volného cestovního ruchu

Rok	Počet lůžek (v tis.)			Počet hostů (v mil.)		
	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR
1970	119,2	90,0	29,2	6,40	4,58	1,82
1975	133,2	93,7	39,5	8,68	6,00	2,68
1980	174,7	121,2	53,5	11,13	7,55	3,58
1986*)	221,0	150,4	70,6	10,33	7,03	3,30

*) V tom v ČSSR 100,3 tis. lůžek v hotelech a 18,2 tis. lůžek v ubytovacích hostincích, 3,2 tis. v motelech, 29,8 tis. v turistických ubytovnách, 29,6 tis. lůžek v chatových osadách a 24,6 tis. lůžek v autokempincích.

V Československu je v současnosti kolem 2 000 míst s ubytovacím zařízením volného cestovního ruchu a rekrece. Uvedená zařízení byla podle současného administrativního stavu lokalizována v téměř 1 300 obcích (v roce 1981 z toho 790 obcí s více než 5 000 přenocováními ročně). Tato poměrně hustá síť zařízení je do značné míry koncentrována, rozhodujícími lokalizačními faktory jsou přírodní podmínky, struktura systému osídlení, resp. výskyt léčebných minerálních pramenů. Podstatná část ubytovacích kapacit (asi 60 %) je soustředěna v hlavních

*) V tom hotely, motely, ubytovací hostince, turistické ubytovny, chatové osady, autokempinky, stanové tábory apod.

rekreačních oblastech — v horách (v ČSR např. Krkonoše, Jizerské hory, Šumava, Jeseníky, Beskydy; v SSR Vysoké a Nízké Tatry, Malá a Veľká Fatra), při rekreačních vodních nádržích (Lipenská, Orlická, Slapská, Vranovská, Brněnská, Zemplínská Šírava, Domaša, aj.) a tocích (Vltava, Sázava). Zvýšená koncentrace ubytovacích zařízení je rovněž ve městech a lázeňských střediscích. V roce 1981 bylo ve 491 česko-slovenských městech soustředěno dokonce 58 % všech lůžek ve sféře volného cestovního ruchu (z toho v hl. městě Praze 5,5 %, v ostatních krajských městech 7,2 %, v ostatních okresních městech 17,3 % a v ostatních městech 28 %). Při interpretaci tohoto faktu si však musíme uvědomit, že nejméně třetina z nich je zároveň rekreačním nebo lázeňským střediskem (např. z nejvýznamnějších Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Doksy, Tatranská Lomnica, Starý Smokovec), popřípadě zde již působí administrativní připojování venkovských obcí do měst, které již často mají významnou rekreační funkci. Některé doplňující charakteristiky o koncentraci, kapacitách a rozložení zařízení volného cestovního ruchu poskytují tabulky č. 2, 3, 4, 5, a obrázek 1.

Tab. č. 4: Ubytovací kapacity a výkony ve vybraných oblastech cestovního ruchu

Oblast cestovního ruchu	Počet lůžek v tis.			Počet přenocování v tis.			Počet objektů individ. rekreace
	A	B	C	A	B	C	
Západočeské lázně	6,0	15,7	21,7	1 015	4 274	5 289	1 202
Krkonoše	5,8	30,6	36,4	999	3 179	4 178	1 649
Vysokotatranská	7,3	7,3	14,6	2 024	1 437	3 461	1 115
Jeseníky	6,4	13,5	19,9	856	1 578	2 434	3 822
Piešťansko-trenčianská	2,7	7,0	9,7	633	1 552	2 185	854
Valašsko	4,8	9,7	14,5	820	1 217	2 037	2 753
Šumava	4,8	11,2	16,0	1 204	797	2 001	1 960
Beskydy	5,2	12,7	17,9	831	1 034	1 865	7 132
Nízkotatranská	6,0	3,5	9,5	1 041	473	1 514	1 636
Krušnohoří	3,2	10,6	13,8	365	1 041	1 406	3 395
Jizerské hory	2,6	11,3	13,9	477	900	1 377	2 883
Českomoravská vrchovina	6,1	7,3	13,4	867	435	1 302	5 842
Jihočeské rybníky	3,3	2,9	6,2	860	265	1 125	2 681
Bratislavská	4,1	4,2	8,3	882	128	1 010	9 262
Orlické hory	4,0	5,6	9,6	581	355	936	2 838
Podyjí	2,8	6,1	8,9	471	391	862	1 988
Střední Vltava	1,8	3,9	5,7	519	281	800	1 830
Pošázaví	2,7	7,5	10,2	321	413	734	16 030
Pořanská	1,4	2,5	3,9	347	386	733	817
Hornonitranská	2,3	4,3	6,6	336	396	732	1 302
Žilinská	2,8	1,5	4,3	413	244	657	1 072
Prešovská	2,1	1,9	4,0	305	314	619	633
Turnovská	2,2	2,4	4,6	327	267	594	1 641
Doksy	2,4	4,6	7,0	210	364	574	1 630
Jihošlovenská	1,4	1,7	3,1	238	324	562	571
Košická	2,5	2,2	4,7	383	172	555	3 444
Lužické hory	2,0	5,6	7,6	231	316	547	2 879

(Zařízení: A — volného cestovního ruchu; B — vázaného cestovního ruchu, v tom i lázně; C = A + B; data A, B, C za rok 1981; počet objektů individuální rekreace — pro ČSR rok 1971, pro SSR rok 1976)

Tab. č. 5: Nejvýznamnější střediska volného a vázaného cestovního ruchu v ČSSR 1981

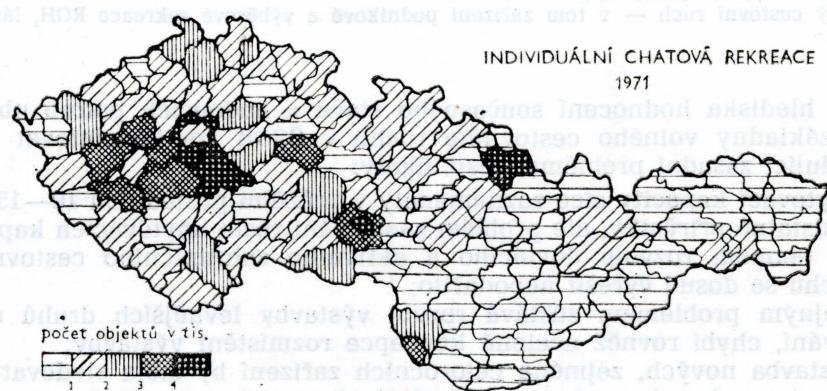
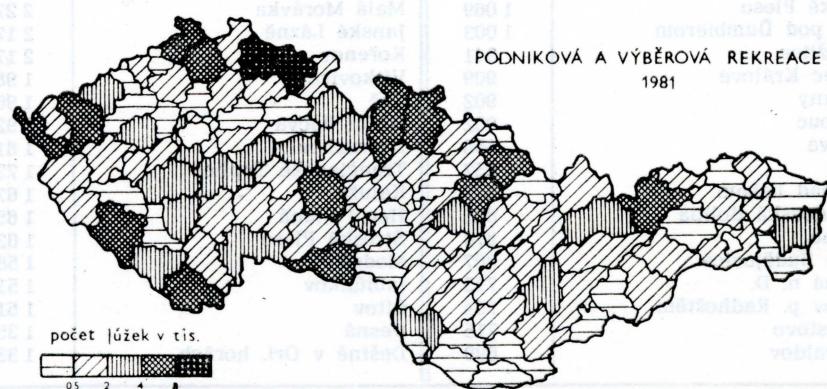
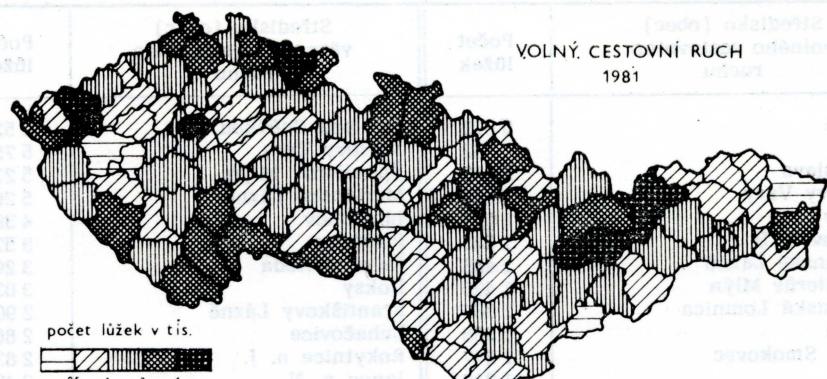
Středisko (obec) volného cestovního ruchu	Počet lůžek	Středisko (obec) vázaného cestovního ruchu	Počet lůžek
Praha	9 879	Pec pod Sněžkou	9 526
Brno	3 342	Karlovy Vary	5 754
Bratislava	2 973	Špindlerův Mlýn	5 274
Karlovy Vary	2 529	Mariánské Lázně	5 266
Doksy	1 559	Jáchymov	4 395
Vranov n. D.	1 543	Piešťany	3 577
Mariánské Lázně	1 485	Železná Ruda	3 208
Špindlerův Mlýn	1 430	Doksy	3 036
Tatranská Lomnica	1 387	Františkovy Lázně	2 905
Vinné	1 360	Luhačovice	2 867
Starý Smokovec	1 247	Rokytnice n. J.	2 830
Plzeň	1 217	Janov n. N.	2 420
Košice	1 201	Strážné	2 281
Pec pod Sněžkou	1 174	Brno	2 279
Štrbské Pleso	1 069	Malá Morávka	2 271
Mýto pod Ďumbierom	1 003	Janské Lázně	2 174
Domažlice	941	Kořenov	2 172
Hradec Králové	909	Vítkovice	1 981
Piešťany	902	Seč	1 963
Olomouc	902	Horní Bečva	1 921
Ostrava	858	Harrachov	1 813
Děčín	857	Trenčianske Teplice	1 734
Ústí nad Labem	847	Kaluža	1 677
Demänovská dolina	821	Horní Planá	1 655
Liberec	810	Štrbské Pleso	1 628
České Budějovice	807	Modrá	1 587
Loučná n. D.	755	Jablunkov	1 511
Rožnov p. Radhoštěm	754	Bítov	1 510
Náměstovo	715	Desná	1 350
Gottwaldov	699	Deštné v Orl. horách	1 332

(Volný cestovní ruch — v tom hotely, ubyt. hostince, motely, turistické ubytovny, chatové osady, kempinky aj.)

(Vázaný cestovní ruch — v tom zářízení podnikové a výběrové rekreace ROH, lázně.)

Z hlediska hodnocení současného stavu a budoucích potřeb ubytovací základny volného cestovního ruchu v ČSSR lze konstatovat tyto následující zásadní problémy, resp. úkoly:

- ubytovací kapacity sice zaznamenaly v průběhu posledních 10—15 let podstatné přírůstky, ale problém zaostávání růstu ubytovacích kapacit za tempem rozvoje domácího a aktivního zahraničního cestovního ruchu se dosud vyřešit nepodařilo;
- stejným problémem zůstává rozvoj výstavby levnějších druhů ubytování, chybí rovněž ucelená koncepce rozmístění výstavby;
- výstavba nových, zejména celoročních zařízení by měla sledovat žadoucí trend v územní a strukturální přestavbě materiálně technické základny; z hlediska dislokace půjde především o využitelnost nových kapacit pro devizové cíle zahraničního cestovního ruchu (výstavba hotelů v Praze, Bratislavě, v oblasti západočeských lázní a Tatér), dále o uspokojování rostoucí poptávky domácího obyvatelstva po zimní rekreaci; významným krokem by mělo rovněž být přiměře-

- né vybavení nejvýznamnějších administrativních a kulturních center odpovídajícími hotelovými kapacitami (do roku 2000 řádově 15 až 20 tis. lůžek, ať již modernizací či novou výstavbou);
- jedním z dlouhodobých cílů rozvoje cestovního ruchu a rekreace je také efektivnější stávající materiálně technické základny, spočívající v její kompletizaci; rozhodující výstavba zařízení komplexní vybavenosti (hlavně sportovně-rekreační a sportovně-zábavní) by měla být situována do již stávajících nejvýznamnějších středisek letní a zimní rekreace (cca 120—130 středisek v ČSSR);
  - trvalý význam spojený s rozvojem návštěvnosti mají v ČSSR střediska a centra, zakládající svoji atraktivitu na výskytu termálních a minerálních pramenů. Při značných, dosud nevyužitých zdrojích minerálních pramenů a vřídel na Slovensku lze v budoucnu očekávat velký rekreační zájem o ně; v současné době již existují koncepce a návrhy na jejich výstavbu (asi 30—35 středisek v SSR do roku 2000).

Vázaný cestovní ruch a rekreace

Podle sčítání občanské vybavenosti obcí ČSSR k 31. 12. 1981 bylo u nás celkem 207 854 lůžek v zařízeních podnikové a 14 066 lůžek v zařízeních výběrové rekreace ROH*) a téměř 38 tisíc lůžek v 56 lázních. Tato forma rekreační se jako projev politiky odborů začala rozvíjet po roce 1945, především jako výběrová rekreace ROH, po roce 1948 se začala rozvíjet i rekreační podniková. V jejím vývoji lze vyčlenit tři etapy. V první převažovaly v počátcích jen svépomocné adaptace objektů z iniciativy ROH, zejména pro účely sportovního využití zaměstnanců. Vybavenost těchto objektů byla většinou na nízké úrovni. Ve druhé etapě — v 50. a především na přelomu 60. a 70. let — dochází k prudkému, avšak centrálně nekoordinovanému a ne vždy efektivnímu rozvoji. Postupně se sice zvyšovala úroveň vybavenosti nově budovaných zařízení, převážná většina jich však byla s malou ubytovací kapacitou a s nedostatečným rozsahem služeb. Současná etapa je charakterizovaná rozvojem výstavby velkých víceúčelových objektů budovaných na základě sdružených investic jednak mezi podniky, jednak s účastí ÚRO. Toto sdružení umožňuje zvýšit aktivitu podnikové rekreační a současně nabídnout účastníkům rekreační podstatně vyšší úroveň a komplexnost služeb. Důsledkem tohoto rozvoje je poměrně široká škála typů zařízení podnikové rekreační (od hotelové úrovně po turistické a sportovní nolehárny).

Podniková a výběrová rekreační pracujících má ve struktuře domácího cestovního ruchu v ČSSR své nezastupitelné místo. Její zařízení se významně podílí na ubytovací kapacitě veřejného sektoru cestovního ruchu (v roce 1983 asi 56 % všech lůžek). V roce 1976 se podnikové a výběrové rekreační ROH zúčastnilo v ČSSR celkem 2,4 mil. osob, v roce 1981 již přes 3 miliony osob. Podniková rekreační je dosud mnohem rozšířenější v ČSR než v SSR.

*) Uvedené údaje jsou nižší než uvádějí další statistické prameny, zejména pro SSR. Tento fakt však nijak významněji neovlivňuje nastíněné tendenze a skutečnosti územní organizace.

Tab. č. 6: Zařízení podnikové rekreace ROH

Rok	Počet lůžek (v tis.)			Počet účastníků (v mil.)		
	ČSSR	CSR	SSR	ČSSR	CSR	SSR
1970	177,1					
1975	205,4	166,3	39,1	1,97	1,65	0,32
1980	235,5	184,3	51,2	2,47	2,01	0,46
1985	264,5	202,7	61,8	2,83	2,24	0,59

V roce 1981 bylo v ČSSR celkem 1390 obcí se zařízením vázané rekreace a cestovního ruchu, z toho 56 lázní (v CSR 1059 obcí, v SSR 331 obcí), při celkové tendenci značné územní koncentrace jak lůžkových kapacit, tak i přenocování rekrentů. Například ve 44 největších střediscích podnikové a výběrové rekreace bylo téměř 40 % všech lůžek, v 51 největších střediscích je realizováno více než 60 % přenocování. Tato koncentrace je významně ovlivňována lokalizačními a selektivními faktory.

Přírodní rekreační zdroje a předpoklady jsou rozhodujícími lokalizačními faktory naprosté většiny rekreačních činností a současně také faktory podmiňující vznik a formování územní organizace podnikové a výběrové rekreace ROH u nás. Většina zařízení se nachází v horských oblastech, při rekreačních vodních nádržích a vybraných vodních tocích a v lázeňských střediscích (blíže tab. č. 4, 5, a obr. 1). Z údajů vyplývá, že rozložení objektů podnikové rekreace v hlavních oblastech cestovního ruchu je nerovnoměrné a je dáno jednak historickým vývojem tvorbení fondu podnikové rekreace především v oblastech Krkonoš, Jizerských hor, Jeseníků, Beskyd, Šumavy, Vysokých Tater, tedy v oblastech cestovního ruchu I. kategorie, jakož i intenzitou zájmů a orientace podniků při nové výstavbě těchto zařízení do nejexponovanějších oblastí cestovního ruchu v ČSSR.

Tab. č. 7: Vybraní majitelé podnikových rekreačních zařízení ROH (1981)

Majitelé z měst	Počet lůžek	% ČSSR	Majitelé z měst	Počet lůžek	% ČSSR
Praha	43 573	21,0	Kolín	2 119	1,0
Brno	13 554	6,5	Kladno	1 916	0,9
Ostrava	9 430	4,6	Gottwaldov	1 849	0,9
Plzeň	6 144	3,0	Jihlava	1 684	0,8
Bratislava*)	4 970	2,4	Přerov	1 672	0,8
H. Králové	3 563	1,7	Prešov	1 666	0,8
Č. Budějovice	3 270	1,6	B. Bystrica	1 517	0,7
Pardubice	3 176	1,5	Opava	1 381	0,7
Olomouc	2 790	1,3	uvedená města	114 219	55,1
Košice	2 684	1,3	města ČSSR	196 566	94,9
Ústí n. L.	2 601	1,3	venkov ČSSR	10 632	5,1
Liberec	2 432	1,2	CSR celkem	172 725	83,4
Teplice	2 228	1,1	ČSSR celkem	207 130	—

*)Podle jiných pramenů měla Bratislava v roce 1981 celkem 8 764 lůžek, tj. 4,1 % z úhrnu ČSSR

Podobně jako u individuální chatové rekreace existuje i u podnikové rekreace souvislost mezi řádovou velikostí města (jako majitele zařízení) a počtem lůžek v rekreačních zařízeních. Kupříkladu podniky a instituce ve městech ČSR nad 50 tis. obyvatel v roce 1976 vlastnily 58 % všech lůžek, ve městech nad 10 tis. obyvatel celkem 84 % lůžek. Absolutně nejvíce podnikových rekreačních příležitostí měla Praha (43,6 tis. lůžek), Brno, Ostrava, Plzeň a Bratislava (tab. č. 7). Daleko větší zájem o vlastnictví rekreačních objektů mají dosud města v ČSR než v SSR (resp. realizovaný zájem). Příčiny většího zájmu u měst ČSR lze spatřovat nejen v delší tradici této formy rekreace v českých zemích, ale také v méně příznivých přírodních podmínkách v zázemí větších měst a v neposlední řadě ve větším rozsahu volného bytového fondu v pohraničních horských oblastech v poválečném období (zejména chalup).

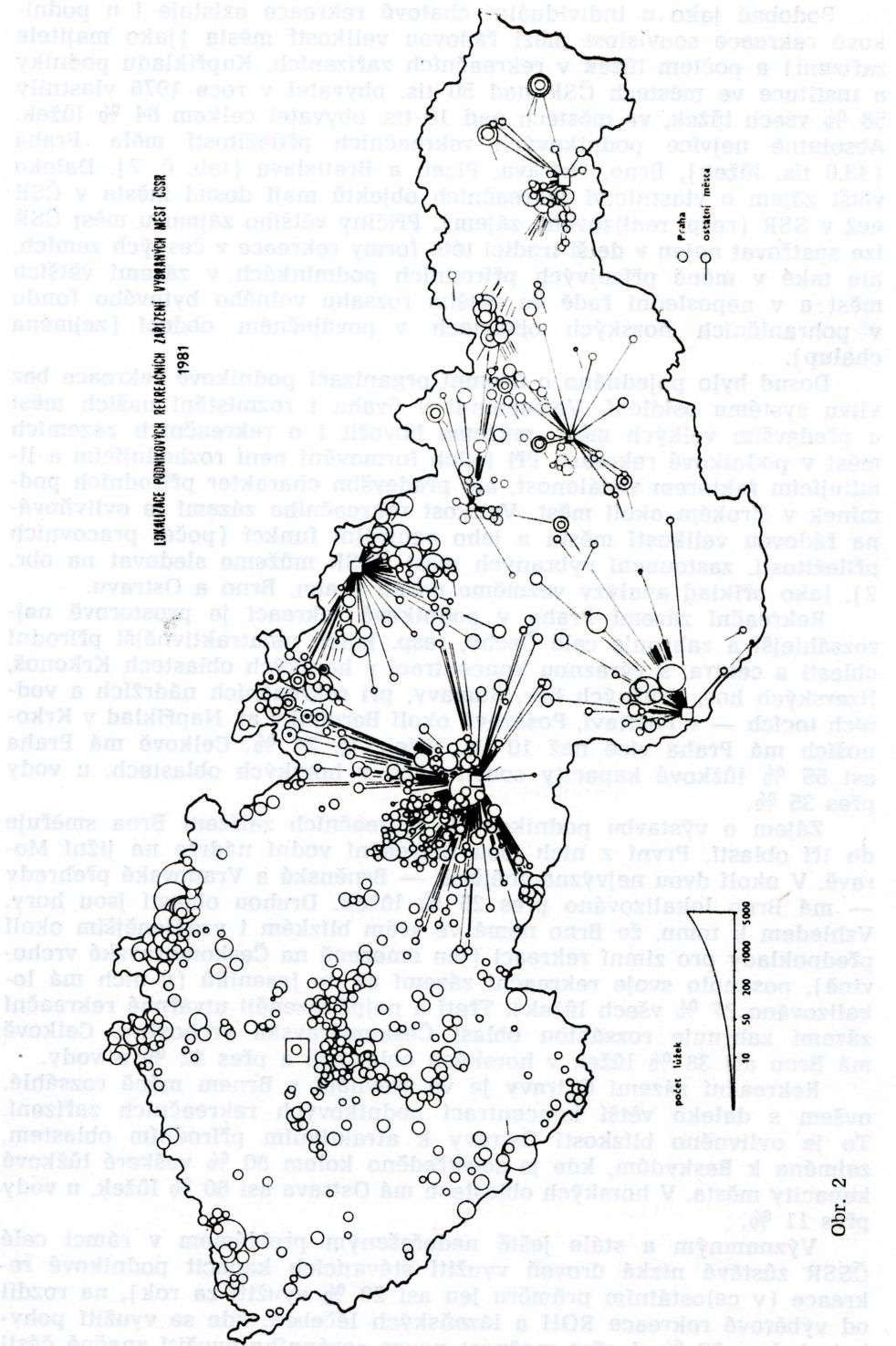
Dosud bylo pojednáno o územní organizaci podnikové rekreace bez vlivu systému osídlení. Vezmeme-li v úvahu i rozmístění našich měst a především velkých měst, můžeme hovořit i o rekreačních zázemích měst v podnikové rekreci. Při jejich formování není rozhodujícím a limitujícím faktorem vzdálenost, ale především charakter přírodních podmínek v širokém okolí měst. Velikost rekreačního zázemí je ovlivňována řádovou velikostí města a jeho centrální funkcí (počet pracovních příležitostí, zastoupení vybraných měst ČSSR můžeme sledovat na obr. 2). Jako příklad analýz vezmeme města Prahu, Brno a Ostravu.

Rekreační zázemí Prahy v podnikové rekreci je prostorově nejrozsáhlejší a zahrnuje celé Čechy, resp. jejich nejatraktivnější přírodní oblasti a centra, s výraznou koncentrací v horských oblastech Krkonoše, Jizerských hor, Krušných hor, Šumavy, při rekreačních nádržích a vodních tocích — v Povltaví, Posázaví, okolí Berounky aj. Například v Krkonoších má Praha více než 10 tis. lůžek, tj. 24 %. Celkově má Praha asi 55 % lůžkové kapacity soustředěno v horských oblastech, u vody přes 35 %.

Zájem o výstavbu podnikových rekreačních zařízení Brna směruje do tří oblastí. První z nich jsou rekreační vodní nádrže na jižní Moravě. V okolí dvou nejvýznamnějších — Brněnské a Vranovské přehrady — má Brno lokalizováno přes 25 % lůžek. Druhou oblastí jsou hory. Vzhledem k tomu, že Brno nemá ve svém blízkém i vzdálenějším okolí předpoklady pro zimní rekreci (jen omezeně na Českomoravské vrchovině), posunulo svoje rekreační zázemí až do Jeseníků (v nich má lokalizováno 27 % všech lůžek). Třetí a nejpřirozeněji utvárené rekreační zázemí zahrnuje rozsáhlou oblast Českomoravské vrchoviny. Celkově má Brno asi 38 % lůžek v horských oblastech a přes 42 % u vody.

Rekreační zázemí Ostravy je ve srovnání s Brnem méně rozsáhlé, ovšem s daleko větší koncentrací podnikových rekreačních zařízení. To je ovlivněno blízkostí Ostravy k atraktivním přírodním oblastem, zejména k Beskydům, kde je soustředěno kolem 80 % veškeré lůžkové kapacity města. V horských oblastech má Ostrava asi 80 % lůžek, u vody přes 11 %.

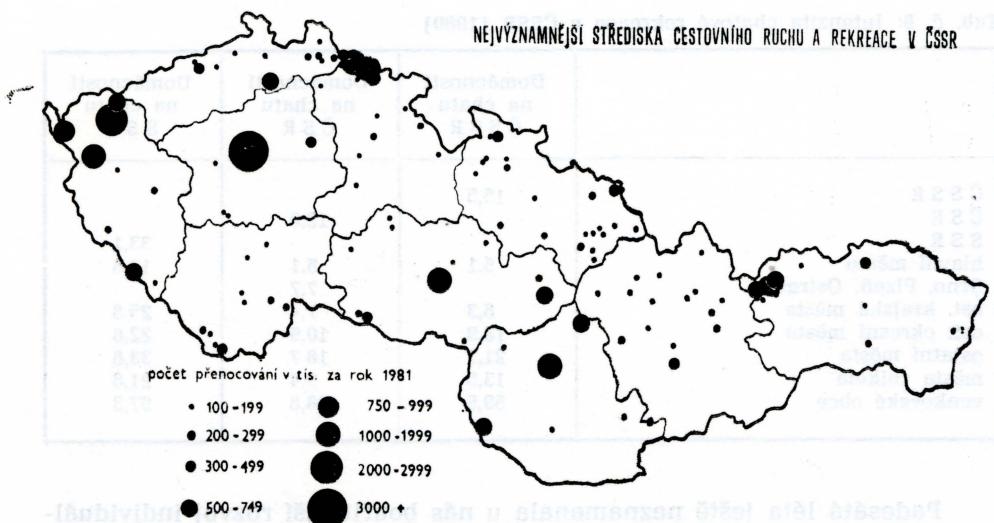
Významným a stále ještě nedořešeným problémem v rámci celé ČSSR zůstává nízká úroveň využití stávajících kapacit podnikové rekrece (v celostátním průměru jen asi 22 % využití za rok), na rozdíl od výběrové rekrece ROH a lázeňských léčeben, kde se využití pohybuje kolem 90 %. I přes možnost pouze sezónního využití značné části

Dbr. 2

podnikových rekreačních zařízení je tento fakt velmi znepokojivý. Jednou z cest dalšího rozvoje je výstavba nových objektů jen s komplexním vybavením a celoroční využitelností na jedné straně a zvyšování vybavenosti a efektivnosti využití stávajících zařízení na straně druhé (např. nabídkou volných míst i mimo sezónu, jak je tomu již v některých resortech).

NEJVÝZNAMNĚJŠÍ STŘEDISKA CESTOVNÍHO RUCHU A REKREACE V ČSSR

Obr. 3

Individuální chatová rekreace*

Československo a zejména ČSR patří k zemím, kde rekreační „druhé bydlení“ má velký význam jak ve struktuře domácího cestovního ruchu, tak i v jeho objemu a kapacitách. Podíl individuální chatové rekreace na celkové účasti na krátkodobém cestovním ruchu se podle různých odhadů, resp. statistických šetření pohybuje v současnosti kolem 25 až 30 % v ČSR, na Slovensku dosahuje dosud méně než 10 %. Objekty v individuálním vlastnictví obyvatelstva se podílejí v průměru asi 70 proc. na celkové lůžkové kapacitě cestovního ruchu a rekreace v ČSSR (z toho v ČSR více než 75 %, v SSR asi 45 %). Individuální chatová rekreace je výraznou doménou městského obyvatelstva.

Rozvoj „druhého bydlení“, resp. chatové rekreace je v celém světě v jádře poválečný zjev. Přestože počátky chatové rekreace u nás spadají už do 20. a 30. let, můžeme o skutečném vývoji a rozvoji hovořit až po roce 1945. V první etapě vývoje, do roku 1945, lze odhadovat počet individuálních rekreačních objektů u nás asi na 12–16 tisíc (z toho asi 98 % v ČSR; „druhé bydlení“ v SSR začíná až koncem 50. let). Z tohoto počtu vlastnila Praha asi 60 % objektů, Brno 8 %, Plzeň 6 % a Ostrava

*)Pod tímto termínem rozumíme veškeré objekty individuální rekreace, tj. chaty, chalupy, rekreační domky.

kolem 2 %. Těmto vlastnickým poměrům odpovídalo i prostorové rozložení objektů. V příměstském zázemí Prahy (okresy Praha-východ, Praha-západ, část okresu Beroun) se nacházela téměř polovina všech soukromých chat. Hlavními lokalizačními faktory ovlivňujícími výstavbu chat byla atraktivita přírodních zdrojů (voda) a dopravní síť (výstavba podél železničních tratí a silnic).

Tab. č. 8: Intenzita chatové rekreace v ČSSR (1980)

	Domácností na chatu Č S S R	Domácností na chatu Č S R	Domácností na chatu S S R
Č S S R	15,5		
Č S R		12,8	
S S R			33,1
hlavní město	5,1	5,1	13,8
Brno, Plzeň, Ostrava		7,7	
ost. krajská města	8,3	7,4	25,8
ost. okresní města	12,9	10,9	22,6
ostatní města	21,1	18,7	33,8
města celkem	13,5	9,4	21,6
venkovské obce	59,5	48,8	97,3

Padesátá léta ještě neznamenala u nás bouřlivější rozvoj individuální chatové rekreace. Roční přírůstek činil v tomto období jen asi 2 000 až 2 200 objektů; největší absolutní i relativní přírůstek měla Praha (více než 9 000 chat a chalup, tj. 40 % celkového přírůstku ČSSR), Brno, Plzeň, tedy tradiční centra. V té době také začíná rozvoj chatové výstavby dalších měst — Hradce Králové, Pardubic, Českých Budějovic, většiny okresních středočeských měst, Jihlavy, Prostějova, Olomouce, Bratislav a Košic, v naprosté většině zatím stagnovala moravská města. Prostorová lokalizace opět ponejvíce směřovala do zázemí větších měst, při jejich růstu. Objevuje se i první poválečná „vzdálenější“ rekreace, zejména obyvatel Prahy, Plzně a částečně Hradce Králové, Českých Budějovic a velkých severočeských měst, spojená s první vlnou zájmu o „chalupaření“, směřující do pohraničních horských oblastí Krkonoš, Jizerských, Krušných a Orlických hor (po odsunu Němců a našem dosídlení, mnohdy jen dočasného charakteru, zůstalo v pohraničí množství volného obytného fondu, což umožnilo rozvoj chalupaření, které je v mnoha zemích západní Evropy rozhodující formou druhého bydlení).

V sedesátých letech a především v jejich druhé polovině začíná období rozmachu domácího cestovního ruchu a rekreace, jehož projevem je také výstavba individuálních rekreačních objektů. Na rozdíl od minulých období se centrum zájmu o výstavbu chat dostává i do moravských měst a do vybraných velkých slovenských měst (Žilina, Martin, Banská Bystrica, Prešov). Vznikají postupně nové oblasti a centra chatové rekreace. Patrné je zejména rekreační využití Beskyd pro ostravskou průmyslovou aglomeraci. Vlivem rozvoje osobní automobilizace a veřejné dopravy a zavedením 5denního pracovního týdne se výrazně zvětšuje cestovní mobilita obyvatelstva. Jedním z důsledků jsou například

významné změny ve využití volného obytného fondu v českém pohraničí (koncem 60. let je v ČSSR již téměř 27 tisíc rekreačních chalup). V příměstských zázemích větších měst zjišťujeme postupně významnější transformace funkčního využití venkovských obcí (podobně i v horských), totiž z obytné na obytně-rekreační až rekreační (v roce 1971 asi 5 % obcí, v roce 1980 téměř 10 % obcí). Koncem 60. let se tempo výstavby chat a chalup zvětšuje na 7 000 objektů ročně v ČSR (v SSR v té době asi 1 000 objektů ročně).

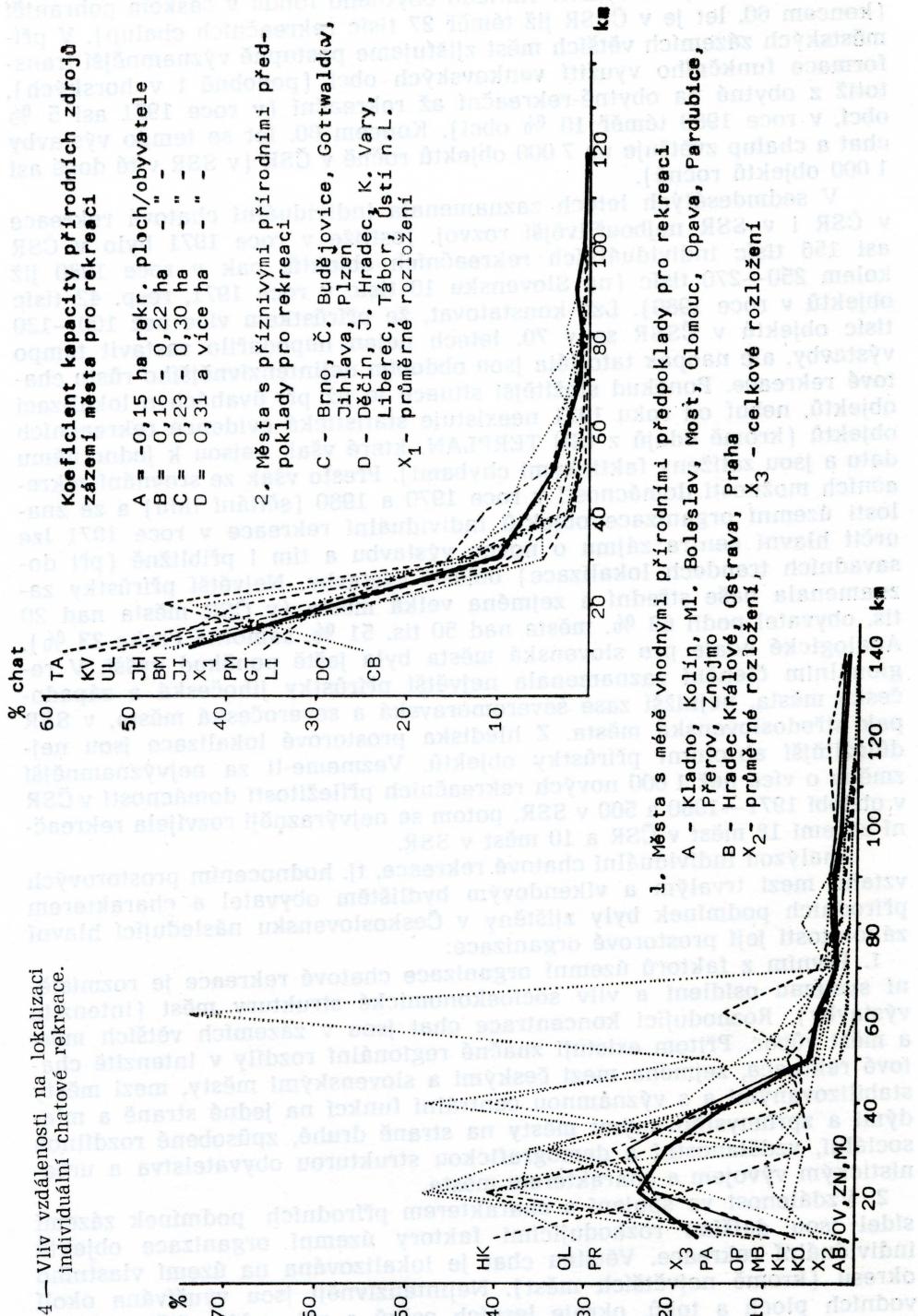
V sedmdesátých letech zaznamenala individuální chatová rekreace v ČSR i v SSR nejbouřlivější rozvoj. Jestliže v roce 1971 bylo v ČSR asi 156 tisíc individuálních rekreačních objektů, pak v roce 1980 již kolem 250–270 tisíc (na Slovensku 10 tisíc v roce 1971, resp. 42 tisíc objektů v roce 1980). Lze konstatovat, že přírůstkem více než 100–120 tisíc objektů v ČSSR se v 70. letech nejen nepodařilo zastavit tempo výstavby, ale naopak tato léta jsou obdobím nejintenzívnejšího růstu chatové rekreace. Poněkud složitější situace je již při úvahách o lokalizaci objektů, neboť od roku 1971 neexistuje statistická evidence rekreačních objektů (kromě údajů z ISÚ TERPLAN, které však nejsou k jednotnému datu a jsou zatíženy faktickými chybami). Přesto však ze srovnání rekreačních možností domácností v roce 1970 a 1980 (sčítání lidu) a ze znalosti územní organizace objektů individuální rekreace v roce 1971 lze určit hlavní centra zájmu o novou výstavbu a tím i přibližně (při dosavadních trendech lokalizace) oblasti výstavby. Největší přírůstky zaznamenala naše střední a zejména velká města (v ČSR města nad 20 tis. obyvatel podíl 63 %, města nad 50 tis. 51 %, samotná Praha 23 %). Analogické údaje pro slovenská města byla ještě poněkud vyšší. V regionálním členění zaznamenala největší přírůstky jihoceská a západoceská města, nejnižší zase severomoravská a severočeská města, v SSR pak středoslovenská města. Z hlediska prostorové lokalizace jsou nejdůležitější absolutní přírůstky objektů. Vezmeme-li za nejvýznamnější změny o více než 1 000 nových rekreačních příležitostí domácností v ČSR v období 1971–1980 a 500 v SSR, potom se nejvýrazněji rozvíjela rekreační zázemí 18 měst v ČSR a 10 měst v SSR.

Analyzou individuální chatové rekreace, tj. hodnocením prostorových vztahů mezi trvalým a víkendovým bydlištěm obyvatel a charakterem přírodních podmínek byly zjištěny v Československu následující hlavní zákonitosti její prostorové organizace:

1. Prvním z faktorů územní organizace chatové rekreace je rozdílnost systému osídlení a vliv socioekonomické struktury měst (intenzita výstavby). Rozhodující koncentrace chat jsou v zázemích větších měst a měst vůbec. Přitom existují značné regionální rozdíly v intenzitě chatové rekreace, zejména mezi českými a slovenskými městy, mezi městy stabilizovanými a s významnou centrální funkcí na jedné straně a mladými a zprůmyslňovanými městy na straně druhé, způsobené rozdílnou sociální, vzdělanostní a demografickou strukturou obyvatelstva a urbanistickým vývojem a charakterem města.

2. Vzdálenost ve spojení s charakterem přírodních podmínek zázemí sídel jsou dalšími rozhodujícími faktory územní organizace objektů individuální rekreace. Většina chat je lokalizována na území vlastního okresu (kromě největších měst). Nejintenzívnejší jsou využívány okolí vodních ploch a toků, okraje lesních celků a při vzdálenější rekreaci atraktivní střediska horských a podhorských oblastí (v přírodně nej-

Obr. 4 — Vliv vzdálenosti na lokalizaci individuální chatové rekreace.

atraktivnějších oblastech ČSSR je lokalizováno více než 50 % chat a v nejméně vhodných oblastech jen 9 %). Globální vliv přírodních faktorů se projevuje při analýze vlivu vzdálenosti na výstavbu objektů. Města s nepříznivými až méně příznivými přírodními podmínkami posouvají svoje rekreační zázemí v průměru o 20—30 km dále než města s podmínkami příznivými (viz obr. 4). Velký význam při lokalizaci chatové výstavby mají vodní zdroje (u rekreačních nádrží je lokalizována více než čtvrtina chat).

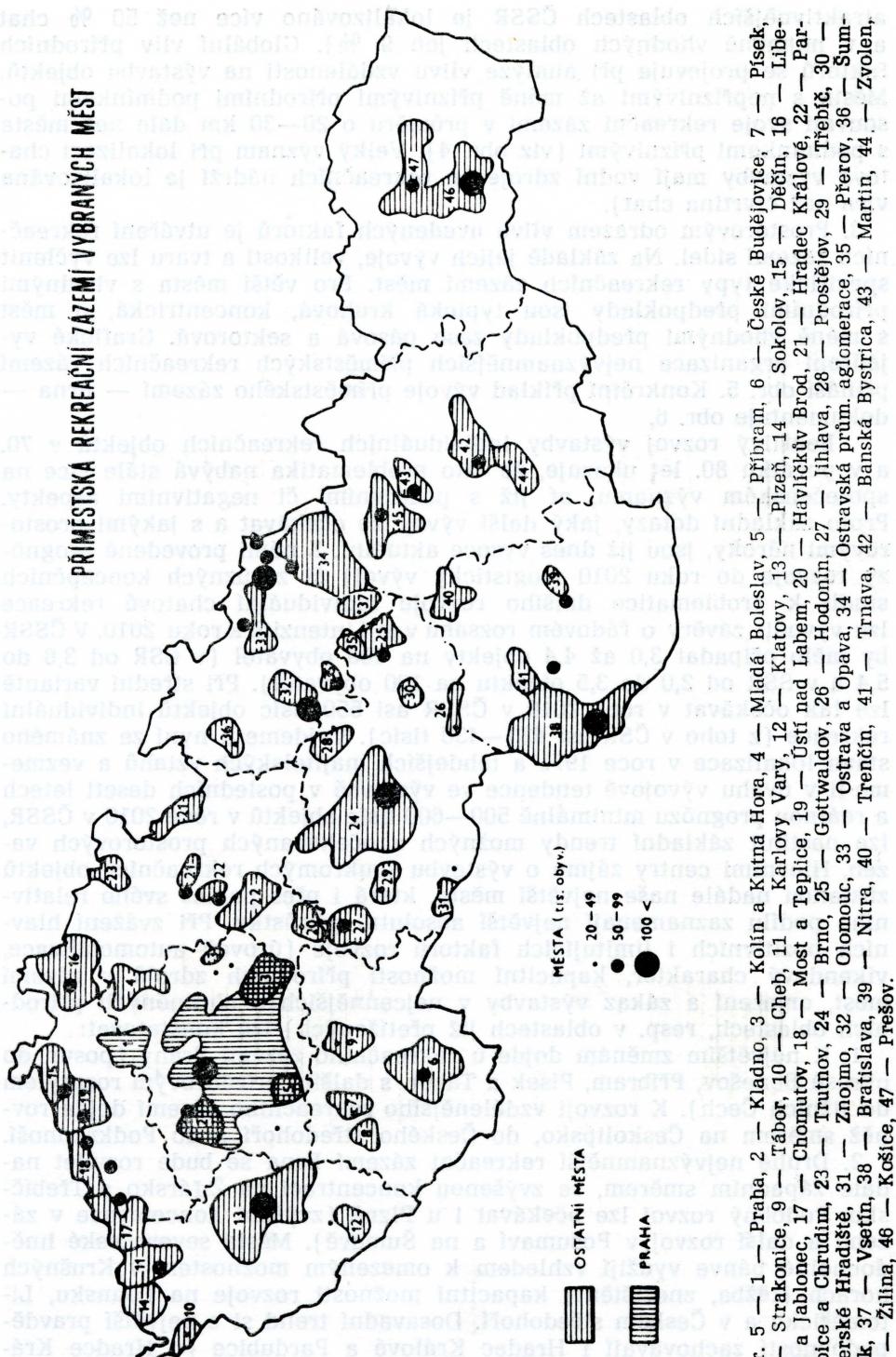
3. Prostorovým odrazem vlivu uvedených faktorů je utváření rekreačních zázemí sídel. Na základě jejich vývoje, velikosti a tvaru lze vyčlenit specifické typy rekreačních zázemí měst. Pro větší města s vhodnými přírodními předpoklady jsou typická kruhová, koncentrická, u měst s méně vhodnými předpoklady zase pásová a sektorová. Grafické vyjádření organizace nejvýznamnějších příměstských rekreačních zázemí přináší obr. 5. Konkrétní příklad vývoje příměstského zázemí — Brna — dokumentuje obr. 6.

Bouřlivý rozvoj výstavby individuálních rekreačních objektů v 70. a v počátku 80. let ukazuje, že tato problematika nabývá stále více na společenském významu, ať již s pozitivními či negativními aspekty. Proto základní dotazy, jaký další vývoj lze očekávat a s jakými prostorovými nároky, jsou již dnes vysoce aktuální. Z námi provedené prognózy rozvoje do roku 2010 (logistický vývoj) či z různých koncepčních studií k problematice dalšího rozvoje individuální chatové rekrece lze vyvodit závěry o řádovém rozsahu v její intenzitě k roku 2010. V ČSSR by mělo připadat 3,0 až 4,4 objekty na 100 obyvatel (v ČSR od 3,6 do 5,4 a v SSR od 2,0 do 3,5 objektu na 100 obyvatel). Při střední variantě lze tak očekávat v roce 2010 v ČSSR asi 550 tisíc objektů individuální rekrece (z toho v ČSR asi 420—430 tisíc). Vyjdeme-li nyní ze známého stavu lokalizace v roce 1971 a tehdejších majitelských vztahů a vezmeme-li v úvahu vývojové tendenze ve výstavbě v posledních deseti letech a reálnou prognózu minimálně 500—600 tisíc objektů v roce 2010 v ČSSR, lze nastínit základní trendy možných a očekávaných prostorových vazeb. Hlavními centry zájmu o výstavbu soukromých rekreačních objektů zůstanou nadále naše největší města, která i přes pokles svého relativního podílu zaznamenají největší absolutní přírůstky. Při zvážení hlavních pozitivních i limitujících faktorů rozvoje (úroveň automobilizace, výkendový charakter, kapacitní možnosti přírodních zdrojů v zázemí měst, omezení a zákaz výstavby v nejcennějších a chráněných přírodních oblastech, resp. v oblastech již přetížených) lze konstatovat:

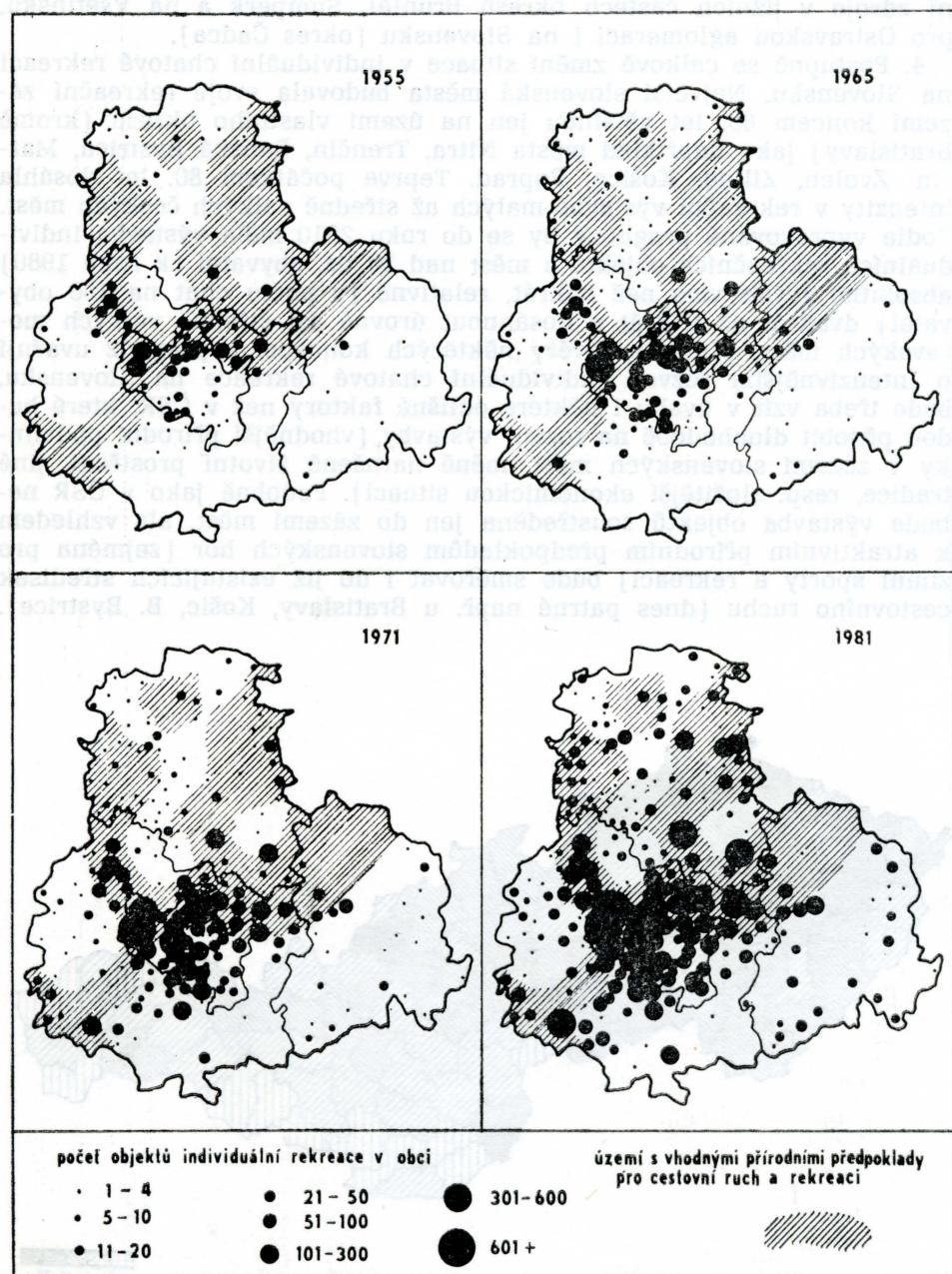
1. K největším změnám dojde u rekreačního zázemí Prahy (posun do okresů Benešov, Příbram, Písek a Tábor, s dalším prostorovým rozptylem do jižních Čech). K rozvoji vzdálenějšího rekreačního zázemí dojde rovněž směrem na České Lhotice, do Českého středohoří a do Podkrkonoší.

2. Druhé nejvýznamnější rekreační zázemí Brna se bude rozvíjet nadále západním směrem, se zvýšenou koncentrací na Žďársko a Třebíčsko. Podobný rozvoj lze očekávat i u Plzně (zvýšení koncentrace v zázemí a další rozvoj v Pošumaví a na Šumavě). Města severočeské hnědouhelné pánve využijí vzhledem k omezeným možnostem v Krušných horách (těžba, znečištění) kapacitní možnosti rozvoje na Lounsku, Litoměřicích a v Českém středohoří. Dosavadní trend si s největší pravděpodobností zachovávají i Hradec Králové a Pardubice (u Hradce Králové lze očekávat ve větší míře rozvoj na Náchodsko a Ústecko, u Par-

PŘIMĚSTSKÁ REKREAČNÍ ZÁZEMÍ VYBRANÝCH MĚST

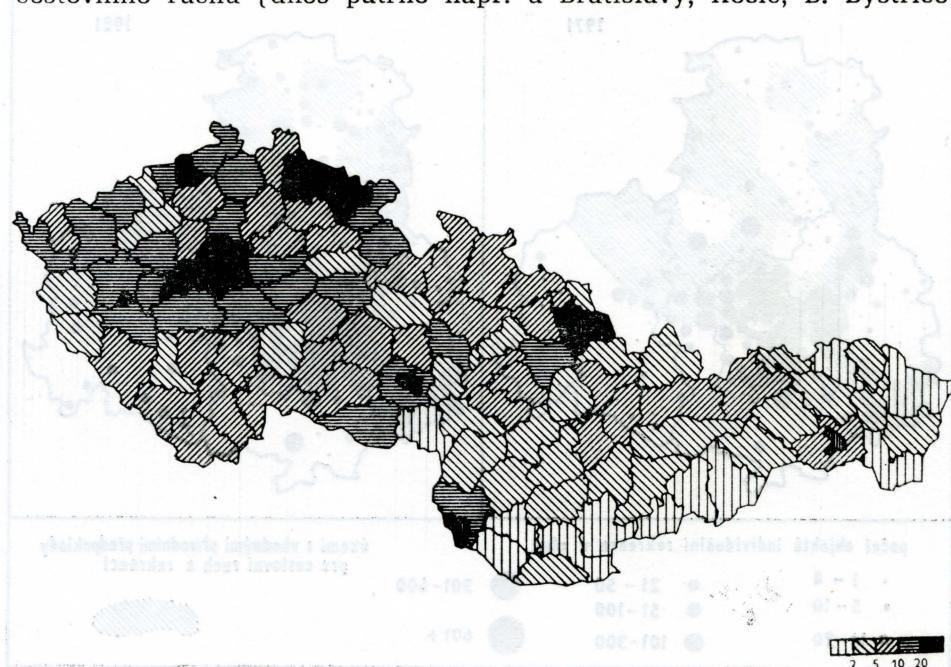
dubic do Českomoravské vrchoviny). Rychlý rozvoj ve výstavbě jihočeských měst při značné přírodní atraktivitě jižních Čech ovlivněl vývoj v kraji, především na Českobudějovicku, Jindřichohradecku, Česku-krumlovsku a Táborsku.

Obr. 6 — Vývoj výstavby objektů individuální rekreace v brněnské aglomeraci.

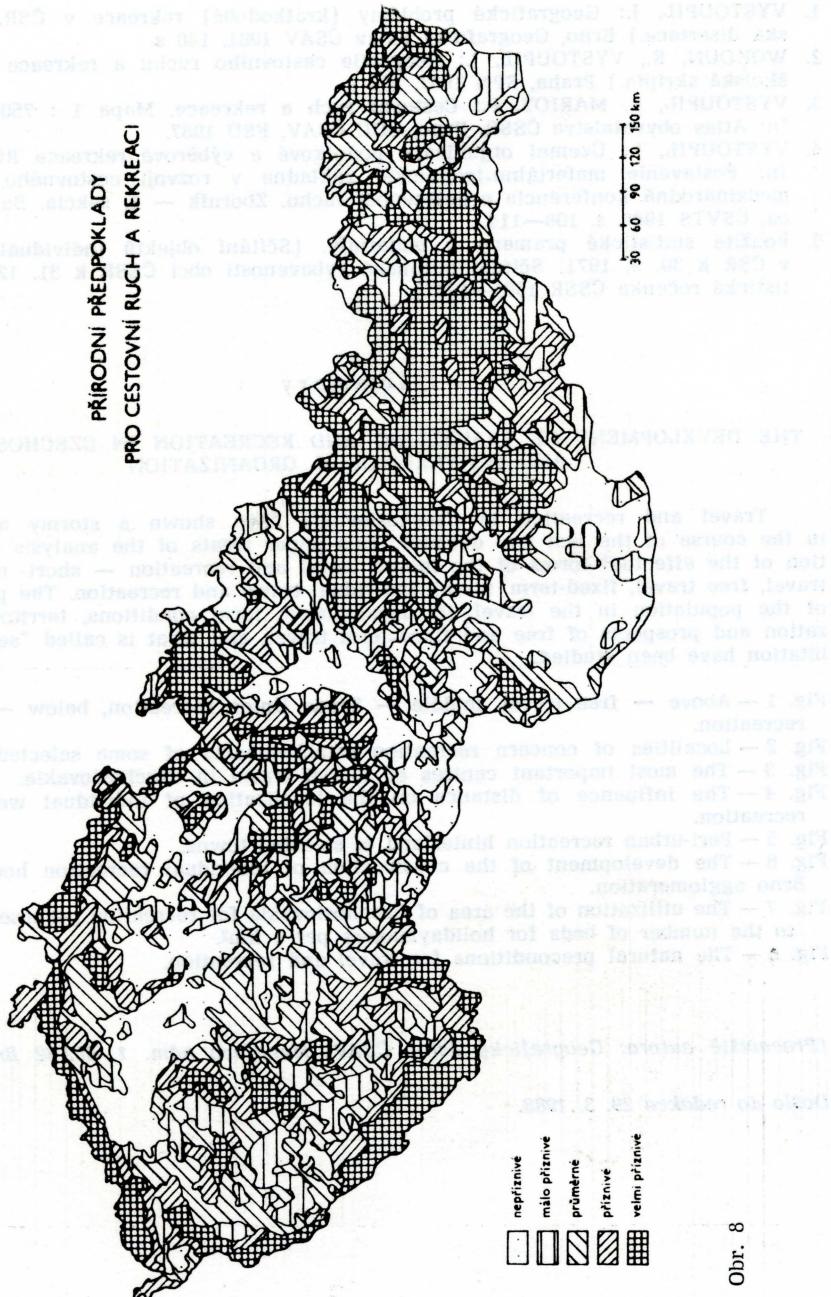
3. K významným absolutním změnám dochází a dojde v budoucích letech na Moravě (větší změny v rekreativitě obyvatel Ostravské aglomerace, Gottwaldova, Olomouce a Opavy). Mimo zvýšené koncentrace ve vlastních okresech (kromě Ostravska) bude možné, i přes nutnost ochrany přírodního prostředí Jeseníků, hledat rezervy a potenciální rekreační zdroje v jižních částech okresů Bruntál, Šumperk a na Vsetínsku, pro Ostravskou aglomeraci i na Slovensku (okres Čadca).

4. Postupně se celkově změní situace v individuální chatové rekreaci na Slovensku. Největší slovenská města budovala svoje rekreační zázemí koncem 60. let většinou jen na území vlastního okresu (kromě Bratislavě) jako například města Nitra, Trenčín, Banská Bystrica, Martin, Zvolen, Zilina, Košice, Poprad. Teprve počátkem 80. let dosáhla intenzity v rekreační výstavbě malých až středně velkých českých měst. Podle vypracované prognózy by se do roku 2010 měla výstavba individuálních rekreačních objektů u měst nad 30 tis. obyvatel (k roku 1980) absolutně zvýšit více než třikrát, relativně (v počtu chat na 100 obyvatel) dvakrát až třikrát a dosáhnout úrovně asi středně velkých moravských měst. Přestože závěry některých koncepcí a prognóz uvažují o intenzívnejším rozvoji individuální chatové rekrece na Slovensku, bude třeba vzít v úvahu i některé odlišné faktory než v ČSR, které budou působit dlouhodobě na rozvoj výstavby (vhodnější přírodní podmínky v zázemí slovenských měst, méně narušené životní prostředí, jiné tradice, resp. složitější ekonomickou situaci). Podobně jako v ČSR nebude výstavba objektů soustředěna jen do zázemí měst, ale vzhledem k atraktivním přírodním předpokladům slovenských hor (zejména pro zimní sporty a rekrece) bude směřovat i do již existujících středisek cestovního ruchu (dnes patrné např. u Bratislavě, Košic, B. Bystrice).

Obr. 7 — Rekreační využití území ČSSR: počet rekreačních lúžek na 1 km².

MAPA ČESKÉ REPUBLIKY
S PŘÍRODNÍM VÝROVEM
PŘEDPOKLADY
PRO CESTOVNÍ RUCH A REKREACI

Obr. 8

L i t e r a t u r a :

1. VYSTOUPIL, J.: Geografické problémy (krátkodobé) rekreace v ČSR. (Kandidátská disertace.) Brno, Geografický ústav ČSAV 1981, 146 s.
2. WOKOUN, R., VYSTOUPIL, J.: Geografie cestovního ruchu a rekreace I. (Vysokoškolská skripta.) Praha, SPN 1987, 250 s.
3. VYSTOUPIL, J., MARIOT, P.: Cestovní ruch a rekreace. Mapa 1 : 750 000 + text. In: Atlas obyvatelstva ČSSR. Brno, GGÚ ČSAV, FSÚ 1987.
4. VYSTOUPIL, J.: Územní organizace podnikové a výběrové rekreace ROH v ČSSR. In: Postavenie materiálno-technickej základne v rozvoji cestovného ruchu. III. medzinárodná konferencia o cestovnom ruchu. Zborník — 1. sekcia. Banská Bystrica, CSVTS 1986, s. 108—114.
5. Použité statistické prameny a materiály. (Sčítání objektů individuální rekreace v ČSR k 30. 9. 1971; Sčítání občanské vybavenosti obcí ČSSR k 31. 12. 1981; Statistická ročenka ČSSR 1961—1987).

S u m m a r y

THE DEVELOPMENT OF TRAVELLING AND RECREATION IN CZECHOSLOVAKIA AND ITS TERRITORIAL ORGANIZATION

Travel and recreation in Czechoslovakia have shown a stormy advancement in the course of the last two decades. This paper treats of the analysis and evaluation of the effectual forms of the inland travel and recreation — short- or long-term travel, free travel, fixed-term travel, individual travel and recreation. The participation of the population in the travel, its development, local conditions, territorial organization and prospects of free and fixed-term travel, and what is called "seasonal" habitation have been studied.

- Fig. 1 — Above — free travel, middle — Trade Union recreation, below — individual recreation.
Fig. 2 — Localities of concern recreation establishments of some selected towns.
Fig. 3 — The most important centres of tourist travel in Czechoslovakia.
Fig. 4 — The influence of distance on the localization of individual weekendhouse recreation.
Fig. 5 — Peri-urban recreation hinterland of selected towns.
Fig. 6 — The development of the construction of individual recreation houses in the Brno agglomeration.
Fig. 7 — The utilization of the area of Czechoslovakia for recreation purposes according to the number of beds for holidaymakers per 1 km².
Fig. 8 — The natural preconditions for travel and recreation.

(Pracoviště autora: Geografický ústav ČSAV, Mendlovo nám. 1, 662 82 Brno.)

Došlo do redakce 29. 3. 1988.

Z P R Á V Y

Za profesorem Ludvíkem Straszewiczem.
Pravidelná mezinárodní lednová konference Ústavu ekonomické geografie a organizace prostoru PAN v roce 1987 věnovala jubilejní zasedání sedmdesátinám prof. Straszewicze a jeho třicetiletému působení v ústavu na Lodžské univerzitě (Sborník ČSGS, 92, Praha, Academia 1987, č. 3, s. 208—209). Začátkem letošního roku došla smutná zpráva, že 27. prosince 1987, po několika měsících emeritury profesor Straszewicz náhle zemřel selháním srdeční činnosti.

Ludvík Straszewicz se narodil 6. 12. 1916 ve Varšavě. Svá vysokoškolská studia přerušená válkou zde ukončil v roce 1945 získáním titulu magistra. Poválečná léta strávil na plánovacích orgánech ve Vratislaví, ale brzy se stal zároveň asistentem, když obhájil doktorskou práci z geografie Vratislavské roviny na zdejší univerzitě. Jeho láska ke Slezsku ho pak neopustila po celý život.

V roce 1952 přešel na pracoviště oblastního plánování do Lodže a již v roce 1957 byl jmenován docentem a vedoucím katedry

ekonomické geografie Lodžské univerzity, od r. 1964 pak profesorem. Na univerzitě strávil plných třicet let. Za tu dobu vybudoval z katedry o 5 lidech velký geografický ústav s 45 pracovníky.

Jeho rozsáhlé vědecké dílo dokládá přes 250 publikací, včetně 12 knih a 3 atlasů vydaných v Polsku a v 13 zahraničních zemích. Několik článků uveřejnil i v našem Sborníku ČSGS. Převážnou část své vědecké práce zaměřil na geografii měst, průmyslu a regionální geografii Polska i zahraničních zemí. To ho přivedlo do komisi IGU pro ekonomickou regionalizaci a aplikovanou geografii a konečně k založení Stále pracovní skupiny textilní geografie v roce 1981, jejímž předsedou byl až do své smrti.

Práce z urbanistické geografie se týkaly polských měst, především Lodže, ale i evropských velkoměst Londýna, Paříže, Moskvy a Říma. Pohled geografa průmyslu byl patrný v jeho pracích urbanistických i regionálních. K nejvýznamnějším patří jeho studie „Průmyslová oblast lodžská“ a „Lodžský průmyslový komplex“, stejně jako řada prací týkajících se textilní geografie. Regionální publikace věnoval nejen Lodžskému vojvodství, jíž se dostalo i překladu do angličtiny, ale i Vratislavskému a Opolskému. Několik vojvodství zpracoval formou plánovacích atlasů. „Ekonomická geografie evropských socialistických zemí“ (1974) se dočkala tří dalších vydání. Velkou oblibu si získaly Straszewiczovy monografie zemí, které jako geograf dobře poznal — Francie, Itálie, Španělska a Portugalska.

Jako významný polský geograf světového jména se aktivně zúčastnil mezinárodních geografických kongresů ve Stockholmu (1960) a potom všech dalších v Londýně, New Delhi, Montrealu, Moskvě i v Paříži. Dlouhá léta byl hostujícím professorem na univerzitách v Rennes, v Paříži a v Lyonu a přednášel rovněž na řadě dalších vysokých škol i na Univerzitě Karlově. Stal se čestným a zahraničním členem různých geografických společností ve Francii, Itálii, Katalánsku i v Portugalsku.

Prof. Straszewicz byl také velkým přítelem Československa a se svou ženou je navštěvoval v posledních letech téměř každý rok. Znal dobré radosti a strasti českých a slovenských geografů, tak jako my jsme dobré znali jeho i jeho ústav, kde se dělo vždy něco zajímavého a nového. S bolestí si proto připomínáme ono smutné nedělní odpoledne po vánocích 1987, kdy usazen v křesle, při své oblíbené „herbatě“, vydechl naposled. Všichni, kdož jsme ho znali, ho zachováme trvale v dobré paměti a jeho vědecké a organizátorské dílo nám zůstane na dlouho vzorem usilovné práce na poli geografie.

Miroslav Střída

Doc. Jozef Kvitkovič šesťdesiatročný. Významný československý geograf, zástupca riaditeľa Geografického ústavu Centra geovedných vied (CGV) SAV a funkcionár Predsedníctva SAV doc. RNDr. Jozef Kvitkovič, DrSc., sa narodil 13. 9. 1928 v Medzinoch, okres Prešov. Stredoškolské štúdium absolvoval na Štátnej učitelskej akadémii v Prešove, vysokoškolské ukončil roku 1954 na Fakulte geologickeo-geografických vied Univerzity Komenského v Bratislave, odbor fyzická geografia. Po ukončení vysokoškolského štúdia nastúpil do zamestnania na Geografický ústav SAV, kde pracuje dosiaľ. Roku 1960 získal hodnosť kandidáta geografických vied, roku 1972 na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave sa habilitoval za docenta z geomorfológie a roku 1980 získal vedeckú hodnosť doktor geografických vied. Od roku 1981 je vedúcim Oddelenia fyzickej geografie a od roku 1965 až doteraz zástupcom riaditeľa ústavu.

Vedecký profil menovaného sa prejavuje v 3 základných smeroch: v geomorfológii, v neotektonike a recentných pohyboch zemskej kôry a vo všeobecnej fyzickej geografii:

1. V oblasti geomorfológie sa zaslúžil o vypracovanie metodiky geomorfologickeho mapovania, najmä jeho obsahu a legendy. Prispel k poznaniu formovania fluviálnych rovín, pedimentov, eolickeho a sopečného reliéfu. Bol jedným z prvých geomorfológov, ktorí venovali pozornosť kôram zvetrávania na vulkanitech a poukázal na ich význam pre paleogeografiu príslušných oblastí. Pri geomorfologickom výskume aplikoval nové metódy. Zaoberal sa genézou zarovnaných povrchov, riečnych a periglaciálnych náplavových kužeľov. Na základe ich analýz došiel k presvedčivým dôkazom o výskytu pohybov zemskej kôry v kvartérnom období v oveľa väčšej miere ako sa prijímalo doposiaľ. V tomto smere sú priekopnícke jeho štúdie oblasti Východoslovenskej nížiny a východného Slovenska. Završením týchto prác je monografia v spoluautorstve s J. Karnišom „Prehľad geomorfologickej pomerov východného Slovenska“ (1960). Práca má základný teoretický význam pre poznanie geomorfológie východného Slovenska aj z hľadiska praxe. Je nesporné aj jeho zásluhou, že východné Slovensko sa stáva z geomorfologickejho hľadiska najlepšie preskúmanou oblasťou Slovenska. Nezanedbal ani teoretické otázky geomorfologickej regionalizácie.

2. Druhou oblasťou jeho vedeckého úsilia je neotektonika a recentná dynamika zemskej kôry. Je prvým čs. geomorfológom, ktorý recentné tektonické pohyby rieši z hľadiska vývoja morfoštruktúr. Presvedčivým spôsobom prekázal, že celá karpatská oblasť sa nachádza v štádiu recentnej tektonickej mobility, ktorá sa podľa doterajších výsledkov najintenzívnejšie prejavuje vo vysokohorských a nížinných oblastiach. Recentné vertikálne pohyby zemskej kôry študuje nielen z hľadiska reliéfu, ale aj z hľadiska hlbinej geologickej stavby, priebehu Moho-diskontinuity, tiažových a izostatických anomalií a seizmicity územia. V jeho prácach sa prinášajú nové poznatky o morfogenéze Západných Karpát a teoretické poznatky výrazne obohacujúce čs. geomorfológiu. Doc. J. Kvitkovič prakticky ukázal na široké možnosti uplatnenia geomorfologickej metód pri výskume recentných vertikálnych pohybov zemskej kôry. V tomto smere je u nás priekopníkom. Riešená problematika nadväzuje na medzinárodnú spoluprácu, projekt Geodynamika a program Interkozmos. Za prácu „Súčasná dynamika zemskej kôry a seizmoaktívne zlomy v Západných Karpatoch“ získal roku 1978 Cenu SAV. Podielala sa na prácach súvisiacich s výberom lokalít pre výstavbu jadrových elektrární v SSR. Jeho výsledky sú významné pre spoločenskú prax, pretože slúžia ako jeden z rozhodujúcich podkladov pre projektovanie veľkých stavieb v karpatskej oblasti. Uplatňujú sa pri vyhľadávaní skrytých naftenosných štruktúr, štruktúr hypertermálnych vôd a tiež pri projektovaní rozsiahlych melioračných prác najmä v nížinných poklesávajúcich oblastiach.

3. V posledných rokoch popri geomorfologickej problematike sa doc. J. Kvitkovič zameriava na otázky všeobecnej fyzickej geografie, menovite náuky o krajinе. Zdôvodnil, že reliéf je diferenciálnym faktorom krajinných zložiek aj v nížinných oblastiach. Prispel k riešeniu typizácie krajiny na základe morfologických a fyzikogeografických kritérií.

Doc. J. Kvitkovič bol od svojich začiatkov na ústave zodpovedným riešiteľom úloh štátneho plánu základného výskumu (ŠPZV), ktoré boli úspešne oponované a viaceré odmenené Vedeckým kolégium SAV. Viaceré výsledky boli zaradené v kartografickej forme do Atlasu SSR. V súčasnosti je koordinátorom hlavnej úlohy II-7-1 „Analýza krajinných prvkov a procesov, geografický informačný systém a kartografická interpretácia“ a tiež zodpovedným riešiteľom dvoch čiastkových úloh, ktoré vyúsťujú do cieľového projektu ŠPZV Ekologická optimalizácia využívania nížin SSR. Jeho vedecká a organizačná činnosť bola roku 1978 ocenená striebornou plaketou D.

Štúra a v roku 1983 mu bola udelená zlatá čestná plaketa D. Štúra: Zúčastnil sa na vypracovaní prognóz v oblasti geografie, ktoré boli základom pre prípravu úloh ŠPZV na 8. päťročnícu. Menovaný mal túto problematiku na starost ako podpredseda Vedeckého kolégia geológie a geografie ČSAV (1983–1987).

V poslednom období rozvíja nové smery výskumu v oblasti diaľkového prieskumu Zeme, najmä metódy opticko-analógovej interpretácie leteckých a kozmických snímok. V Západných Karpatoch boli aplikáciou uvedených metód zistené nové lineárne a nelineárne rozhrania. Pozornosť si zasluhujú najmä nelineárne rozhrania — kruhové štruktúry, ktoré sú veľmi nádejné najmä z hľadiska výskytu ropy a zemného plynu.

Dospel publikoval za spoluautorstva 2 knižné publikácie a vyše 80 vedeckých a odborných prác v domácich a zahraničných časopisoch. Osobitne treba vyzdvihnuť jeho vedeckú a organizačnú prácu na významnom diele Atlas SSR (1980) ako člena redakčnej rady a vedúceho tematickej skupiny — Podklad.

O svojich vedeckých výsledkoch prednášal na viacerých medzinárodných konferenciach a sympóziach (Moskva 1964, Krakov 1965, Moravany 1967, Würzburg 1968, Zürich 1974, Budapešť 1975, Lvov 1977, Berlín 1980, Havana 1980, Sofia 1983, Debrecín 1987 a ďalšie).

Bol čs. zástupcom v Pracovnej skupine (3. 5. 2.) pre interpretáciu recentných vertikálnych pohybov zemskej kôry. V rámci Karpatko-balkánskej geomorfologickej komisie viedie pracovnú skupinu pre morfologické aspekty recentných tektonických pohybov. V rámci programu Interkozmos bol činný ako medzinárodný koordinátor témy 8. 4. Z tejto funkcie zorganizoval viaceré medzinárodné sympózia (Bratislava 1980, Moskva 1981, Fonyod 1982, Sofia 1983). Roku 1987 bola mu udelená Zlatá pamätná medaila ČSAV za zásluhy o rozvoj kozmického výskumu v ČSSR v rámci programu Interkozmos. V rámci Medzinárodnej geografickej únie je dopisujúcim členom Pracovnej skupiny Morphotectonics.

Doc. J. Kvitkovič sa významne podieľa aj na vedecko-organizačnej práci. Veľkou mierou sa podieľa na výstavbe a rozvoji Geografického ústavu CGV SAV. Pracuje v mnohých odborných orgánoch a komisiách. Je členom Vedeckého kolégia geológie a geografie ČSAV, členom Vedeckého kolégia SAV pre vedy o Zemi a vesmíre, vedeckým sekretárom I. oddelenia vied SAV, tajomníkom Čs. národného komitétu geografického, členom Predsedníctva 5. pracovnej skupiny pre diaľkový prieskum Zeme programu Interkozmos, členom Edičnej rady SAV, výkonným redaktorom Geografického časopisu, členom Redakčnej rady Sborníka ČSGS (1972–1987) apod.

Významná je aj pedagogická práca doc. J. Kvitkoviča na Pedagogickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove a na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave. Je predsedom Komisie pre udeľovanie vedeckých hodností kandidátom geografických vied z fyzickej geografie, členom Komisie pre udeľovanie vedeckých hodností z regionálnej geografie a členom Komisie pre doktorské dizertačné práce. Ako školiteľ vyučoval celý rad vedeckých pracovníkov.

V r. 1967–1968 bol doc. J. Kvitkovič na štáži u jedného z najvýznamnejších svetových špecialistov v klimatickej geomorfológii prof. dr. J. Büdela vo Würzburgu, NSR. Vtedy sa zúčastnil aj na dvoch polárných geografických expediciach na Špicbergy.

Československí geografi želajú doc. RNDr. J. Kvitkovičovi DrSc., pri príležitosti životného jubilea veľa zdravia a súl pri rozvoji geografickej vedy v národnom i medzinárodnom meraadle.

Ján Drdoš

K šedesatinám doc. Stanislava Horníka. Dne 27. srpna 1988 se dožil 60 let profesor pedagogické fakulty UJEP v Brně a náš význačný biogeograf doc. RNDr. Stanislav Horník, CSc. Narodil se na Českém moravském vrchovině v Radkově u Telče. V Telči vystudoval reálné gymnázium a v Brně přírodovědeckou fakultu UJEP. Učitelskou praxi získal na školách 1. a 2. stupně. Svoji vědeckou kariéru zahájil jako odborný asistent Pedagogického institutu v Jihlavě. Po jeho zrušení byl převeden jako odborný asistent na katedru geografie a občanské výchovy Pedagogické fakulty UJEP v Brně. Od 1. září 1977 se stal vedoucím katedry geografie této fakulty a koncem roku se habilitoval a byl jmenován docentem fyzické geografie. V současné době je proděkanem pedagogické fakulty UJEP a vedoucím katedry regionální geografie a regionální historie a didaktiky zeměpisu a dějepisu na této fakultě.

Zastával celou řadu funkcí v Československé geografické společnosti od člena výboru jihomoravské pobočky, předsedy výboru až po současnou funkci člena hlavního.

ního výboru ČSGS a redakční rady Sborníku ČSGS. Pravidelně se zúčastňuje sjezdů ČSGS a vystupuje s referáty.

Vědeckou činnost jubilanta lze rozdělit do tří základních skupin. Jádro jeho vědecké činnosti tvoří práce z biogeografie. Nejzávažnější jsou práce věnované jeho rodnému kraji. Mezi nimi přední místo zaujmí monografie Biogeografické charakteristika území Špičáků na Českomoravské vrchovině, která vyšla před UJEP v Brně v roce 1973 (10). Na ni navazuje nebo jí předchází řada drobnějších sdělení (1, 2, 3, 7, 8). Již v těchto pracích se výrazně rýsuje příznačná metoda práce doc. Horníka, a to spojování fytogeografické a zoogeografické složky bioty a snaha o kvantifikaci studovaných jevů.

Další geografickou oblastí, které jubilant věnoval svoji pozornost, jsou Středomoravské Karpaty. Představují území značně odlišné od předchozího terénu vrcholové části Českomoravské vrchoviny. Ze Středomoravských Karpat pochází jubilantova habilitační práce Biogeografická charakteristika geosystému Středomoravských Karpat. Jsou to práce založené na teorii geosystémů a mají úzký vztah ke škole prof. Zlatníka. I v těchto pracích je příznačné spojování rostlinné a živočišné složky. Zajímavé jsou práce o výškové stupňovitosti v této části Moravy (14, 17). Dalším příznačným pozitivním rysem je kvantifikace (např. produkce biomasy jako indikátoru změn podmínek a faktorů v jednotlivých výškových stupních Středomoravských Karpat — 20, 23).

Druhou skupinou zájmů jubilanta jsou práce věnované základnímu objektu geografie — krajině. Je to řada prací (např. 15, 16, 29), které vrcholí kapitolou Teorie krajiny ve vysokoškolském učebnici fyzického zeměpisu (21).

Třetí skupinou jsou práce věnované didaktice geografie (např. 6, 9, 11) a vysokoškolské učebnice, které charakterizují doc. Horníka jako zapáleného učitele od základní školy až po vysokou školu. Jubilant se zasloužil o naši geografii jako autor a editor dvou základních učebnic fyzické geografie pro vysoké školy, a to jednak Základů fyzické geografie v roce 1982, jednak Fyzické geografie II v roce 1986. V poslední době jsou zajímavé jubilantovy práce o využití matematiky a výpočení techniky ve škole i v geografickém výzkumu (26, 30).

Příznačným rysem povahy doc. Horníka je jeho klid a vyrovnanost. Snaží se problémy řešit v klidu a s dobrým vztahem k lidem. Do dalších let mu přejeme hodně zdraví a dalších úspěchů v práci pro rozvoj geografie ve škole i v Československé geografické společnosti.

Vybrané práce doc. RNDr. Stanislava Horníka, CSc.

1. Biogeografický obraz rezervace Klučí v okrese jihlavském. Sborník pedagog. institutu v Jihlavě — přírodní vědy, Praha, SPN, s. 121—173.
2. Státní přírodní rezervace Velký Špičák. Ochrana přírody, Praha, 1965, č. 4, s. 66—67.
3. Příspěvek k vegetačně geografické charakteristice fragmentárních společenstev smíšených lesů Brtnické vrchoviny. Sborník prací pedagog. fakulty UJEP v Brně, 23, Brno, UJEP 1967, s. 1—14.
4. Příspěvek k současnemu geografickému pojednání biogeografie. Sborník KPÚ Brno, 1969, s. 42—55.
5. Příspěvek k současnemu pojednání biogeografie. Zeměpis ve škole, XVIII, Praha, SPN 1970, č. 2, s. 17—19.
6. Poznámky k výuce tématu „Biogeografie“. Přírodní vědy ve škole, XXIII, Praha, SPN 1972, č. 8, s. 308—312.
7. Allobophora oculata (HOFFMEISTER 1845) (Lumbricidae), nový druh žížaly pro ČSSR v oblasti Brtnické vrchoviny. Sborník Národního muzea v Praze, řada B, XXVI, Praha, 1972, č. 2, s. 83—86.
8. Výsledky odchytu žížal (čel. Lumbricidae) ve vybraných skupinách geobioceónóz území Špičáků na Českomoravské vrchovině. Studia Geographica, 29, Brno, Geografický ústav ČSAV 1973, s. 193—199.
9. K současném stavu didaktického systému zeměpisu jako učebního předmětu. Přírodní vědy ve škole, XXV, Praha, SPN 1973, č. 3, s. 111—112.
10. Biogeografická charakteristika území Špičáků na Českomoravské vrchovině. Brno, UJEP 1973, 140 s.
11. K výchovným aspektům učiva biogeografie i v otázkách problematiky životního prostředí. Sborník ČSSZ, 80, Praha, Academia 1975, č. 1, s. 51—53.
12. Příspěvek k současným problémům didaktického systému geografie. Studia Geographica, 50, Brno, Geografický ústav ČSAV 1975, s. 187—193.

13. Českomoravská vrchovina. In: Československo — průvodce, Praha, Olympia 1978, s. 282—293.
14. Některé geosystémové vztahy na příkladu vegetační stupňovitosti Středomoravských Karpat a geobiocenóz lužního lesa Dyjskosořeckého úvalu. Zprávy Geografického ústavu ČSAV, Brno 1978, č. 4, s. 236—240.
15. Krajina jako součást didaktického systému geografie. Přírodní vědy ve škole, XXVII, Praha, SPN 1978, č. 9, s. 352—354.
16. Příspěvek k základům nauky o krajině I. Přírodní vědy ve škole, XXX, č. 3, s. 108—110. II. Přírodní vědy ve škole, XXX, Praha, SPN 1978, č. 4, s. 150—151.
17. (Spoluautor Bauer, Z.): Příspěvek k biogeografické charakteristice vegetační stupňovitosti Středomoravských Karpat. Sborník prací pedagogické fakulty UJEP Geografie II, 61, Brno, UJEP 1979, s. 145—204.
18. (Spoluautoři Matzner, V., Suchý, P.): Problematika sběru léčivých rostlin ve vztahu k znečištění životního prostředí výfukovými plyny. Naše liečivé rastliny, XVIII, Bratislava, 1981, s. 49—50.
19. (Spoluautor Trnka, P.): Rostlinstvo v podmínkách tropů. Přírodní vědy ve škole, XXXIII, Praha, SPN 1981, č. 4, s. 148—151.
20. (Spoluautor Suchý, P.): Produkce biomasy jako indikátor změn podmínek a faktorů ve vegetačních stupních území Středomoravských Karpat. Sborník referátů 15. sjezdu ČSGS, Brno 1981, s. 237—240.
21. Biogeografie. In: Horník, S. a kol.: Základy fyzické geografie (vysokoškolská učebnice). Praha, SPN 1982, s. 281—341.
22. Teorie krajiny, Ochrana a tvorba životního prostředí. In: Horník, S. a kol.: Základy fyzické geografie. Praha, SPN 1982, s. 342—385.
23. (Spoluautor Suchý, P.): Příspěvek k sekundární produkci ptačích populací ve vegetační stupňovitosti území Středomoravských Karpat. Zprávy Geografického ústavu ČSAV v Brně, 18, Brno, 1982, č. 1, s. 40—54.
24. K problematice komplexního sledování landšaftu v procesu školnogo obučenija geografii v ČSSR. Studia Geographica, 67, Brno, Geografický ústav ČSAV 1983, s. 115—158.
25. (S kol.): Produkce biomasy jako indikátor změn faktorů a podmínek ve vegetačních stupních Středomoravských Karpat. Sborník Geografie III, Brno, UJEP 1983, s. 9—52.
26. (Spoluautor Novotnáková, J.): Pokus o obecné vyjádření vztahů mezi složkami fyzickogeografické a krajinné sféry pomocí pojmového aparátu množinové matematiky. Sborník Geografie III, Brno, UJEP 1983, s. 107—117.
27. (Spoluautor Suchý, P.): K některým výsledkům biogeografického výzkumu přirozených ekosystémů topické dimenze v prostoru Středomoravských Karpat. Sborník Geografický výzkum v ČSAV, Liblice, Geografický ústav ČSAV 1983, s. 88—96.
28. (S kol.): Fyzická geografie II. Praha, SPN 1986, 319 s.
29. Biogeografické aspekty v nauce o krajině a péče o životní prostředí. Přírodní vědy ve škole, 37, Praha, SPN 1986, č. 7, s. 274—275.
30. (Spoluautoři Chalupa, P., Rux, J.): Užití vícerozměrové analýzy při komplexní regionálně geografické diferenciaci Jihomoravského kraje. Sborník referátů XVII. sjezdu ČSGS v Ostravě, Brno, Geografický ústav ČSAV 1987, s. 343—348.

Jaromír Demek

Zivotní jubileum Jiřího Musila. Je tomu 60 let, kdy se v Moravské Ostravě narodil přední československý sociolog PhDr. Jiří Musil, CSc. (20. února 1928), vědec, jehož dílo přesáhlo rámec sociologické problematiky a ovlivnilo významně i další obory, a to především demografii, geografiu a urbanismus. Ještě v dětství se několikrát stěhuje a od r. 1939 žije v Praze. Tragické je pro Jiřího Musila období druhé světové války, kdy ztrácí otce. Po maturitě se v r. 1947 stává studentem filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Zde se setkává s významnými osobnostmi, které ovlivňují jeho další odborný vývoj, a to zvláště s prof. Josefem Králem a doc. Antonínem Boháčem. Studia ukončuje v r. 1952 a získává doktorský titul. Na stejně fakultě obhajuje v r. 1958 i kandidátskou práci o sociálně ekologické struktuře českých měst. V té době již několik let pracuje v Ústavu hygieny. Z hlediska předmětového zaměření se však pro něj stává hlavním pracovištěm Výzkumný ústav výstavby a architektury, kde působil v r. 1959—1982, a to od r. 1965 jako vedoucí kabinetu sociologie. Od r. 1982 až do současnosti pracuje na katedře urbanismu a územního plánování fakulty architektury ČVUT.

V těžišti odborných zájmů Jiřího Musila byla vždy města jako snad nejvýrazněj-

ší projevy složitosti sociální a zároveň i ekologické. Zvládnutí této složitosti vyžadovalo ovšem nezbytnou mnohoúrovňovost studia. Proto je tematika jeho prací velmi pestrá: sociologie bydlení, ekologická struktura města, demografické a bytové poměry, vývoj měst a systému osídlení aj. Tato pestrost však nikdy nevedla k roztríštěnosti, ale naopak k systematickému pokrytí mnohotvárné problematiky završenému syntetizujícími monografiemi. Charakteristická je zde vždy vynikající úroven a vzájemné propojení teoretických a empirických způsobů studia a návaznost výsledků základního a aplikovaného výzkumu. Nepřekvapuje proto jeho autorská úspěšnost, významný mezinárodní ohlas — uvedme, že Musilovy práce vyšly např. v Polsku, Maďarsku, Velké Británii, USA, Itálii. Mezi geografy jsou pak nejznámější, vedle několika článků o vývoji měst a osídlení, především knihy „Sociologie soudobého města“ z r. 1967 a „Urbanizace v socialistických zemích“ z r. 1977. Nejlepším dokladem významu técto prací pro geografii je skutečnost, že druhá z uvedených knih patřila v posledních letech mezi 10 nejčastěji citovaných československých prací v našich hlavních geografických časopisech (viz Sborník ČSGS, 91, Praha, Academia 1986, str. 146). Spolupráce Jiřího Musila s geografií, resp. s geografy, měla a má i, bezprostřední formy. Připomeňme jeho přednášky pro studenty geografie předrodečeké fakulty a demografie na témaž pracovišti, spolupráci při studiu interdisciplinární problematiky urbanizace a vývoje osídlení v úrovni akademických setkání i v úrovni řešení aplikacně orientovaných úkolů.

Je jisté, že spolupráce a diskuse s Jiřím Musilem byly a jsou pro geografy jedny z nejplodnějších. Nelze se však nezmínit i o subjektivní stránce této spolupráce. Jsou to právě mimorádné lidské kvality jubilanta, které za zmíněné diskuse a spolupráce dělají příjemný a všeobecně obohacující zážitek. Za celou geografickou obec proto přejeme Jiřímu Musilovi do dalších let mnoho pohody, zdraví a pracovní energie.

Martin Hampl

Využití snímkových materiálů dálkového průzkumu Země v ochraně přírody a lesnické praxi. Pod tímto názvem uspořádala komplexní racionalizační brigáda při českém výboru Lesnické společnosti ČSVTS a vědecko-realizační sdružení Výzkumného ústavu zvukové, obrazové a reprodukční techniky a Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody seminář dne 15. 2. 1988 v Domě techniky ČSVTS v Praze. Jednodenní seminář se zúčastnilo několik desítek pracovníků jak vědeckovýzkumných ústavů, tak zejména ochranářské a lesnické praxe. Tématem jednání byla aplikace leteckých snímků, které jsou pro detailní výzkum v našich podmírkách vhodnější než snímky kosmické.

Jednání otevřel úvodním referátem a dále řídil ing. Z. Faiman, CSc., který se ve VÚZORT dlouhodobě zabývá jednak teoretickými otázkami tvorby a využití obrazů pro dálkový průzkum Země (DPZ), jednak aplikacemi této metodiky v oboru lesnictví. Referující sdělil, že dnes existuje asi 4 000 snímků (zhotovených pro potřeby DPZ) našich významných krajinných celků (Jizerské hory, Krkonoše, Žďárské vrchy, Český ráj aj.). Jde o multispektrální snímkы zhotovené ve 4 spektrálních pásmech; snímkы mají podélný překryt 60 % a přičný 30 %. Originální velikost negativů je 80 x 55 mm, pro práci jsou určeny zvětšeniny 1 : 5 000, bud černobílé nebo barevné. Jeden snímek zachycuje plochu cca 2,75 km². Multispektrální snímkы mohou být vhodně použity pro aktualizaci mapových podkladů, ochranářské mapování, prověrku velkoplošných území, problémy územního plánování a ekologické optimalizace krajiny.

Další referující byli převážně zástupci lesnické a ochranářské praxe. Ing. Štěpánek (CHKO Křivoklátsko) konstatoval mj., že ze snímků lze zjišťovat např. meliorační sít (která se projevuje charakteristickým žebrovým vzorem) i její porušení a závady. Ing. Schwarz (KRNAP) referoval, že se snímků pracují asi 1,5 roku. Důležité je používání snímků v „horolezeckých“ a lavinových územích. Snímků se používá pro zjišťování hranic lesnických skupin apod. Důležitou akcí bylo zjišťování rozptýlené zeleně na Trutnovsku, Semilsku a jinde. Dr. Kolbek (Botanický ústav ČSAV) se zabýval hlavně problematikou mapování vegetace s použitím leteckých snímků. Pro hodnocení změn vegetace lze použít třístupňové klasifikace lesního porostu: 0 — odpovídá přírodnímu stavu, 1 — změny v bylinném patře, 2 — změny ve stromovém patře. Dr. Plánka (GGÚ ČSAV Brno) zaměřil svou pozornost na otázky interpretace snímků, metody pozemního šetření, kalamitního snímkování a použití mikroletadel pro DPZ. Ing. Moucha (CHKO Český kras) sdělil, že pro výzkum je vhodné měřítko 1 : 5 000; multispektrální snímkы jsou vhodnější než tradiční snímkы fotogrammetrické. Lze zjišťovat různé detaily (závrt v ornici, zbytky starých kultur atd.).

Ing. Hromek (CHKO Jizerské hory) rovněž ocenil snímkы měřítka 1 : 5 000, které

jsou vhodné např. pro sledování zastoupení dřevin, dále zásahů do půdy (cesty, stavby, erozní rýhy). Ing. Meščerjakov (Lesprojekt Jablonec n. N.) se zabýval hlavně problémy kalamitní (exhalacní) těžby. Ing. Láník (Lesnická fakulta Brno) sdělil některé zkušenosti s používáním snímků na výzkumném polygonu Střítež. Jako velmi účinné označil používání snímků z kombinace 4. a 6. kanálu a negativu 3. kanálu. Dále sledoval problematiku eroze: hloubku rýhy lze proměřovat s přesností 30 cm, u snímků z leteckého modelu se udává přesnost 1,5 m. Dr. Feranec (Geografický ústav SAV Bratislava) se zabýval problematikou užívání snímků pro zjišťování užití půdy, otázkami použití multispektrálních snímků leteckých a družicových a tvorbu map z těchto snímků (zejména v měřítku 1 : 50 000 a 1 : 200 000), užitím interpretačních klíčů, pozemního výzkumu a některými jinými otázkami.

Seminář o použití snímkových materiálů v ochranářské a lesnické práci přinesl řadu zajímavých poznatků a informací. Jednoznačně lze konstatovat, že snímky jsou výzkumným podkladem, který umožňuje vykonávat práci vědecky fundovanou a současně hospodárnou. Přes některé kladné výsledky však u nás zatím nedošlo k většímu rozšíření aplikace snímků jako průzkumných materiálů. Celá problematika se zatím probírá hlavně v rovině obecných úvah. Konkrétních exaktních výsledků je stále málo.

Zdeněk Murdych

Soubor map zdravotnictví ČSSR. V polovině roku 1987 vyšel „Soubor map zdravotnictví ČSSR“ jako společné dílo Geografického ústavu ČSAV a Výzkumného ústavu pro vědeckotechnický rozvoj. Je to první mapové dílo s touto tematikou u nás, a proto zde jeho vydání věnujeme více pozornosti.

Soubor map zdravotnictví ČSSR obsahuje 9 mapových listů se 118 mapami. Formát mapového dílu je téměř shodný s národním atlasem ČSSR proto, že oba atlasy obsahují mapy ČSSR v měřítku 1 : 1 000 000 jako největší. Ve zdravotnickém souboru jsou 2 mapy v měřítku 1 : 1 mil., 4 v měřítku 1 : 2 mil. a přesně 100 v měřítku 1 : 4 mil. Zbývajících 12 map tvoří výřezy 6 československých velkoměst na dvou mapách organizace zdravotnické služby.

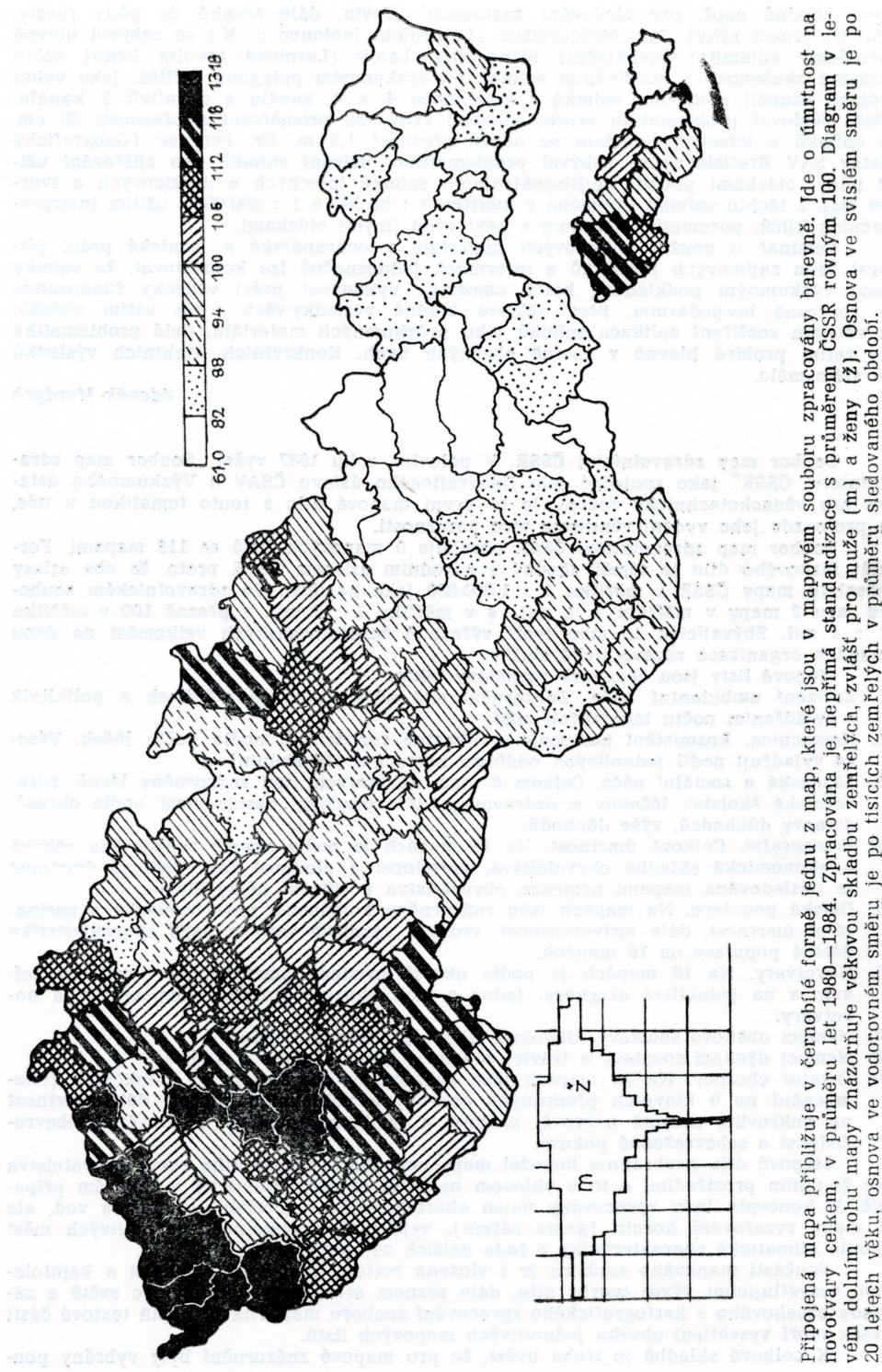
Mapové listy jsou obsahově rozděleny takto:

1. Zařízení ambulantní péče. Znázornění sítě zdravotnických středisek a poliklinik s vyjádřením počtu lékařských míst.
2. Nemocnice. Rozmístění nemocnic, velikostně rozlišených podle počtu lůžek. Výše vyjadřuje podíl jednolivých oddělení nemocnic (16 skupin).
3. Lázeňská a sociální péče. Celkem 8 map, na kterých jsou znázorněny lázně, zdravotnické školství, léčebny a ozdravovny, dále pracovní neschopnost podle okresů domovy důchodců, výše důchodů.
4. Demografie. Celková úmrtnost. Na 16 mapách je podle okresů znázorněna věková a ekonomická skladba obyvatelstva, porodnost a plodnost žen. Celková úmrtnost je následována mapami projekce obyvatelstva a střední délky života.
5. Dětská populace. Na mapách jsou znázorněny kojenecká, novorozenecká a perinální úmrtnost, dále mrtvorozenosť, vrozené vývojové vady a další charakteristiky dětské populace na 16 mapách.
6. Novotvary. Na 16 mapách je podle okresů uvedena úmrtnost na novotvary celkem a na jednotlivé diagnózy. Jedna z map ukazuje hlášená onemocnění na novotvary.
7. Nemoci oběhové soustavy. Obdobně jako u předchozího listu.
8. Nemoci dýchací soustavy a trávicí soustavy. Obdobně jako u listu 6.
9. Ostatní choroby. Na 16 mapách jsou znázorněny charakteristiky infekčních (onemocnění na 5 hlavních přenosných chorob) a pohlavních chorob, dále úmrtnost na cukrovku, nemoci nervové, močové a pohlavní soustavy a konečně sebevražednost a sebevražedné pokusy.

Mapové dílo neobsahuje bohužel mapy souvislosti zdravotního stavu obyvatelstva se životním prostředím, a to s ohledem na větší omezení publicity v takovém případě. V konceptu byly zpracovány nejen charakteristiky znečištění ovzduší a vod, ale i mapy vyzářování hornin (gama záření), vyjádření obyvatelnosti jednotlivých měst podle klimatické charakteristiky a řada dalších zajímavých tematik.

Součástí mapového souboru je i vložená textová část s 39 stranami a kapitolami, vysvětlujícími vývoj tvorby díla, dále seznam atlasů zdravotnictví ve světě a zášady obsahového a kartografického zpracování souboru map. Hlavní náplň textové části však tvoří vysvětlení obsahu jednotlivých mapových listů.

K celkové skladbě je třeba uvést, že pro mapové znázornění byly vybrány pou-

ze ty choroby, které mají větší četnost výskytu i v jednotlivých okresech, aby se tak zabránilo náhodným vlivům v posuzování příčiny úmrtí. Počítalo se aspoň s 5 výskyty v pětiletém průměru v okrese. Přesto se nechtěně projevily rozdíly ve stanovení diagnózy při úmrtí. Je to patrné např. na mapách úmrtnosti na akutní infarkt myokardu nebo systémovou arteriální hypertenzi. V nich se projevuje příliš ostrá, nepřirozená hranice mezi Moravou a Slovenskem, kterou lze vysvětlit přede vším odlišností při posuzování úmrtí. Úmrtnost na všechny choroby je uvedena v pětiletém průměru 1980–1984.

Pro skupiny chorob (celkem pro 6 skupin) je znázorněn časový vývoj úmrtnosti na 5 mapách s údaji z roku 1961, 1965, 1970, 1975 a na poslední mapě v průměru let 1980–1984. Lze tak sledovat vývoj podle okresů od doby zavedení nového administrativního členění v roce 1960. Sledování trendu je velmi poučné např. u úmrtnosti na zhoubné novotvary. V prvním období byla výrazně nadprůměrná úmrtnost v SHR, zatímco v posledním sledovaném období nejsou hranice tak ostré: značná úmrtnost se projevuje i v okolních okresech západních a středních Čech. Je to patrné i z mapy, kterou připojujeme k našemu pojednání jako ukázku.

Úmrtnost na jednotlivé choroby i skupiny je provedena nepřímou standardizací v tzv. standardizovaném úmrtnostním indexu (SMR), kde průměr ČSSR je roven 100. Provádí se v pětiletých věkových skupinách. Výpočtem pomocí standardizované úmrtnosti se odstraní přede vším důsledek různé věkové skladby v jednotlivých okresech. Je-li v některé oblasti věkový průměr obyvatelstva vyšší, např. v severovýchodních Čechách, je logické, že tam umírá téměř na všechny choroby více populace než v oblastech s mladším obyvatelstvem, např. na středním a na východním Slovensku. Standardizace tedy eliminuje vliv oblastní rozdílné věkové skladby obyvatelstva. Je to pro účely kartografického znázornění podstatné v tom, že lze pak lépe usuzovat na vlivy vnějšího, geografického prostředí na nemocnost a úmrtnost příslušné choroby, a to vlastně účelem znázornění jevu ve formě mapy.

Relativní údaje jsou vyjádřeny ve stupnici kartogramů zpravidla o 7–8 stupních. V kartografickém znázornění jsou relativní hodnoty vyjádřeny přes příslušný územní celek zpravidla tak, že teplé barvy od červené počínají signalizují příznivý průběh znázorňovaného jevu, např. nízkou úmrtnost, zatímco chladné barvy (zelená a zvláště modrá) jsou určeny pro nepříznivý průběh jevu. Mezní hodnoty jednotlivých stupňů jsou voleny většinou ekvidistantně, se stejnými rozestupy stupňů tak, aby se počet okresů v jednotlivých stupních příliš nelíšil. Vývojové mapy stejného jevu, např. úmrtnost na novotvary na 5 mapách v různých časových obdobích, mají stupnice zcela shodnou (v mezních hodnotách i barevně) tak, že se mapy dají vžájemně porovnat. Stejně tak tomu bylo, jestliže byla znázorněna úmrtnost na určitou chorobu zvlášť pro ženy. Bylo-li územní rozložení úmrtnosti téže choroby pro obě pohlaví rozdílné, jsou uvedeny mapy dvě, pro muže a pro ženy zvlášť.

U každé mapy, která znázorňuje rozložení jevu podle okresů, je uvedena ještě malá mapa s charakteristikou jeho podle krajů. U většiny map jsou uvedeny diagramy, které dokreslují znázorňovaný jev v časovém vývoji nebo znázorňují vnitřní strukturu jevu. Zvlášť působivé jsou diagramy vyjadřující věkovou skladbu zemřelých na příslušnou chorobu.

Výpočtově pracné stanovení standardizované úmrtnosti si vyžádalo užití počítačové techniky. K tomu ovšem bylo nutno vypsat z údajů statistické služby na 400 čísel pro každý okres. Potřebné byly údaje o věkové skladbě žijícího obyvatelstva v pětiletých skupinách, zvlášť pro muže a ženy. S ohledem na znázornění vývoje od roku 1961 bylo nutné opsat věkovou skladbu v každém období zvlášť, v posledním pětiletém průměru dokonce dvojí skladbu. Obdobně bylo třeba vypsat i počet úmrtí na vybrané diagnózy, opět zvlášť pro muže a ženy. V případě pětiletého průměru byly provedeny ještě součty.

Příprava údajů ještě před uložením do počítače byla časově náročná a vyžadovala pečlivou kontrolu. Také výpočty na počítači katedry ekonomické a regionální geografie UK v Praze a později ve výpočetní laboratoři Ústavu sociálního lékařství a organizace zdravotnictví se realizovaly pomalu. Poruchovost počítačů byla vysoká a řada nedostatků byla způsobena lidskou obsluhou počítače při zanášení prvotních, rozsáhlých souborů čísel. Některé z vypočtených sestav byly vráceny až třikrát k pře-počtení.

Kartografické zpracování bylo provedeno částečně na automatizovaném kartografickém systému Digikart v Geografickém ústavu ČSAV v Brně, částečně ručně. Polygrafické práce prováděl většinou n. p. Geodézie v Praze, tisk mapového souboru uskutečnil n. p. Geodézie v Opavě.

Mapové dílo nemělo nátek, tj. zkušební výtisk před vlastním tiskem celého ná-

kladu. Bylo to jak z finančních, tak časových důvodů. To je také jednou z příčin, proč je mapový soubor barevně nevyrovnaný (např. přfliš sytá červená). Navíc tisk v Opavě neumožnil pražským autorům kontrolu barevných odstínů před vlastním započetím tisku.

Těžiště autorských, redakčních, kartografických a organizačních prací leželo na pražském pracovišti Geografického ústavu ČSAV, při čemž 4 z 9 mapových listů redigovali čerství absolventi geografie pražské univerzity. Finanční stránku zajišťoval Výzkumný ústav pro vědeckotechnický rozvoj v Praze (při SKVTRI), který uhradil externí polygrafické a tiskařské práce a vazbu mapového díla. Tento ústav je také výhradním distributorem tohoto souboru, který vyšel v nákladu pouhých 250 výtisků a je určen pro potřebu socialistických organizací.

Je potěšitelné, že asi ze tří čtvrtin byl soubor map zpracován geografy. Zbývající čtvrtinu map zpracovala katedra hygieny a epidemiologie lékařské fakulty UJEP v Brně (doc. Kotulán). Týká se to především zmíněných map vývoje standardizované úmrtnosti na skupiny chorob.

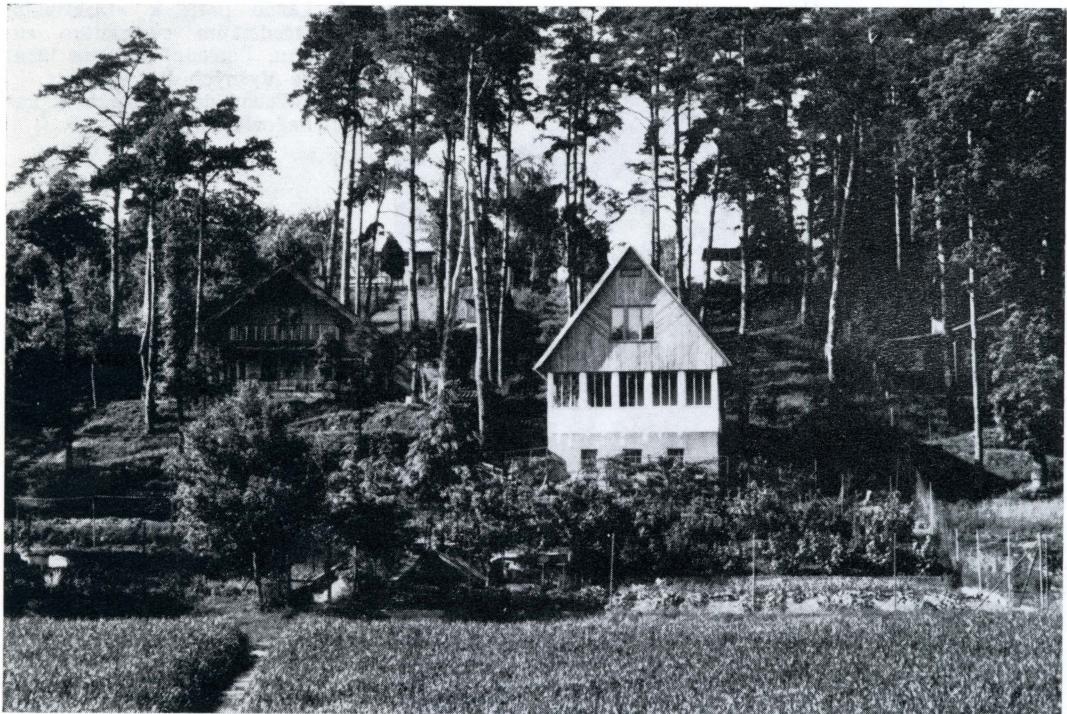
Vysoký podíl geografií není jen výsledkem zájmu o problematiku sociální geografie mezi geografy, ale především rezultátem počáteční nedůvěry lékařských kruhů ve zdar kartografického zpracování zdravotního stavu našeho obyvatelstva. Skutečnost, že vytištění a vydání souboru map bylo hrazeno institucí mimo resort zdravotnictví, je výmluvná.

Bylo by nespravedlivé nezmínit se o morální podpoře Ústavu sociálního lékařství a organizace zdravotnictví (ÚSLOZ). Výpočetní laboratoř tohoto ústavu přispěla také rozhodující měrou k výpočtům standardizované úmrtnosti většiny diagnóz.

Kromě Geografického ústavu ČSAV se autorský podílela na tvorbě díla dr. D. Dzúrová (KERG PřF UK v Praze), která zpracovala standardizovanou úmrtnost na některé diagnózy novotvarů na mapovém listu 6.

Zdravotnická statistika je ve srovnání resortů jedna z nejdokonalejších. Ústav zdravotnických informací a statistiky (ÚZIS) v Praze poskytl řadu údajů nejen pro tvorbu map souboru, ale i diagramů. Byl také nápomocen při rozhodování o relevantnosti údajů, které by měly být znázorněny.

Antonín Götz

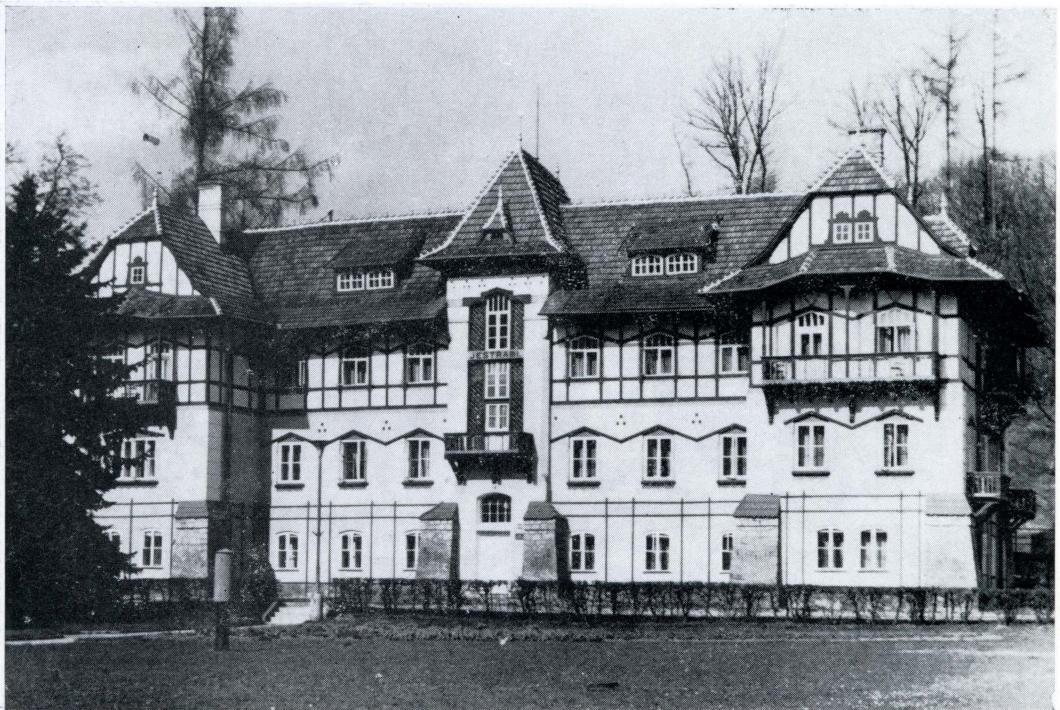

1. Chatová oblast v příměstské rekreační oblasti Brna - Tetčice.

2. Rekreační chalupa v Krkonoších — Rokytnice na Jizerou. Ukázky tzv. druhého bydlení.

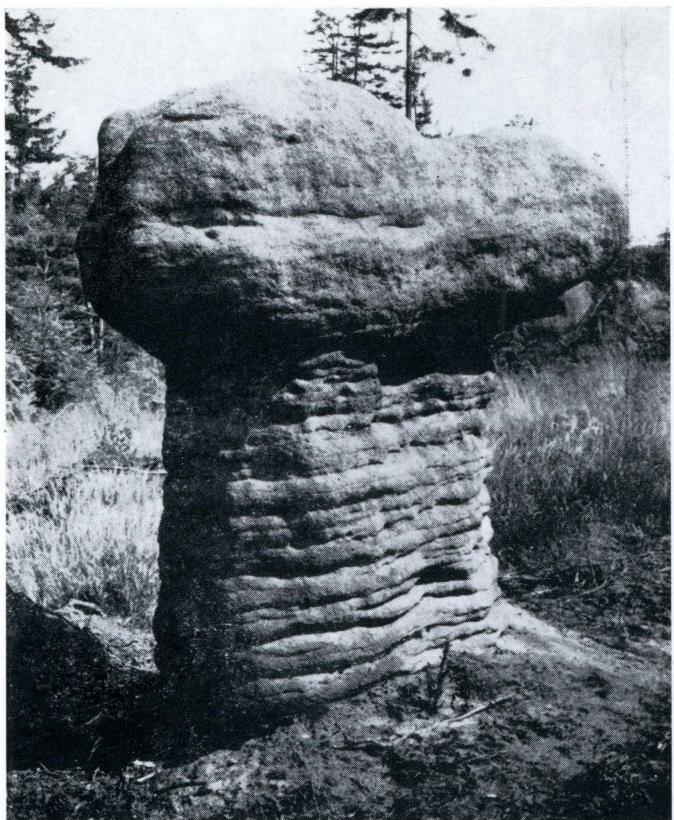
3. Lázně patří k atraktivním střediskům cestovního ruchu. Ústřední budova lázní ve Vyšných Ružbachách.
4. Léčebný dům Jestřábí v Luhačovicích.

5. Malebná krajina patří k významným atraktivitám cestovního ruchu — ze zámeckého parku v Opočně.

6. Přírodní útvary lákají účastníky cestovního ruchu — pískovcový skalní hřib v Broumovských stěnách.
7. Rekreace má i své negativní důsledky — hladina při hrázi Brněnské přehrady po sezóně. Snímky J. Vystoupil.

SBORNÍK
ČESKOSLOVENSKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI
Svazek 93, číslo 3, vyšlo v září 1988

Vydává Československá geografická společnost při ČSAV v Academii, nakladatelství ČSAV. — Redakce: Na příkopě 29, 111 21 Praha 1. — Rozšíruje a objednávky přijímá PNS — Ústřední expedice a dovoz tisku Praha, závod 03, Gottwaldova tř. 206, 709 90 Ostrava 9. Lze také objednat u každé pošty nebo poštovního doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — Ústřední expedice a dovoz tisku Praha, závod 01, administrace vývozu tisku, Kafkova 19, 160 00 Praha 6. — Tisk: Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 42, 746 64 Opava. — Vychází 4krát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10,—, roční předplatné Kčs 40.—. — Distribution in the western countries: Kubon & Sagner, P. O. Box 68, 34 01 08 — 8 000 München 34, GRF. Annual subscription: Vol. 93, 1988 (4 issues) DM 113,—.

POKYNY PRO AUTORY

Rukopis příspěvků předkládá autor v originále (u hlavních článků a rozhledů s 1 kopii), věcně a jazykově správný, upravený podle čs. státní normy 880220. Originál musí být psán na stroji s normálními typy (nikoli tzv. perličkou), černou neopotřebovanou páskou. Stránka nesmí mít více než 30 řádek průměrně s 6) úhozy; volný okraj zleva činí 3,5 cm, zprava 1 cm, shora 2,5 cm, zdola 1,5 cm. Přijímají se pouze úplné rukopisy, tj. se seznamem literatury, obrázky, texty pod obrázky, u hlavních článků a rozhledů s abstraktem a cizojazyčným shrnutím. **Příspěvky** mohou být psány českým nebo slovenským. Výjimečně zveřejnění hlavního článku v některém světovém jazyce s českým shrnutím podléhá schválení redakční rady.

Rozsah rukopisů se u hlavních článků a rozhledů pohybuje mezi 10–15 stranami, jen výjimečně může být se souhlasem redakční rady větší. Pro ostatní rubriky se přijímají příspěvky v rozsahu do 3 stran, výjimečně ve zdůvodněných případech do 5 stran rukopisu.

Abstrakt a shrnutí připojí autor k příspěvkům určeným pro rubriky Články nebo Rozhledy. Abstrakt zásadně v angličtině má celkový rozsah max. 10 řádek strojem, shrnutí v rozsahu 1–3 strany včetně cizojazyčných textů pod obrázky může být v jazyce ruském, anglickém nebo německém, výjimečně ve zdůvodněných případech v jiném světovém jazyce. Text abstraktu a shrnutí dodá autor současně s rukopisem, a to v cizím jazyce i s českým zněním. Redakce si vyhrazuje právo text podrobit jazykové revizi.

Seznam literatury musí být připojen k původním i referativním příspěvkům. Použité prameny seřazené abecedně podle příjmení autorů a označené pořadovým číslem musí být úplné a přesné. Bibliografické citace se v zasadě řídí čs. státní normou 010197. V jejich úpravě je třeba se ředit následujícími vzory: Citace časopiseckého článku:

1. BALATKA, B., SLÁDEK, J.: Neobyvklé rozložení srážek na území Čech v květnu 1976. Sborník ČSGS, 73, Praha, Academia 1980, č. 1, s. 83–86.

Citace článku ve sborníku:

2. JELEČEK, L.: Current Trends in the Deve-

lopment of Historical Geography in Czechoslovakia. In: Historická geografie 19. Praha, Ústav čs. a svět. dějin ČSAV 1980, s. 59–102.

Citace knižního titulu:

3. KETTNER, R.: Všeobecná geologie. IV. díl. 2. vyd. Praha, NČSAV 1955, 361 s.

Odkaz v textu na práci jiného autora se provede v závorce uvedením čísla odpovídajícího pořadovému číslu příslušné práce v seznamu literatury. Např.: Vymezování migračních regionů se blíže zabýval J. Korčák (24, 25), později na něj navázali jiní (M. Hampl 11, K. Kühnl 27).

Perokresby musí být kresleny černou tuší na kladivkovém nebo pauzovacím papíru na formátu nepřesahujícím výsledný formát po reprodukcii o více než o třetinu. Předlohy větších formátů než A4 se přijímají jen zcela výjimečně po předchozí dohodě s redakcí.

Fotografie formátu min. 13 × 18 cm a max. 18 × 24 cm musí být technicky a kompozičně zdařilé, ostré a na lesklém papíru.

Texty pod obrázky musí obsahovat jejich původ (jméno autora, odkud byly převzaty apod.).

Údaje o autorovi (event. spoluautorech) připojí autor k rukopisu příspěvku. Požaduje se udání pracoviště, adresy bydliště (včetně PSČ) a rodného čísla. Bez těchto údajů nelze proplatit honorár. Autor, který hodlá uplatnit právo na 3% zdanění, předloží příslušné potvrzení autorské organizace.

Honorár se poukazuje autorům po vyjítí příslušného čísla. Redakce má právo z autorského honoráru odečíst případné náklady za přepis nedokonalého rukopisu, jazykovou revizi shrnutí nebo úpravu obrázků.

Autorský výtisk se posílá autorům hlavních článků a rozhledů po vyjítí příslušného čísla.

Separáty se zhotovují pouze z hlavních článků a rozhledů, a to výhradně v počtu 20 kusů. Autor zašle na ně objednávku na zvláštním papíru současně s předáním sloupkové korektury. Separáty rozesílá po vyjítí čísla sekretariát Čs. geografické společnosti. Autor je proplácí dobrávkou.